

Ғылыми
журнал

Научный
журнал

**С.Бәйішев атындағы
Ақтөбе университетінің
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Актюбинского университета
имени С.Байшева**

**С.БӘЙШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ғылыми журналы**

**ВЕСТНИК
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. С.БАЙШЕВА
научный журнал**

Қазақстан Республикасының акпарат министрлігінде 2004 жылдың 29 қаңтарында тіркелген, куәлік № 4645-Ж
Зарегистрирован в Министерстве информации Республики Казахстан, свидетельство № 4645-Ж от 29.01.2004 г.

Үш айда бір рет шығады Выходит один раз в три месяца

**№ 3 (61)
сентябрь
2018**

2000 жылдан бастап шығады

Издается с 2000 года

**БАС РЕДАКТОР
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР**

Ахан Б.А.

**БАС РЕДАКТОРДЫҢ
ОРЫНБАСАРЫ**

**ЗАМ. ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА**

Лыгина О.И.

**РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДКОЛЛЕГИЯ**

Агзамова А.Б. (Қазақстан)

Кусанова Б.Х. (Қазақстан)

Абрахам Алтонаян
(Великобритания)

Асаров А.А. (Қазақстан)

Бияшев Б.Г. (Қазақстан)

Жанпейсова Н.М. (Қазақстан)

Камаруль Хавари (Малайзия)

Корченко А.Г. (Украина)

Ли Дзень Хун (КНР)

Абдикаликов К.А. (Қазақстан)

Мухитдин Бин Исмаил (Малайзия)

Султангареева Р.А. (Россия)

Тяпухин А.П. (Россия)

Терегулов Ф.Ш. (Россия)

Кереев Я.М. (Қазақстан)

Махамбетова У.К. (Қазақстан)

Адрес редакции:

г.Ақтобе

ул.Бр.Жубановых д.302 «А»

для писем: 030000 г. Ақтобе,

а/я 64

e-mail: vestnik@ausb.kz

тел.: 8(7132) 974081,82

Жарияланған мақала авторларының
пікірі редакция көзқарасын білдірмейді.
Мақала мазмұнына авторлар
жауап береді.
Опубликованные материалы
авторов не отражают точку
зрения редакции.

Авторы несут ответственность

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Давлетбаева Р.Г., Ермекбаева Г.Г.

Преимущества использования технологии модульного обучения

5

Комарова Д.Т., Имагамбетова А.А.

Оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын ұлы ойшылдардың
еңбектері арқылы қалыптастыру

11

Өмірзақ М.А.

Қазақ тілі сабағын жүргізуде диалогтік оқыту әдісін пайдалану тиімділігі

21

Сугуралиева А.М., Шалабаева Ж.С.

Кәсіби құзыретті мұғалім – шығармашылық әлеуеті дамыған маман

25

Сұлтан Ж.И., Сарсенова Н.К.

Қазақ тіліндегі «тағдыр» концептісі

31

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР –
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

Бухарбаев Ш.М., Калденева Г.С.

Агробизнесі мемлекеттік қаржыландыру мәселелері

36

Губанов Н.И., Губанов Н.Н., Мальцева О.И.

О возможности единой теории истины

41

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Kanatova U. A.

Experimental analysis on improving concrete quality by using sf micro silica

47

Курбалиев Т.Ш., Казбекова Г.К.

Насосная установка для откачки нефти с глубоких горизонтов

52

за выбор и представление фактов.

Редакционная коллегия оставляет за собой право корректировки по ГОСТ 7.5.-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», ГОСТ 7.1-2003 СИБИД «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Сдано в набор 28.09.2018
Подписано в печать 28.09.2018
Формат 21х29,7. Печ.л.8,4
Тираж 100 экз.
Отпечатано в РИО
АУ им.С.Баишева

Махамбетова У.К., Конысбаева Ж.О. 57
Влияние вяжущих на прочность бетона

Сүндетова А.Р., Байманова Г. 61
Физика сабағында тірек-сызбаларын қолдану

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ - ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Алманов Ж.Т., Ғалымжан Н.А 69
Зиянды шегірткелер

Алманов Ж.Т., Ғалымжан Н.А 73
Картоп жинауға арналған машиналар

Қалдыбайқызы Л. 77
«Izet Green House» ЖШС қорғаулы топырақ жағдайында қияр будандарын салыстырмалы бағалау

Масабаева А.Н., Тайгузин Р.Ш. 81
Ветеринарно – санитарная экспертиза мяса при отклонениях от нормы, не связанных с болезнями животных

Цыганков В.И., Калыбекова Ж.Т., Мамбетжанова Ә.М. 86
Засухоустойчивость яровой мягкой пшеницы как один из селекционно-ценных признаков для создания сортов в условиях Актюбинской области

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 14.25.09

Давлетбаева Р.Г.¹, Ермекбаева Г.Г.²

¹Баширский государственный педагогический университет

²Актюбинский университет им.С.Баишева

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Данная статья рассматривает познавательную роль и дидактическое значение модульной технологии обучения, направленной на всестороннее развитие гармоничной личности учащихся с учетом их способностей и возможностей. Рассмотрим подробнее преимущества использования интерактивной модульной технологии при обучении казахскому языку в национальной школе.

Ключевые слова: педагогическая технология, личностно-ориентированный подход, модульная технология обучения, познавательная деятельность.

Основной целью обучения казахскому языку в национальной школе является формирование и развитие коммуникативной культуры учащегося, обучение практическому овладению казахским языком. Задача учителя казахского языка состоит в том, чтобы создать условия практического овладения языком для каждого учащегося, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому обучающемуся проявить свою активность, свое творчество. Задача учителя — активизировать познавательную деятельность ученика в процессе обучения казахскому языку. Современные педагогические технологии помогают реализовать субъектно-ориентированный, дифференцированный подходы в обучении, способствуют повышению качества образовательного процесса. Одной из таких технологий является, на наш взгляд, интерактивная модульная технология обучения. Специфическими чертами данной педагогической технологии являются:

- разработка диагностично поставленных целей обучения;
- ориентация на гарантированные достижения учебных целей;
- обратная связь, оценка текущих и итоговых результатов;
- воспроизводимость обучающих процедур.

Для более полного представления о педагогической технологии С.С.Кашлев рассматривает ее возможные функции в педагогическом процессе.

Это организационно-деятельностная, коммуникативная, рефлексивная, развивающая функции.

Организационно-деятельностная функция предполагает:

- организацию деятельности педагога;
- создание условий;
- взаимоорганизацию педагогом и учеником совместной деятельности;
- организацию учеником своей деятельности..

Коммуникативная функция предполагает:

- коммуникативную деятельность участников педагогического процесса;
- обмен информацией между учителем и учеником;
- создание условий взаимопонимания педагога и учащегося.

Рефлексивная функция обеспечивает:

- осознание педагогом и ребенком себя в сложившейся педагогической ситуации;
- оценку объективности результата педагогического взаимодействия;
- осмысление и освоение опыта взаимодействия;
- фиксирование состояния и причин развития.

Развивающая функция заключается:

- в создании условий творческого развития ребенка и педагога;
- в обеспечении средствами саморазвития учителя и учащихся [1].

В основе модульной технологии обучения лежит теория поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина, в частности – ориентировочная основа деятельности [2]. Идея активности обучающихся в процессе учебной деятельности, четкая логика их действий, постоянный самоконтроль – основные черты, получившие отражение в МТО.

Актуальным в модульной технологии обучения является то, что в нём сочетаются новые подходы к обучению; поэтапное формирование познавательной деятельности; интеграция форм и методов обучения; саморазвитие ученика с учетом личностных особенностей личности; прочное и осознанное усвоение учащимися изучаемого материала; постоянный контроль знаний.

Процесс обучения организуется так, что учитываются способности, склонности каждого обучаемого, ценностной ориентации представляется возможность реализовать себя в учебной деятельности через использование альтернативных «траекторий» обучения.

Модульная технология позволяет разрабатывать и эффективно реализовывать индивидуальные программы обучения. При модульной организации учебного процесса целесообразно сочетаются индивидуальная и групповая работа учащихся, рационально и экономно используется учебное время, каждый ученик может двигаться вперед в своем временном ключе.

Рассмотрим подробнее преимущества использования интерактивной модульной технологии при обучении казахскому языку в национальной школе.

Во-первых, это то, что модуль представляет собой логически завершённую часть учебного материала, обязательно сопровождаемую контролем уровня знаний и сформированности умений и навыков учащихся.

Модуль – основное средство модульного обучения, представляющее набор учебных элементов, требующих при изучении высокой степени самостоятельности и определенных умений. Основой для формирования модулей служит календарное планирование учебного предмета. Модуль часто совпадает с определённой изучаемой темой или блоком взаимосвязанных тем. Следует отметить, в модуле все измеряется, все оценивается: задание, работа, посещение учащимися занятий, определённый уровень знаний. В модуле четко определяются цели обучения, образовательные, развивающие, воспитывающие задачи и уровни изучения данного модуля, навыки и умения, которыми должен овладеть обучаемый. В модульном обучении все заранее предусмотрены последовательность изучения учебного материала и перечень основных понятий, которыми необходимо овладеть, навыков и умений, которые должны быть сформированы, уровень усвоения и контроль качества усвоения.

Число модулей зависит как от особенностей самой дисциплины, так и от желаемой частоты контроля обучения. В обучении казахского языка количество может варьироваться от 4 до 10 модулей.

Следующим преимуществом является ее личностно-ориентированная направленность. Подласый отмечал, что принцип личностного подхода требует, чтобы воспитатель: «1) постоянно изучал и хорошо знал индивидуальные особенности темперамента, черты характера, взгляды, вкусы, привычки своих воспитанников; 2) умел диагностировать и знал реальный уровень сформированности таких важных личностных качеств, как образ мышления, мотивы, интересы, установки, направленность личности, отношение к жизни, труду, ценностные ориентации, жизненные планы и другие; 3) постоянно привлекал каждого воспитанника к посильной для него и все усложняющейся по трудности воспитательной деятельности, обеспечивающей прогрессивное развитие личности; 4) своевременно выявлял и устранял причины, которые могут помешать достижению цели, а если эти причины не удалось вовремя выявить и устранить - оперативно изменял тактику воспитания в зависимости от новых сложившихся условий и обстоятельств; 5) максимально опирался на собственную активность личности; 6) сочетал воспитание с самовоспитанием личности, помогал в выборе целей, методов, форм самовоспитания; 7) развивал самостоятельность, инициативу, самостоятельность воспитанников, не столько руководил, сколько умело организовывал и направлял ведущую к успеху деятельность» [3; 52].

Личностно-ориентированная направленность интерактивной модульной технологии позволяет, с одной стороны, обеспечить целостность процесса обучения, а с другой стороны – оптимизировать его в соответствии с развитием познавательной и личностной сферы обучаемых.

Вместе с тем отметить следующее:

- во-первых, данная технология, как было сказано в теоретической части нашего исследования, базируется на деятельностном принципе (когда обучаемые становятся заинтересованными в системных активных действиях);

- во-вторых, в технологии реализуются идеи развивающего обучения, представляющая собой комплекс взаимосвязанных и взаимообусловленных дидактических условий и специфику психических процессов у школьников на разных этапах обучения.;

- в-третьих, предполагает организацию обучения в разных формах (индивидуальной, групповой, в парах (тройках, четверках и т.д.) постоянного и сменного состава);

- в-четвертых, ориентирована на интенсивный характер обучения, позволяющий оптимизировать процесс обучения языку и достигать максимального результата при минимальной затрате сил, времени и средств.

Модульная технология существенно отличается от других систем обучения. Она реализует на практике следующие идеи, принципы и правила:

- содержание обучения представляется в законченных крупных самостоятельных блоках, как было сказано выше, вместе с рекомендациями выполнения заданий по изучению материала, сложность которого зависит от уровня обученности учащихся;

- каждый ученик большую часть времени работает самостоятельно;

- управление процессом учебной деятельности учащихся осуществляется посредством последовательности заданий и этапов учебной работы и алгоритмов познавательной деятельности;

- методическая система учителя является открытой, так как изучение материала и планирование работы учащихся на занятии сообщается им заранее;

- существует возможность выбора каждым учеником наиболее приемлемых для него уровня усвоения ,темпа и даже порядка изучения и закрепления материала;

- применение модульной технологии предполагает перспективное нацеливание учащихся на выбранные критерии и содержание контроля;

- оценка результатов освоения материала производится по итоговому контролю;

- каждому ученику предоставляется возможность реализовать себя в творческой деятельности;

- обеспечивается участие учащихся в оценке эффективности учебного процесса и возможность самооценки результатов собственной деятельности;

- происходит изменение функций учителя в учебном процессе (основная роль учителя – консультант, организатор, помощник, фасилитатор);

- предельно высокая интенсивность учебного материала, обеспечивающая эффективное его усвоение.

Ключевой характеристикой данной технологии является сосредоточенность на ученике, выступающий в этом случае как активный субъект учебной деятельности. В этом и проявляются преимущества и

возможности модульной технологии в реализации существенных признаков личностно-ориентированного обучения.

При использовании этой технологии ученик постоянно включен в активный, самостоятельный процесс учения, а учитель в этом процессе его сопровождает, помогая освоить приемы учения и самоуправления. Учитель получает реальную возможность осуществлять индивидуальный, личностный подход к каждому ученику, организовывать взаимодействие и взаимопомощь учащихся. Таким образом создаются благоприятные морально-психологические условия, в которых каждый ученик ощущает себя свободным, уверенным в своих силах, что влияет на безболезненное усвоение второго языка.

И, конечно, одним из основных преимуществ технологии модульного обучения является активизация учебной деятельности обучающихся. В основе процесса активизации учебной деятельности, на наш взгляд, лежат ценностные ориентации, во многом формируемые именно технологией обучения, в данном случае модульной технологией через обязательный контроль уровня знаний и умений. В соответствии с определением, данным Н.В. Ивановой, ценностная ориентация - это система устремлений личности, а также представления ее о смысле деятельности, что и составляет внутренний источник самоактивности ученика. Ценностные ориентации выражают конкретное понимание целей деятельности. На основе ценностных ориентаций формируются престижные предпочтения и соответствующие им способы поведения.

Необходимо также отметить еще целый ряд положительных аспектов, а именно:

- наличие обязательного самоконтроля обучаемыми своих действий;
- гибкое управление процессом обучения;
- возможность многократного возвращения к изучаемому материалу на адекватном индивидуализированном уровне сложности, переводящий умения в навыки.

Таким образом, модульное обучение – это организация образовательного процесса, при котором учебная информация разделяется на модули (законченные и самостоятельные единицы, части информации). Модуль – блок информации, включающий в себя логически завершённую единицу учебного материала, целевую программу действий и методическое руководство, обеспечивающее достижение поставленных целей, содержание и объём которых могут варьировать в зависимости от дидактических целей, уровневой дифференциации обучающихся, желаний обучающихся по выбору индивидуальной траектории движения по учебному курсу. Понятие модуль содержит в себе «такой объём учебного материала, благодаря которому обеспечивается первичное приобретение некоторых теоретических и практических навыков для выполнения какой-либо конкретной работы».

На наш взгляд, интерактивное модульное обучение является наиболеестройной, понятной и результативной технологией обучения, которая гарантирует качество подготовки учащихся при обучении казахскому языку. Вместе с тем совершенствуются навыки логического мышления и понимания;

в процессе речи развиваются навыки мыследеятельности, включается работа памяти; каждый чувствует себя раскованно, работает в индивидуальном темпе; повышается ответственность за результаты коллективного труда; формируется адекватная самооценка личности; и, наконец, обсуждение информации в группе обеспечивает более прочное усвоение материала.

Считаем, что такая организация обучения казахскому языку позволит: обеспечить комфортный темп учебной работы на уроке казахского языка; сократить объем и время подготовки домашних заданий; обеспечить позитивную направленность сдвигов в характеристике функционального состояния и режиме жизнедеятельности учащихся; обеспечить индивидуализацию усвоения материала в зависимости от способностей и интересов каждого ученика; реализовать педагогическую систему, имеющую четкую алгоритмизацию учебного процесса; самостоятельную работу учащихся; свести роль преподавателя к проведению индивидуальных консультаций и разъяснения отдельных моментов.

Ценность технологии модульного обучения как средства реализации личностно-ориентированного образования основывается на том, что достигаемая при этом образованность, представляемая как совокупность знаний, умений и способностей, является важнейшим условием становления социальных и интеллектуальных качеств личности ученика.

Модульное обучение требует больших усилий на психическом и психофизиологическом уровне функционирования как учителя, так и ученика.

Список использованной литературы:

1. Кашлев, С. С. Технология интерактивного обучения: Учебное пособие / С. С. Кашлев. – Минск: Белорусский верасень, 2005. – 196 с.
2. Гальперин, П.Я. Психология как объективная наука / П.Я. Гальперин. - Москва: Институт практической психологии, 1995. – 102 с.
3. Подласый, И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студентов педвузов / И.П. Подласый. – М.: Просвещение, 2000. – 256 с.

Давлетбаева Р.Г.¹, Ермекбаева Г.Г.²

¹*Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті*

²*С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

МОДУЛЬДІК ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ БАСЫМДЫЛЫҒЫ

Аннотация

Бұл мақала үйлесімді тұлғаның қабілеттері мен мүмкіндіктерін жан-жақты дамытуға бағытталған модульдік оқыту технологиясының дидактикалық мәні мен танымдық рөлін қарастырады. Қазақ тілі пәнін ұлттық мектепте

интерактивті модульдік оқыту технологиясы арқылы оқытудың басымдылығын қарастырамыз.

Кілт сөздер: педагогикалық технология, тұлғалық-бағдарлы тәсіл, модульдік оқыту технологиясы, танымдық қызмет.

Davletbayeva R.G.¹, Yermekbayeva G.G.²

¹M.Akmullah Bashkir State Pedagogical University

²S.Baishev Aktobe University

ADVANTAGES OF USING TECHNOLOGY MODULAR TRAINING

Abstract

This article examines the cognitive role and didactic value of the modular technology of education, aimed at the comprehensive development of the harmonious personality of students, taking into account their abilities and capabilities. Let us consider in more detail the advantages of using interactive modular technology in teaching the Kazakh language in the national school.

Keywords: *pedagogical technology, personality-oriented approach, modular technology of learning, cognitive activity.*

МРНТИ 24.21.21

Комарова Д.Т.¹, Имағамбетова А.А.¹

¹С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

ОҚУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҰЛЫ ОЙШЫЛДАРДЫҢ ЕҢБЕКТЕРІ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация

Бұл мақалада оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын ұлы ойшылдардың еңбектері арқылы қалыптастырудың жолдары қарастырылған. Ұлы ойшылдардың еңбектері жан-жақты сараланып, оқушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудағы маңызы ашылады. Сондай-ақ, ұлы ойшылдардың еңбектеріндегі рухани-адамгершілік тақырыбындағы ой-пікірлері келтіріліп, олардың ерекшеліктері анықталады.

Кілт сөздер: *Адамгершілік, құндылық, рухани-адамгершілік құндылық.*

Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі – бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды қоғамдық әрі педагогикалық мәселелердің бірі. Олардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамшылдық пен адамгершілік қадір-қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, ұнамды мінез-құлық нормаларын рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде қалыптастыру – уақыт талабына сай қажеттілік. Бұл

туралы ел президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің халқына арнаған «Қазақстан-2030» жолдауында жан-жақты негіздеме берген болатын [1].

Қай заманда болмасын, сол қоғам талабына сай азаматты тәрбиелеуді жүзеге асырудың бірден-бір жолы – адамның рухани байлығын арттыру екендігі заңдылық. Бүгінгі таңда адам айтса нанғысыз аурулардың көбейуі, адамгершілік қасиетіміздің жүдеу тартуы, мейірімсіз жастардың кез-келген қоғамдық ортадан табылатындығы жасырын емес «Ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» деген ата-бабамыз қашанда ұрпақ тәрбиесіне тірілікте ерекше мән беру керектігін ескерткен. Олай болса, жас ұрпақтың осындай күйге түспеуіне, олардың рухани бай, адами қағидаларға негізделген қарым - қатынаста өмір сүруіне жағдай жасау кезек күттірмейтін мәселе екені анық.

«Құндылық» - ұғымын адам бола білу, қадір – қасиетті сезіну, өмірдегі өз орны мен өмір сүру жолын білу деп түсінеміз.

«Рухани- адамгершілік құндылықтар» - дегеніміз адамның ішкі жан-дүниесінің даму жағдайын көрсететін, адамдық деңгейін ашатын, сипаттайтын оның тұрақтылығы мен жетілу деңгейін, әлеуметтену дәрежесін, қоғамдық мәнін айқындайтын жеке тұлғаның ішкі ең мәнді құрылымдық элементі деп білеміз.

Өйткені, рухани – адамгершілік құндылық адам санасында орын алып, сана арқылы игеріліп, іс-әрекетке жетелейді. Сондықтан, біз үшін құндылықтың өзегі- Адам, тәрбиесі-Адам болуға ұмтылыс жасау болуы тиіс.

Рухани-адамгершілік тәрбие қоғамның барлық даму кезеңінің зерттеу объектісі болып келеді. Оған түрлі кезеңдерде өмір сүрген қазақ ғұламалары, қоғам қайраткерлері мен ағартушы-педагогтар (Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, Өтеубойдақ Тілеуқабылұлы, Қожа-Ахмет-Иассауи, Абай Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Х.Досмұхамедов, Н.Құлжанова, т.б) еңбектерінде рухани-адамгершілік құндылықтарды үнемі уағыздалуы, қазақ халқының қоғамдық, рухани, мәдени өмірінен орын алуын мұрат тұтқан идеялар айқын дәлел.

Мәселен, Әл-Фараби «адам көп нәрсеге мұқтаж болғандықтан, өзіне керегін қоғамдасқан ортадан табады. Осы қоғам арқасында жетіліп, өз қабілетін шындап өзіндік өмір сүру мәні қалыптасады» - десе, Қожа Ахмет Иассауи «Адамның жетілуінің нәтижесі- оның ақылдылығы, ал анықтаушысы-адамгершілік кемелінде» деп ескертеді.

Сыр бойының XII ғасырдағы білімді оқымыстысы, ақын Ахмет Иүгенекидің осы мәселеге қатысты, «адамгершілік мінез-құлық уағыздау жолымен ғана емес, оларда моральдық сенімді дамыту және адамгершілікке бейімділікті туғызу арқылы қалыптасады» дейді [2-286].

Өтеубойдақ Тілеуқабылұлы адамгершілікке тәрбиелеу әдісінде, ұлттық құндылықтың негізі ретінде тиым сөздердің мәнін аша отырып «Қырық бірге жұғыспау», «Жетіге тиіспеу», «Он екіден айырылмау» деген мағыналы ережелерді ұсынады.

Адам тумысынан адамгершілік қасиетке ие болып тумайды, ол адам бойына тәрбие арқылы дариды. Олай болса, тәрбие мәселесін ұстаздар

қауымының мойнына арта салумен іс бітпейді. Оның нәтижелі болу ата-аналар мен қоғамдық ортаның тәрбие ісінен шет қалмай белсене араласуына, адам тәрбиелеудегі жауапгершілікті бірлесе көтеріп, жұмыла істеуіне тікелей байланысты. Ол жөнінде Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заң жобасының 35-бабында: «Ата-аналар балалардың өмірі мен оқуы үшін олардың денсаулықтарын, рухани әрі дене қуатының қауіпсіз дамуын, адамгершілік жағынан дұрыс қалыптасуын қамтамасыз етуге міндетті» делінген [3]. Мұндай жағдайларда отбасылық дәстүрлердің тәрбиеге тигізер ықпалы зор. Білім министрлігінің тәлім-тәрбие тұжырымдамасында былай деп жазылған: «Бүгінгі таңда жастарға әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани байлығы мен мәдениетін жетілдіру - әділетті қоғамның басты міндеті» [4].

Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбие негізінде жас ұрпақ бойына мақал-мәтелдер, жұмбақтар, айтыстар, өлең, жыр, дастандар арқылы рухани-адамгершілік құндылықтарды дамытудың маңызы ерекше. Яғни ол-адамның ішкі жан дүниесінің ерекшелігін көрсететін, адамгершілік деңгейін анықтайтын, сипаттайтын, оның тұрақтылығы мен үздіксіздігін, дамуын, әлеуметтану дәрежесін, қоғамдық мәнін айқындайтын жеке тұлғаның ең маңызды ішкі жан дүниесінің элементі.

Халық ұстазы атанған Ы.Алтынсарин еңбектерінде рухани-адамгершілікке тәрбиелеу проблемасындағы атап көрсеткен құндылығы, иман, әділдік, адалдық, көңілдік, сыпайылық-шын берілгендік, адал-ниет, өсиет, жомарттық, кеңпейілдік, үнемді - орынды жұмсау.

Осындай түрлі адамгершілік мәселелерін талдап жүйелесек ғұлама ойшылдармен мен ұлы ұстаздарымыздың шығармаларында олардың адам бойындағы ең асыл қасиеттерді дәріптеуі бүгінгі ұрпақтың дүниетанымын кеңейте түсуге көмектесе қоғамның даму тарихын адамгершілік тұрғыдан қабылдай білуге, талдау жасауға, терең түсіне білуге үйретеді; олардың еңбектері жастардың адамгершілік мінез-құлықтарының қалыптасуына бағдар береді; ғұламалардың рухани қазынасы қазіргі жастардың адамды сүйе білу, адамды тану талғамын қалыптастыруға септігін тигізіп, адами жетілуіне, уақыт талабына сай үйлесімді дамуына негіз болады.

Еліміз әлемдік қауымдастыққа зор құрметпен, беделмен кіруі үшін ең алдымен ұрпақ тәрбиесін әрқашанда назардан тыс қалдырмауымыз керек. Ол үшін, мектеп оқушыларын рухани-адамгершілік сапа-қасиеттерге тәрбиелеу қаншалықты қиын болса, соншалықты маңызды да жауапты іс ретінде басты назарда болуы тиіс. Рухани -адамгершілік тәрбие оқушының тәртібін және жеке басының дағдысын қалыптастырады. Осыған орай, бүгінгі тәжірибеде мектеп оқушыларына адамгершілік ұлттық-рухани мұралар негізінде жан-жақты, жүйелі тәрбие беруді көздейтін «Атамекен» бағдарламасының негізге алынып жүргендігі баршамызға аян. Бағдарламада «Салт», «Асыл мұра», «Балалар өсиеті», «Қыз бен жігіт», «Заманай», «Достық», «Ата-ана», «Қайырымдылық», «Сөнбес жұлдыз» атты тәрбиелік мәніне орай топтастырылған бөлімдер бар. Егер біз бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып, көп болып жұмыла осы

бағдарламаның өз дәрежесінде іске асырсақ, өркениетті ел қатарынан көрінуімізге мол үлес қосқан болар едік .

Қазақ халқы - рухани зор байлықтың мұрагері. «Өткенді жақсы білмейінше, келешекке сапар шегу айсыз қараңғыда сүрлеу соқпақ іздеп адасумен пара-пар!» деді Л.Н.Толстой [5].

Ендеше, өткеннен нәр алмай, рухани азық алмай болашаққа қадам басу және ұрпақ тәрбиесіндегі ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлері мен тағылымдарын оқып үйреніп, өнеге тұтпай, жастарды рухани-адамгершілікке баулу мүмкін емес. Рухани- адамгершілік құндылықтар мен сапаларды оқушының бойына дарыту үшін, ең алдымен, олардың саналығын көтеру; екіншіден адамгершілік тұрғыдан сезімталдығын тәрбиелеу және дамыту; үшіншіде, оқушының бойына жағымды мінез-құлықтың дағдылары мен қылықтарын үнемі сіндіріп отыру қажеттілігі талап етіледі. Ол үшін жасөспірімдердің өздері өскен аймақпен, қоғамдық ортамен тікелей байланысты оған тәуелді екендігін, өзінің жүріс тұрысы мен мінез-құлқын өмір сүріп отырған ортада қабылданған тәртіп ережелеріне сәйкес үйлестіре қалыптасу қажеттігін түсінуі, оларды халықаралық аренада қолданып келе жатқан өзара сыйластық пен құрмет тұтынушылық сезімді тәрбиелеу мәселелерін жүзеге асыруды басты бағыт - бағдар ретінде белгіленуі тиіс.

«Жалпақ әлемді аузыңа қарату үшін рухани ерлік, жалпақ әлеміне қысылмай, қымтырылмай қарау үшін рухани байлық керек», - дейді Ә.Кекілбаев [6-86].

Әл-Фараби әсіресе Аристотельдің ғылыми мұраларын жан-жақты зерттеп, өзінің ғылыми еңбектерінде адам ақыл-ойының дүние танудағы мүмкіндігін, құдіреттілігін дәріптейді. «Қайырлы қала тұрғындарының көзқарасы», «Бақытқа жету» т.б. шығармаларында ғылымды меңгеруді бірден-бір жолы – таза еңбек, адал еңбек, ой толғанысы болып табылады. Фарабидің осыдан сан ғасыр бұрын ғылым, білім, тәрбие туралы айтқан құнды пікірлері бүгінгі педагогика ғылымы үшін терең мән-маңызға ие, баға жетпес мұра болып табылады.

Жоғары мектеп оқушыларының жеке тұлғасын қалыптастыруда, оларға жан-жақты тәрбие беруде ойшыл Жүсіп Баласағұн шығармашылығы да ерекше роль атқарады. Оның түркі тілінде жазылған «Құдатғу білік» атты кеңінен танымал еңбегі тәлім-тәрбиелік ой-толғамдарына бай, әрі онда әл- Фараби сияқты ұлы ойшылдардың адам тәрбиесі жөніндегі гуманистік ілімдерімен астарлас мәселелер жан-жақты сөз болады.

Дастан авторы баланың мінез-құлқы жақсы тәрбиеден туындайды; отбасы тәрбиесі - бала мінез-құлқы мен психологиялық бейнесін қалыптастыру негіздерінің негізі; сондықтан баланы балғын шағынан оқытып, жақсылап тәрбиелеу керек; үлгілі тәртіптің негізі- білім, әдет-дағдыларға машықтану; сол себепті баланы кішкентайынан тіл алуға, үлкендерді сыйлауға, ағайын-туысты, ата-ананы қастерлеуге үйрету керек деп, тәрбиеші, ата-аналарға қажетті, маңызы зор ақыл-кеңестер береді.

Мысалы, Әл-Фараби өзінің философиялық трактаттарында: «жақсы мінез-құлық пен ақыл біріккенде ғана олар адамшылдық қасиеттер болып табылмақ», [7] - деген тұжырымы рухани құндылықтар өзіндік тұрғыдан адамгершілік нормаларда көрініп, сана арқылы адамның күнделікті тұрмыс- тіршілігінде, яғни рухани-адамгершілік қасиеттер адамның болмысынан көрініс табады.

Қожа Ахмет Иасауи. Аты әлемге әйгілі қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде шоқтығы биік өр тұлға-тарихи рухани мұрамыздағы өзіндік орны ерекше, сопылық әдебиеттің ірі өкілі ақын, кемеңгер ойшыл Қожа Ахмет Иасауи (ХІІғ.) екендігі баршамызға белгілі.

Ұлы ойшылдың қазақ және көптеген Орта Азия халықтарына ортақ рухани құнды мұрасы «Диуани хикметі» («Ақыл, даналық кітабы») ата-бабаларымыздың ұрпақ тәрбиелеудегі ұлағатты ойларымен астарласып жатқан терең тәрбиелік мәнге ие еңбек. Ахмет Иасауидің «Диуани хикмет» атты еңбегінің негізгі мақсаты араб парсы тілінде жазылған мұсылман дінінің негізгі қағида- шарттарын түрік тектес халықтарға түсінікті етіп насихаттап жеткізу, байыппен баяндау болды. Көне түркі тілінде, айшықты өлеңмен жазылған бұл еңбегінде ойшыл адам баласын туыстық- бауырмалдыққа, адамгершілік, ізгілікке, имандылыққа шақырып, мұсылман дінінің қағида-шарттарын, Алланы танудың жолдарын насихаттайды. Біз өз еңбегімізде бұрын соңды этнопедагогикалық зерттеулерде жете сөз етілмей жүрген Ахмет Иасауи еңбегі мен танымдық, тағылымдық ойларына барынша тоқталып талдау беруге тоқталдық.

Ахмет Иассауи адам мен қоғам мәселелеріне де назар аударып, оларға дәстүрлі мұсылмандықтан айырмашылығы бар ұсыныс беруге әрекет жасайды. Оның дүниетанымында этикалық ойлар басым. Иассауидың этикалық көзқарстары құдай және оны тану туралы ілімімен тығыз байланысты. Адамгершілік тазалығы мен моральдық жағынан жетілгендікті Иассауи оппозициясылық суфизм позициясы тұрғысынан шешеді. Адам бойында кездесетін даңқұмарлық, күншілдік, екіжүзділік, надандық, кекшілдік, алдау сияқты жаман әдеттердің болатынын өкінішпен айтады. Иассауи іліміндегі адамгершілік ойлары дін арқылы түсіндіреді. Жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік, адамның жақсы және жаман іс- әрекеттері сияқты моральдық сипаттары оның құдайға сенуіне байланысты болады. «Кімде-кім жамандық жасаса, ол күнәдан арыла алмайды, кімде- кім жақсылық жасаса, ол құдайдың сүйіктісі болады», - дейді.

Ахмет Иассауидің пайымдауынша, ол өзін-өзі тазартуға, кемшілігін жоюға, игілікті іс істеуге шақырған адам адасуы, әділетсіздік және жамандық жасауы мүмкін емес. Ол өзінің жолын қуушыларды өзін-өзі жетілдіруге шақырып отырып, адамгершіліктің құдайдан шығатыны туралы ойдан аулақ ұстайды.

Міне осындай ұлағатты ойларға толы Ахмет Иассауи шығармасының өн бойынан бүгінігі жасөспірімдер ұрпақ тек жақсылықты танып, жамандықтан сақтануды ұғынары хақ.

Жүсіп Баласағұн. Қазақ халқының әріден бастау алатын, өзіне ғана тән ұлттық педагогикалық мәдениетінен орнын алатын түркі тілдес залықтардың XI ғасырдағы аса көрнекті ақыны, қазіргі Жетісу өлкесі Шу өзенінің жағасындағы Баласағұн қаласында дүниеге келген есімі бүкіл шығыс елдеріне танылған данышпан ойшыл, шежіреші ғалым, белгілі қоғам қайраткері Жүсіп Хас Хаджиб Баласағұни бабамыздың ұрпақ тәрбиелеудегі тәлім-тәрбиелік ойларын, өсиет-өнегелерін оның еңбектерінен табуға болады.

Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» еңбегінде адамның қадір-қасиетінің алдымен терең біліммен, ақылмен ғана қалыптасатынын сөз етеді:

Ақыл қайда болса, ұлылық толады,
Білім кімде, сол білікті болады.
Ақылды ұғар, білімділер біледі,
Түгел болар білімді, есті тілегі!...
Білімсіздер бар кеселді көреді,
Емдемесе, тектен текке өледі... [8].

Шығармада, сонымен қатар, сөз өнері, адамдар бойында кездесетін жақсы-жаман қасиеттер, ақылдылық, тәрбиелік, білімділік туралы да кеңінен жырланады. Мәселен, Баласағұн:

Тілесен сен есендікте жүруді,
Жаман қимылдатпа тіліңді,
Біліп айтқан сөз – білікті саналар,
Біліксіз сөз басыңды жеп, табалар,-

Деу арқылы әрбір сөзге есеп бере сөйлеп, әрбір қадамды ақыл безбенімен таразылау біліктілік белгісі екендігін айтады. Ақынның:

Ер ажары - сабырынды сақтай біл,

Сабыр жолы көк төріне бастайды.
Өлімді ойла, ұмытпа еш, сарала,
Өзіңді ойла, қасиетіңді бағала.
Жұрт алдында аузыңды бақ, лепірмей,
Кісі үйінде сөз қадірін кетірме...
Жалған сөздің сезілмесін лебі де,
Жүзің жанып, қор боларсың теңіңе.
Дос, туғаннан лебіңді аяма,
Кіші, үлкенді жылы леппен аяла.
Тұз – дәміңді бөліс, жаса қайырым.
Кешіре сал, көрсең кісі айыбын

деген жыр жолдары – жас балалар үшін тәрбие тағылымының ізгі үлгі- өнегесін іспеттес. Ұрпағының «сегізқырлы, қайтпас қайсар нар болуын» армандаған дана ойшыл «жүсіп Баласағұн жас жеткіншектерді адамдық қасиеттерді жоғары бағалауға, әділ болып, өтірік сөз сөйлемеуге, үлкен-кішіге құрметпен қарап, достықты аялай білуге, ынтымақ – бірлікті сақтап, өз ар-намысын жоғары ұстауға үндейді.

Ж.Баласағұнидің «Құтты білік» поэмасы тарихта ерекше орны бар, рухани-адамгершілік тағылымы мол мұра. Ж.Баласағұни:

«Үш нәрседен жүр алыс, сақ, байқағын,
 Бірі - қыңыр, қисық болма, айтарым.
 Бірі - жалған, сұғанақтық - үшінші,

Үшеуінің түбі қорлық түсінші» - деп адам бойындағы теріс мінезден сақтандыра отырып, оның бойындағы асыл қасиеттерді - қайырымдылық, әділеттік, шыншылдық, парасаттылықты өте жоғары бағалап, «әділет- құт, құт құрығы - кішілік, әділеттің заты тұнған кісілік - деуі адам қадір- қасиетімен, білімімен, ақылымен және әділеттілігімен ғана Адам екенін көрсетеді. Демек, адам бойындағы бар қасиеттердің үйлесімді көрінісі оның болмысының көрсеткіші екендігіне мән берген.

Сондай-ақ, Баласағұн өз шығармасында еңбек адамдарын жырға қоса отырып, олардан түрлі өнер көздерін үйренуді, дана адамдармен араласу арқылы ғылым- білімді меңгеруді уағыздайды. «Құтты білік» дастаны - бүгінгі таңда ұрпақ тәрбиелеуде басшылыққа алатын тәлім- тәрбиелік ой-толғамдарға өте бай педагогикалық рухани мұра.

«Құтты білік» дастанының басты идеясы төрт принципке негізделіп жазылған. Біріншісі, мемлекетті дұрыс басқару үшін қара қылды қажаратындай әділ заңның болуы. Автор әділдіктің бейнесі ретінде Күнтуды патшаны көрсетеді. Екіншісі, бақ- дәулет яғни құт қонсын деген тілек. Бақ- дәулет мәселесі дастанда патшаның уәзірі Айтолды бейнесі арқылы жырға қосылған. Үшіншісі, ақыл-парасат. Ақыл- парасаттың қоғамдық рөлі уәзәрдің баласы Өгдүлміш бейнесінде жырланады. Төртіншісі, қанағат- ынсап мәселесі. Бұл мәселе дастанда уәзірдің туысы, дәруіш Одғұрмыш бейнесі арқылы әңгіме болады. Өмір, тіршілік, адамгершілік туралы сан қатпарлы философиялық толғамдар осы төртеуінің сұхбаты түрінде өрбиді. Бұл дастан қазіргі түркі тілдес халықтардың орта ғасырдағы тарихи, қоғамдық-саяси өмірі, ғылымы, әдебиеті мен мәдени дәрежесі, әдет-ғұрпы, наным-сенімі, т.б. жөнінде аса қызықты, әрі қыруар мол деректер беретін көркем туынды.

Ахмет Иүгінеки. Бүгінгі жас ұрпаққа ұлттық рухани мұра негізінде жан-жақты тәрбие беруде ұлы ғалым Ахмет Иүгінеки (XII) шығармашылығы да ерекше рөл атқарады. Ғұлама шығармаларынан адамгершілік жөнінде айтылған қазақ халқының тарихи қалыптасқан педагогикалық мәдениетінің айқын көрінісін табуға болады.

Ахмет Иүгінеки - аса көрнекті ақын, есімі кезінде бүкіл ұлан-ғайыр Қарахан мемлекеті түркілеріне танымал ғұлама ғалым болған. Ақынның біздің заманымызға жеткен «Хибатул-хақайық» («Ақиқат сыйы» немесе «Шындық сыйы») атты кітабы-тәлім-тәрбие, адамгершілік туралы өнегелерді өлең өрнектерімен айтып, ұрпақты ұлағаттылыққа тәрбиелейтін аса құнды, терең мәнді ойларға толы рухани мұра.

Бұл даналық шығармада ақын тәлім-тәрбиенің негізі – адам болуға, кісілікке тәрбиелеу екенін баса көтеріп, ол үшін әрбір адам оқып, білім алу керек деп бастайды.

Айтайын білім жайын, құнты бар бол,
 Ей, достым, білімдіге ынтызар бол.

Ашылар білімменен бақыт жолы,
Білім ал жолға түсіп бақыт толы.
Білімді- алтын, нұры ашылатын,
Білімсіз- қара бақыр шашылатын...

Жүрсе де тым шіреніп,

Білімсіз жан- тірі өлік, - деп, ақын білімсіз, надан адамның адамдық бейнесі болмайтынын басып айтады. Халқымыздың «оқу - инемен құдық қазғандай», «Оқу-білім қазығы, білім-өмір азығы» деген мақалы осы бір отты қайнар көзінен туындаған болу керек.

Дидактикалық шығарма болып табылатын «Ақиқат сыйы» дастанында негізінен адамның мінез-құлық қағидалары, адамгершілік, этика, әдептілік т.б. моральдық мәселелер жан-жақты сөз етіліп, олар жөнінде автор кейінгі ұрпағына тағылымдық ойлар айтып қана қоймай, сонымен бірге бірсыпыра пайдалы кеңестерін де ұсынды. Мысалы, «Егер билікке қолын жетсе, мақтанба, асып-таспа», «Бастық болсаң, жайсаң бол», «Кәріге де, жасқа да құрмет көрсет», «Айтар лебіңді алдымен ойланып ал», т.б. ұлағатты өсиетнамаларын айтады.

Иүгінеки әдептіліктің бір белгісі - жомарттық деп, жомарттықтың асыл қасиет екенін дәріптейді:

Жұмсармас иілместі жомарт иер,

Мұрат та қол жетпейтін бұған тиер.

Мақтайтын бақылдарды жан бола ма,

Сақыны ағайын, ел бәрі сүйер, - дейді. Ақын жеке адамдардың мінез-құлқын жақсарту арқылы, оларды жомарт, мейірімді, білімді ету арқылы заманды да жақсартуға болады деп үміттенеді де, тәлім- тәрбиеге, білім беру ісіне ерекше көңіл аударады.

Тағы бір керекті сөз- айтам дастан,

Ұғып ал құлақ салып мендей достан:

Болып ал кішіпейіл өзгерместей

Аластат тәкаппарлық ойды бастан, - деп ол тәкаппарлық, паң, өркөкірек мінезден аулақ болуды уағыздайды.

Дұшпандықты жоя біл,

Жазықтыны кешіргін

Ақылға ден қоя біл,

Ашу өртін өшіргін, - деп, ақын соңғы бір сөзінде жақсы мінезді қалыптастыру үшін әрбір адам өзін-өзі тәрбиелей білу қажеткенін өнеге етеді. Жақсы мінездің қалыптасуы тәрбиеге, жеке адамды тәрбиелеуші оның тегіне байланысты екенін:

Тегі асыл адамның

Мінезі де сүйкімді,

Тексіз- бұзық наданның

Жоқ болады сүйкімі,- деп тұжырымдайды.

Ертедегі данышпан бабаларымыздың мұхиттай мол еңбектерінің шашырандысы іспеттес болса да, «Ақиқат сыйы» кітабы ұлы ойшылдардың

ұлттық тәлім-тәрбиемізге бұдан былай да зор әсер ететін құнды еңбек екенін бағалай қажет.

Махмұт Қашқари (XI) Орта ғасырлық жұлдыздарымыздың бірі Махмұт Қашқари - XI ғасырда дүниеге келіп, Шу, Талас өңіріндегі Баласағұн қаласында өмір сүрген ғалым. Ол – ұлы әдебиетші, ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, зерттеуші, ойшыл-философ, белгілі саяхатшы, «Түркі тілдерінің жинағы» («Диуани лұғат ат-түрік») кітабын 1072-74 жылдары жазған.

«Диуани лұғат ат-түрік» тек түрікше-арабша түсіндірме сөздік емес, ол түркі тілдерін зерттеуде теңдесі жоқ ғылыми еңбек болып саналады. Бұл түсіндірме сөздігінде автор халық ауыз әдебиеті үлгілерін, аңыз-ертегілер, мақал-мәтелдер, қанатты сөздер және халық фольклорын өте орынды пайдалана білген.

М.Қашқари адамдарды өнер-білімге, әдептілікке шақырып, адамгершілік, мораль, этика, ұйымшылдық мәселелерін сөз етеді. Оның түркі халықтарының бәйіттерінде табиғат сұлулығы, махаббат, көркемдік, үлкен парасаттылық, білім, батырлық суреттеледі. Мысалы:

Құрметте, білімдінің сөзін тыңда жігітім,
Үйретіп парасатын, ақта әділ үмітін.
Өмірді білмесең - білімнің жоғалар,
Талғамды қашанда да - бос сөзді доғалар.
Білімдінің қасына бар күнде балам ерінбей,
Төмен тұрып үйрен толық тәкаппар боп көрінбей.
Елім саған әдепті мирас етіп қалдырамын,
Жағалаған, жайқалған білімдінің бал құрағын.

Бүгінгі ұрпақ үшін Қашқарлық ғұламаның адамгершілік тәрбие жөніндегі идеяларымен танысудың қай қырынан алғанда да зор тәрбиелік мәні бар. Автор қайырымдылық пен қарапайымдылық, адалдық пен шыншылдық ұғымдарын дәріптеп, уағыздайды. Мінездің ар, ұят, әділеттілік секілді белгілерін бөліп атайды. «Итке ұят бітсе, өлексе жемес», - деп ұятты, ізетті болуға үндеп, адамдарды жаман қасиеттерден аулақ болуға шақырады. Осындай теңдесі жоқ тамаша туындыны оқып отырған адам қазақ даласының ежелгі дәуірлерден бері әдеби мұраларға бай, ал оның халқының рухани мәдени дәрежесінің жоғары, парасатты болғандығына көз жеткізе алады.

Қорыта айтатын болсақ, Махмұт Қашқаридың қалдырған бұл рухани мұраларының кейінгі ұрпақ үшін баға жетпес асыл қазына екендігіне үлкен мән бере отырып, барлық түркі халықтарына ортақ энциклопедиялық тұрғыда жазылған ас құнды мұралардың бірі деп танып білеміз.

Сонымен қорыта айтқанда, бүгінгі ғылыми тұжырымдар мен жоғары клас оқушыларының дүниетанымы мен ақыл-ой, адамгершілік тұрғыдан дамып, қалыптасу ерекшелігін ескере отырып жоғары да мазмұндалған халық педагогикасының озық үлгілері ретінде ұлы ойшылдардың көзқарастарын ұтымды пайдалану болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев, Н.Ә. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан :Қазақстан халқына жолдауы / Н.Ә. Назарбаев // Егемен Қазақстан. - 2007 жылдың 28 ақпаны.
2. Иүгенекі, А. Қазақтар-Казакі: 9-ый попул.справочник / А. Иүгенекі. - Т.9. - Алматы, 1998. – 287 с.
- 3.Әбілова, З.Ә. Этнопедагогика: оқулық / З.Ә. Әбілова, К.М. Қалиева. – Алматы, 1999. - 254 б.
- 4.Толстой, Л.Н.Чем люди живы: Собр. Сочинений / Л.Н. Толстой. - М., 1982. – 231 с.
- 5.Мұқанғалиев, Е. Өміртану ізгілік. Адамгершіліктің белгісі / Е. Мұқанғалиев // Жалын. – 2007. - №12. – Б. 86.
6. Әл-Фараби, А. Философиялық трактаттар / А. Әл-Фараби. – Алматы: Ғылым, 1973. – 215 б.
- 7.Баласағұн, Ж. Құтты білік / Ж. Баласағұн; көне түркі тілінен ауд. және алғы сөзі мен түсініктерін жазған А. Егеубаев. - Алматы: Жазушы, 1986. – 616 б.
8. Нұрғалиева, Д. Адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудың педагогикалық шарттары / Д. Нұрғалиева // Бастауыш мектеп. – 2004. -№3. – Б. 6-7.

Комарова Д.Т.¹, Имагамбетова А.А.¹

¹*Актыбинский университет им. С.Баишева*

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ НАСЛЕДИИ УЧАЩИХСЯ ПО СРЕДСТВОМ ТРУДОВ ВЕЛИКИХ УЧЕНЫХ

Аннотация

В этой статье рассматриваются пути формирования духовно-нравственного наследия учащихся по средством трудов великих ученых. Раскрывается значение формирования нравственных качеств учащихся и всесторонне анализируются труды великих мыслителей. Также, приводятся примеры духовно-нравственного характера из трудов ученых и раскрываются их особенности.

Ключевые слова: *Мораль, ценность, духовно-нравственная ценность.*

Komarova D.T.¹, Imagambetova A.A.¹

¹*S.Baishev Aktobe University*

THE FORMATION OF THE SPIRITUAL-MORAL HERITAGE AND TRAINERS BY MEANS OF THE WORKS OF GREAT SCIENTISTS

Abstract

This article discusses the ways of forming the spiritual and moral heritage of the great scientists. The significance of the formation of moral qualities of students is revealed and the works of great thinkers are comprehensively analyzed. Also,

examples of spiritual and moral character from the works of scientists are given and their features are revealed.

Key words: *Morality, priceless, oven-nourishment value.*

МРНТИ 12.09.07

Өмірзақ М.А.¹

¹*С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫН ЖҮРГІЗУДЕ ДИАЛОГТІК ОҚЫТУ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация

Мақалада диалогтік оқытудың педагогика саласындағы тиімділігі, оның ішінде қазақ тілі пәнін оқыту барысында нәтижелілігін қарастырған. Қазіргі заман талабына сай әдіс - тәсілдерді мұғалімдер өз сабақтарында оқушылармен қарым-қатынас құралы ретінде ұтымды қолдана алатындығы туралы атап көрсетілді. Диалогтік әдістің оқушыларға тигізетін оң әсері. Оқушылардың білімдерін жетілдіріп, өз ойларын еркін жеткізудегі диалогтік оқытудың маңызы дәлелденген.

Кілт сөздер: *диалогтік оқыту, әдіс, белсенділік, дамыту, педагогика, қазақ тілі.*

«Диалогтік педагогика – балалар мен мұғалімдердің жаңалық ашу мен оқуда өзара қарым-қатынас орнатуы», яғни табысты диалог құру арқылы оқушы мен мұғалім арасында ұжымдық сенімді ынтымақтастық орнайды, сонымен қатар оқушылардың зияткерлік қабілеттері ерекше қарқынмен дами бастайды.

Диалогтік оқытудың оқу үдерісіне оң ықпалын көптеген ғалымдар мойындаған. Әсіресе, Мерсер мен Александер бұл модуль турасындағы зерттеулері маған көп ой салды. Бірінші бетпе-бет кезеңінде сыныпта талқылаудың үш түрімен таныстық (пікірталастық, кумулятивті, зерттеушілік). Осы талқылаулардың ішінде зерттеушілік талқылаудың басымдыққа ие екендігін Мерсердің және Александердің зерттеулерін зерделей отырып, оқып-білдік, алайда тәжірибе кезеңінде бұл оқыту әдісінің оқушыларға, олардың ұжымдық білім мен түсінік қалыптастыруына тигізер игі әсері мол екеніне көзім анық жетті [1; 5]. Жапонияның білім беру жүйесінде зерттеушілік әңгіме оқытудың негізгі әдісі болып табылады. Соның нәтижесінде бұл ел ерекше даму даңғыл жолына түскен. Оқушылар әр түрлі тақырып төңірегінде өз ойын талқылап, болжамдар ұсыну арқылы танымдық әлеуеті артады және жан-жақты дамиды.

Сабақта диалогтік оқытудың тиімділігі.

Қазіргі заман талабына сай жаңа әдіс-тәсілдерді өз сабақтарына тиімді ықпалдастыра алу, ұтымды қолдану әрбір жаңалыққа жаны құмар ұстаздардың ерекшелігі деп ойлаймын. Әркімнің өзіне тән жеке мүмкіндіктері мен

таланттары бар. Солардың арқасында ғана алға қойған мақсаттарына табысты түрде қол жеткізе алады. Сабақ барысында жаңа әдіс-тәсілдерді тиімді қолдана алғанда ғана оқшылардың пәнге деген қызығушылығын арттыра аламыз. Күнделікті өтілетін әрбір сабақтың қызықты өтуі мұғалімнің шеберлігін қажет етеді. Мұғалімнің кәсіби дамуы – білім беру жүйесін жаңартудың негізі болып табылады. Диалогтік оқыту әдісі бүгінгі таңда білім алуға, заманауи болуға, сонымен қатар өзіне және өзгеге деген қарым-қатынастарды қалыптастыруға ықпал етеді. Оқшылардың бойында пікір алмасу мен өз бетімен әрекет етуі дамиды, өз ойларын білдіреді, түрлі идеяларды түсінуге ықпал етумен қатар өз идеяларын дәлелдей алады. Сабақта диалогтік оқытуды қолданғанда оқушылардың мұқият тыңдап, сабақты талдауға, шешіле сөйлеп, өз ойларын білдіруге, ізденіс үстінде сұрақ қою арқылы білім алатындығын байқауға болады. Оқушылар сұрақты дұрыс қоя отырып, ілгері жылжуларына ықпал жасайды.

Диалогтік оқыту оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырумен қатар білім деңгейлерінің өсуіне де ықпал етеді. Оқушылардың бірлескен сұхбатының маңызы зор [2; 11]. Оқушылардың тақырып бойынша өз ойларын білдіруіне мүмкіндік береді. Басқа адамдарда түрлі идеялардың болатындығын түсінулеріне ықпал етеді. Оқушылардың өз идеяларын дәлелдеуіне көмектеседі. Сонымен қатар, мұғалімдерге оқушыларды оқыту барысында олардың оқушылары қандай деңгейде екендігін түсінуге көмектеседі. Оқудың сапасын жақсарту мақсатында өткізген әр сабағымыздың мақсаты оқушылардың жан-жақты ойлауына, тұжырым жасауына, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруына, өз ойларын бүкпей еркін жеткізуіне, тіл байлықтарын молайтып, сөздік қорларын еселеу үшін сол нәтижеге қол жеткізу болып табылады. Сабақ барысында оқушылардың диалогтік қарым-қатынасты орната отырып, ойлау қабілеттерінің даму жолдарын анықтай алу керек. Әртүрлі тапсырмаларды орындау барысында оқушыларды диалогтік оқыту арқылы білімге деген құштарлығын, ізденімпаздық қабілеттерін, тіл байлығын, сөздік қорын молайтып, ой-өрісін дамытуға бағыттау керек.

Диалогтік әдісті қолданғанда оқушылардың есте сақтау қабілеттері артады, тілдері жаттығады, өзара сұхбаттасады, ойын дамытып келесі оқушымен ой бөліседі. Оқушы өзінің ойын жинақтап, тұжырым жасай алады, білімі жоғарылайды, сөздік қорлары молаяды. Оқушының топта өзін ұстауы, сөйлеу шеберлігі мен мәдениеті, ізденімпаздығы жақсарады [3; 19]. Топта өз сыныптастарын зейін қоя тыңдап, өзінің жауабымен салыстыра отырып, өзіндік пікірін айта алуға дағдыланады. Диалог арқылы оқытуда сыни көзқарасы қалыптасқан, өз ойын еркін жеткізе алатын, сөйлеу шеберлігі қалыптасқан, алған білімін қажетті кезде пайдалана алатын оқушыны қалыптастыра аламыз.

Мемлекеттік тілді оқытуда диалогтік оқытуды қолдану арқылы оқушылардың сөйлеу мәдениеті қалыптасады, ойлау қабілеті дамиды, білім сапасының артуына қол жеткізуге болады, соның нәтижесінде, оқушылардың тіл үйренуге деген қызығушылығы артады. Диалогтік оқытуда бүкіл оқушылар куә болғандықтан, бала өз сөзіне жауапкершілікпен қарауға тырысады.

Оқытылатын мәселе есінде ерекше сақталады. Тілдік дағдылары жетіліп, тез меңгеруіне ықпал етеді. Диалогтік оқыту арқылы, оқыту да жеңіл болады. Диалогтік әңгімеде мұғалім сұрақтары мен оларға берілген жауаптары, сонымен бірге оқушылардың да жауаптары маңызды. Мұғалім оқушылардың өз ойларын анық жеткізуге, дамытуға және кеңейтуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар мұғалім, әсіресе қазақ тілді емес сыныпта мемлекеттік тілді үйретуде оқушылардың тақырыпты түсінгенін немесе түсінбегенін анықтау үшін, ауызекі сөйлеу тілін дамыту үшін де әр сабақта қолдануы абзал. Диалогтік сұхбаттасу мұғалімдер үшін де, оқушылар үшін де тиімді оқыту болып табылады.

Оқушылардың сөйлеу тілін дамытуда диалогтың да берері мол. Диалог - сөйлесудің ең негізгі түрі болып саналады. Адамдар арасындағы қарым-қатынас амандасудан басталады. Мұғалім сабаққа кіргеннен оқушылармен диалогта болады. Оқушыларға белгілі бір тақырыпта тапсырмалар беру арқылы сұхбаттар құрылады. Диалогтік сөйлесуді естіп-тыңдаумен біртұтас та, жекелей де пайдалануға болады. Мақсатты ұйымдастырылған жағдаяттар арқылы ауызекі сөйлесуге үйрету - оқушыларды қызықтырады. Диалогтік сөйлеу коммуникативтік оқытудың негізгі ұстанымына сәйкес келеді. Оқытудағы жаңа әдіс-тәсілдердің бірі - диалогтік оқыту. Диалогтік оқыту дегеніміз - оқушы мен мұғалім, оқушы мен оқушы арасындағы сұрақ-жауап, сұхбат, пікірталас, әңгіме, топтық талқылаулар [4; 28].

Диалог арқылы оқушылар мұғаліммен және басқа оқушылармен белсенді қарым-қатынас жасайтын маңызды құрал. Оқушыларға диалог арқылы білім алуға мүмкіндік берілгенде, олардың өзіндік жеке түсініктері қалыптасады. Балалардың әрбір сабақтағы іс - әрекетін бағалау үшін диалогтық қарым - қатынас өте қажет. Оқушылар диалог әдісін қолдана отырып, мысалы: мәтінді талқылау, әңгімені бірлесіп құру, рөлдік ойын ұйымдастыру арқылы білім алуда. Әрбір сабақта оқушыларға сұрақтар қою арқылы, тақырып бойынша өз ойларын айтуға мүмкіндік бердем. Диалог арқылы оқушылар өз ойларын дәлелдеуге тырысады. Олар бір-бірімен қарым -қатынас жасау арқылы ойлау қабілеттері де, ауызекі сөйлеу тілі де біршама жақсарды. Өзара талқылау арқылы, ойларын жетілдіріп, бір - бірінің түсінуіне көмектесетінін көрсетті.

Диалогтік оқыту оқушылардың білімдері қандай деңгейде екенін түсінуге көмектеседі. Диалогтік тәсілдің оқушылардың ашылуына, ойын жеткізуіне, сөздік қорының молаюына көмектесетінін түсіндім. Әсіресе, рөлдік ойын көрсеткенде оқушылар сабаққа белсенді қатысатын болды. Оқушылардың рөлдік ойынды дайындау кезінде қызығушылықтары байқалады. Оқушыларға еркіндік беріледі, сондықтан олар бар ынтасын салып тақырыпты аша біледі.

Қорытындылай келе оқушылардың білімдерін жетілдіріп, анықтау үшін диалогтік оқытудың маңызы зор екені айқын. Диалогтік оқыту барысында оқушылар нәтижеге жету үшін белсенділік танытады, ынтасы артады, өз ойларымен бөлісіп пікірлесе алады, білімді бірлесіп алады [5; 13]. Әңгімелесуге тарту арқылы оқушылардың оқуы тиімдірек болады. Сондықтан

сабақ барысында кері байланыстың маңызы зор және сабақ барысында көптеген сұрақтар қойып оқушыларды әңгімеге тартып отыру маңызды.

Оқушылардың білетіндігін және білмейтіндігін анықтау үшін жақсы қарым-қатынастық, тілдік дағдылар және түсіністікпен қарау талап етіледі. Мұғалімдер қолданысындағы оқушылар қысқа жауап беретін сұрақтармен салыстырғанда, диалогтік сұхбаттасуда мұғалімдер де, оқушылар да білім алуға қомақты үлес қосатын өзара іс-қимылдың шын мәніндегі тиімді түрі болатынына көзім жетті.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. «Назарбаев зияткерлік мектебі» ДББҰ: Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. - 2012. – 5 б.
2. Қазақ әдебиеті: әдістемелік журналы. - 2016. – 11 б.
3. Мектеп журналы. – 2014. - №1. – 19 б.
4. Рахметова, С.Р. Қазақ тілін оқыту методикасы / С.Р. Рахметова. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 28 б.
5. Қазыбаев, С. Қазақ тілі методикасы / С. Қазыбаев. - А., 1990. – 13б.

Өмірзақ М.А.¹

¹*Актыбинский университет им. С. Баишева*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДА ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОВЕДЕНИИ УРОКА КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье рассматриваются эффективность диалогического обучения в области педагогики, в том числе результативность преподавания казахского языка. Было отмечено, что преподаватели способны эффективно использовать на своих уроках современные методы и приемы как средства общения с учащимися. Позитивное влияние диалогического метода на учащихся. Доказано значение диалогического обучения учащихся в совершенствовании знаний и свободном изложении своих мыслей.

Ключевые слова: диалогическое обучение, метод, активность, развитие, педагогика, казахский язык.

Umirzak M.A.¹

¹*S.Baishev Aktobe University*

THE ADVANTAGE OF USING THE DIALOGICAL METHOD OF TEACHING DURING THE KAZAKH LESSON

Abstract

The article deals with the effectiveness of dialogical education in the field of pedagogy, including the effectiveness of teaching the Kazakh language. It was noted that modern methods and techniques of teachers are able to effectively use in their lessons as a means of communication with students. The positive impact of the Dialogic method on students. The value of dialogical training of students in the improvement of knowledge and free presentation of their thoughts is proved.

Key words: *dialogical training, method, activity, development, pedagogy, Kazakh language.*

МРНТИ 12.09.11

Суғуралиева А.М.¹, Шалабаева Ж.С.¹

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІ МҰҒАЛІМ – ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ ДАМЫҒАН МАМАН

Аннотация

Мақалада мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі бүгінгі ғасыр талабына сай белгілі бір нәтижеге бағытталған білім берудің негізі болмақ. Кәсіби құзыреттілік бір нәрсе жайлы беделді ой, кесімді пікір білдіруге мүмкіндік беретін білімділердің сипаттамасы ретінде қарастырылған. Қазіргі заман мұғалімінің міндеті ғылым мен техниканың қарқынды дамып келе жатқан заманда өмір сүруге икемді, қоғам пайдасына қарай өзін - өзі толық жүзеге асыруға дайын білімді, шығармашылыққа бейім, құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыра алатындығы туралы атап көрсетілді.

Кілт сөздер: *құзырет, бәсекеге қабілетті, кәсіби, педагогика, шығармашыл, педагог.*

Қазіргі заман мұғалімінің міндеті ғылым мен техниканың қарқынды дамып келе жатқан заманда өмір сүруге икемді, қоғам пайдасына қарай өзін - өзі толық жүзеге асыруға дайын білімді, шығармашылыққа бейім, құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру. Бұл міндетті тек кәсіби білімі жетік, құзыретті, бәсекеге қабілетті ұстаздар ғана атқара алады.

Мұғалім қаншалықты білімді, шығармашыл болса, оның құзыреттілік аясы да соғұрлым кең болмақ. «Құзыреттілік» ұғымы педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым.

Құзырлылықтың латын тілінен аудармасы «компетенс» белгілі сала бойынша жан-жақты хабардар, білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді» деп көрсетеді.

Ресей ғалымы Н.Кузьминаның көзқарасы бойынша, «Құзырлылық дегеніміз – педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлығы», – дейді.

«Құзырлылық – тек кәсіби білімі емес, тұлғаның жалпы мәдениеті мен шығармашылық әлеуетін дамыту қабілеті» - деп түйіндейді белгілі оқымысты Т. Г. Браже. Сондықтан бүгінгі ұстаз тек кәсіби білімін толықтырып қана қоймай, үнемі шығармашылықпен жұмыс жасауы қажет. Кәсіби құзыреттілік маманның әлеуметтегі дәл осы уақыттағы қабылданған стандарттар мен нормаларға сәйкес өзінің кәсіби педагогикалық қызметін атқаруға дайындығы мен қабілетін анықтайтын кәсіби білімдер жиынтығы немесе жекелік-кәсіби сипаттама.

Мектеп педагогінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың шарттары:

- 1.Әдістемелік құзыреттілік – оқытудың әр түрлі әдістерімен қарулану, дидактикалық әдістерді білу, оларды оқыту процесінде білім мен іскерлікті меңгерту үшін қолдана білу;
- 2.Зерттеушілік құзыреттілік – оқыту мен тәрбиелеудің заңдылықтары, құрылымы туралы жаңа білімді жасау үшін педагогикалық құбылысты, актілерді оқып үйренудің ғылыми әдістерімен қарулану;
- 3.Басқарушылық құзыреттілік - өз қызметі мен оқушы қызметін басқару тәсілімен, әдісімен қарулану;
- 4.Ақпараттық құзыреттілік – қазіргі ақпараттық технология – мен қарулану, қажеттісін пайдалану;
- 5.Коммуникативтік құзыреттілік - өзінің кәсібилігін үздіксіз жетілдіру, жеке және қоғамдық өмірді дамыту.

Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі – оның жан-жақты білімінен ұстаздық шеберлігімен, оқытудың жаңа әдістерін меңгерумен өлшенеді. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі – бүгінгі ғасыр талабына сай белгілі бір нәтижеге бағытталған білім берудің негізі болмақ. Кәсіби құзыреттілік бір нәрсе жайлы беделді ой, кесімді пікір білдіруге мүмкіндік беретін білімділердің сипаттамасы ретінде қарастырылады.

Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің негізгі шарттары:

- 1.Тұлғааралық және еңбектегі байланыс.
- 2.Қызметтің экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік, психологиялық аспектілерін меңгеруі.
- 3.Қызметті жаңа жағдайға бейімдеудегі, басқару шешімін қабылдаудағы дайындығы.
- 4.Практикалық кәсіби тапсырмаларды орындаудағы дайындық әлеуеті
- 5.Нақты жағдайларға байланысты қандай да бір әдістерді пайдалану біліктілігі.
6. Тиімді шешім қабылдау қабілеті.

«Ұстаз қандай болса қоғамы сондай» деген бұлжымас заңдылық қай қоғамда да көкейкесті. Сондықтан да бүгінгі күннің өзекті мәселесі - педагогтердің құзыреттілігін үздіксіз дамыту.

Өздігінше еркін ойлау қабілеті бар, тәрбие-білім беру үрдісін модельдей алатын, тәрбие беру және білім берудің технологиялары мен жаңа идеяларын

өздігінше іске асыра алатын мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің деңгейін арттыру - өзекті мәселе, себебі, біріншіден, кәсіби құзыретті мұғалім мектептің тәрбие-білім беру процесінде шығармашыл оқушылардың қалыптасуына дұрыс әсер етеді; екіншіден, өзінің кәсіби қызметінде жақсы нәтижелерге қол жеткізе алады; үшіншіден, кәсіби мүмкіндіктерінің іске асуына ықпал жасайды.

Қазіргі таңда мұғалім құзыреттілігін үздіксіз жетілдіруде мынандай міндеттер жүктеліп отыр:

1. Мамандығы бойынша негізгі дайындығының болуы;
2. Адамдардың адамға, қоғамға қатынасын реттейтін құқықтық және этикалық нормаларын білуі;
3. Қазіргі білім беру технологиясын пайдалана отырып жаңа білім алуы және өз еңбегін ғылыми негізде ұйымдастыра білуі;
4. Компьютерлік техниканы меңгеруі;
5. Ғылыми іскерлік, қоғамдық, саяси, және тұрмыстық тілдер ауқымында мемлекеттік және шетел тілдерінде сөйлесе білуі.

Шығармашылық әлеуеті дамыған мұғалім өз кәсібін жете меңгеріп қана қоймай, өзін-өзі жан-жақты дамытуға қол жеткізеді. Әлеуеттің дамуы нәтижесінде мұғалім педагогикалық әлемді шығармашылық әрекетпен өзгерте отырып, тұлға ретінде өзі де өзгереді. Нәтижесінде мұғалім кәсіби құзыреттілікке қол жеткізеді.

Білім – адамзаттың терең және үйлесімді дамуын бекітетін құралдардың бірі, прогрестік, әлеуметтік тұрақтылық пен ұлттық қауіпсіздіктің маңызды факторы. Қазіргі білім беру үрдісі адамның ішкі табиғи мүмкіндіктерін ашып, әр адамның өзінің «Менін» сезінуге, толықтыруға көмектесетіндей, сыртқы әлеммен әлеуметтік қарым-қатынастарда өз орнын табуға, өзін шығармашылықпен өзгертуге белсенділік танытуға ықпал етуі тиіс. Бүгінгі таңдағы қоғам кәсіби білімі жетік, құзыретті, бәсекеге қабілетті мамандарды талап етеді.

Қазіргі оқытудың жаңаша технологиясын меңгерудің өзі ұстаздан шығармашылықты талап етеді. Ал, шығармашылықпен жұмыс жасау үшін мұғалім өзінің кәсіби біліктілігін арттырып отыруы қажет. Мұғалімнің өз кәсіби қызметтерін шығармашылықпен атқаруына әр деңгейдегі әдістемелік жұмыстарды инновациялық бағытта ұйымдастырып өткізудің ықпалы мол. Біліктілігін арттырушы мұғалім өзінің білімін, жалпы дүниетанымын кәсіби және әдіснамалық деңгейін жоғарылатады, психологиялық – педагогикалық сонымен қатар әдістемелік сауаттылығын жетілдіреді. Ең бастысы бұл білімдер мен білік дағдыларды құзырлылық ұстанымдарының талаптарына сәйкес өздерінің меңгеруі және сол жолдар арқылы өздерінің ойлау жүйесін, шығармашылығын өнертапқыштығын, рефлексиялық машығының дамуына жол ашады.

Сол кезде ғана мұғалімнің өзіне-өзі баға беру деңгейі артып, өзін-өзі анықтап, үздіксіз өзін-өзі дамытуға деген қажеттілік туады. Білім – мұғалім үшін оның шығармашылық әлеуетін дамытудың үрдісі. Шығармашылық

әлеуеттің дамуы өз білімін көтеруге негіз болады. Мұғалім шығармашылық әлеуетін дамыта отырып, өзінің құзыреттілік аясын кеңітеді.

Еліміздің дамуының алғы шарты білім дедік, яғни «Үшінші мыңжылдықтың жастары қандай болмақ?» деген сұрақ туындайды. Жауапкершіліктің биігінен көрінуі де жас ұрпаққа берілетін білім сапасын мейілінше арттыруды қажет етеді. Ал, білім сапасын арттыру, оның деңгейін әлемдік білім кеңістігіндегі стандарттарға сай келтіру түптеп келгенде, мұғалімге, оның кәсіби құзырлығына, әдістемелік біліктілігі мен шеберлігіне тікелей байланысты. Жас ұрпаққа жоғары сапалы білім беру ісін тек қана мәдениетті, шығармашыл, жаңашыл, инновациялық тұрғыда ойлап, қызмет жасай білетін ұстаз ғана мүлтіксіз атқара алады.

Құзыреттілікті қалыптастыру – білім беру саласының өзекті мәселесі. Күн сайын адамға көптеген ақпарат тасқыны келеді. Ал оқу мазмұны мен оқыту әдістері ескі сарында қалып қоюда. Сондықтан білім берудегі әлеуметтік қажеттілік пен ол қажеттілікті қанағаттандырудың арасындағы қарама – қайшылық білім беру саласының дағдарысына әкеліп соғуда. Сол себепті мектеп мұғалімдерінің әдістемелік шығармашылығын дамытуды педагог-мамандардың біліктілігін жетілдіру жүйесінде ұйымдастыруды олардың кәсіби құзыреттілігі кезінде жүзеге асыру қажеттігі туындайды.

Мұғалімнің басты рөлі – тұлғаның жеке дамуына негізделген, жан-жақты зерттелетін, сараланған білім беру үлгісінің басым бағыттарын айқындау, нәтижесінде еліміздің әлемдік өркениетке негізделген білім саясатының стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру. Осыған орай, нәтижеге бағытталған жалпы орта білім берудің жаңа жүйесіне ауысу білім беруді басқару жүйесіндегілерден мұғалімдердің кәсіби біліктілігін арттыруда жаңаша көзқарасты, ал мұғалімдерден негізгі кәсіби құзырлықтарын дамытуды талап етеді.

Әрбір мұғалімнің кәсіби дайындық сапасына қойылатын талап немесе кәсіби теориялық білімі мен практикалық біліктілігі – құзыреттілік пен кәсіби шеберлігінің сапасы ретінде қаралады.

Әр ұстаз оқытудың жаңа технологиясындағы тиімді пайдаланылған әдістердің бәрі бала дамуына қарай бағытталатындығын ескеруі керек. Білім беру саласында қолға алатын мәселелерді шешуде көмекке келетін кәсіби құзыреттілігі жоғары, шығармашыл мұғалімдер екені даусыз. Атап айтар болсақ:

Әлемдік тәжірибеде бар электронды оқу құралдарын пайдалану шеңберін ұлғайту. Мектептің тәжірибесін зерттеп қорыту, тарату. Мектепшілік бақылау – басшылық жұмыстарын жандандыру, себебі бұл оқушының білім сапасының деңгейін анықтап, ұстаздың жеке жауапкершілігін көтереді.

- Мемлекеттік тілде жазылған әдістемелік құралдарды шығару.
- Оқыту деңгейін халықаралық стандартқа жеткізуге қадам жасау.

Осындай биік нәтижеге қол жеткізуді – кәсіби құзыреттілігі жоғары мұғалім ғана жүзеге асырмақ. Олай болса, кәсіби жағынан құзыретті мұғалім шығармашылық әлеуеті дамыған болуы керек.

Ендеше, шығармашылық деген не? «Шығармашылық» деген ол - адамның мақсатты ісіне жету жолындағы талаптануы мен талпынысынан, жігері мен сабырынан, сұранысы мен ізденісінен түзіліп, ақыл ойы мен сезімінің, қиялының ерекше бітімінен көрінеді.

«Шығармашылық - проблемалық сипаты бар, барлық ішкі байланыстарды біріктіретін, нәтижеде жаңа материалдық және идеялық құндылықтар алынатын адамның мақсатты әрекеті» - деп түсіндіріледі философиялық сөздікте. Педагогикалық шығармашылық объективті және субъективті құндылығы бар, жаңа сападағы өнім алуға бағытталған мұғалімдердің ерекше әрекеті.

Шығармашылық әрекет – тұлғаның шығармашылық міндеттерді өз бетінше шешуі: білім, білік, дағдыны жаңа жағдайға тасымалдай алуы, белгіліден жаңа мәселені көре білуі, объектінің жаңа қызметін байқай алуы, жаңа соны шешімдер қабылдауы.

Абайдың 43 сөзінде адам баласының 2 нәрсемен: тән және жан қуатымен адам екенін, оның ішінде жан қуатын ерекше бөліп атап, әуелде оның кішкене ғана болатынын, ескеріп баққан адам оны үлкейтіп, ұлғайтып зорайтатынын, ал ескерусіз қалса, ол қуаттың қайсысы болса да жоғалатынын айтады.

Шығармашыл мұғалім үшін өзгенің тәжірибесін қайталағаннан гөрі өз тәжірибесі мен жаңалықтарын басқаларға ұсына алуының, шығармашылық бағыттылықтың болуының мәні зор. Өйткені, мұғалімдердің кәсіби дамуы шығармашылық жұмысқа тікелей байланысты болмақ. Шығармашылықпен жұмыс істейтін мұғалімнің кәсіби жағынан дамитыны сөзсіз.

Білім беруде кәсіби құзырлы маман иесіне жеткен деп мамандығы бойынша өз пәнін жетік білетін, оқушының шығармашылығы мен дарындылығына жағыдай жасай алатын, тұлғалық-ізгілік бағыттылығы жоғары, педагогикалық шеберлік пен өзінің іс-қимылын жүйелілікпен атқаруға қабілетті, оқытудың жаңа технологияларын толық меңгерген, отандық, шетелдік тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін кәсіби маман педагогті атаймыз.

Мұғалімнің шығармашылық әлеуеті: бұл тұлғаның жаңа жағдайға сәйкес әрекет тәсілін өзгерте алуға негіз болатын білім, білік, дағдылары; әрекеттің нәтижесін анықтайтын жаңалық, сонылылық, қайталанбастық; тұлғаны өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жүзеге асыруға әкелетін өнертапқыштық, елес, сыни ойлау, жаңалыққа деген ашықтық сияқты жеке қасиеттердің жүйесі. «Әлеует» – жасырын жатқан мүмкіндіктер немесе белгілі бір мәселелерді шешуде іске қосылатын ішкі күш - қуат, қор.

Мұғалімнің өзінің шығармашылық әлеуетінің дамуы белгілі бір әлеуметтік ортада, соның әсері арқылы дамиды. Сол ортада оның өзін-өзі қаншалықты ұйымдастыра алатындығына байланысты. Шығармашылық әлеуеті жоғары адам қауымда әлі шешімін таппаған мәселелердің жауабын іздейді. Мұғалім өзін шығармашылық әрекетте көрсете отырып, өзінің әлеуметтік мәртебесін жоғарылатып, өзін-өзі анықтайды. Оның өзінің шығармашылық күштеріне баға береді, педагогикалық шығармашылық арқылы ол алдымен өзін-өзі өзгертеді, содан соң педагогикалық әрекетке жаңашылдық әкеледі. Мұны өзінің

бағдарының артуы және жалпы адамзаттық құндылықтарға үлес қосуы деп қарастыруға болады.

Шығармашылық әрекет барысында мұғалімде жаңа білімдер қалыптасып қана қоймайды, өз кәсібі жайлы мағлұматтары кеңейе түседі, қызметтің мазмұнына тереңдеу орын алады. Сондықтан да шығармашылыққа оқытуға болмайды, оған үйрену керек деген пікір бар.

Мұғалімнің шығармашылық әлеуетінің дамуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі-олардың тұрақты білімдерін көтерумен байланысты.

Мұғалімнің білімін көтеру ісі ең алдымен оның өзіне қарай бағытталғанда ғана ұстаздардың өз санасын дамытып, атқарып отырған қызметінің мәнін терең ұғынуы, соған сәйкес өзін - өзі жетілдіру қабілеттерін қалыптастыруды, кәсіби шығармашылықтың биіктеріне жетуді қамтамасыз ететін болады.

Мұғалімнің шығармашылық әлеуетін дамыту мәселесінің теориясы мен практикасы Қазақстан Республикасындағы қазіргі білімнің дамуының мақсат-міндеттерінің талаптарына сәйкес, еліміздің бүгінгі күнгі әлеуметтік-экономикалық жағдайымен және болашаққа қарай ұстанған бағытынан туындап отыр. Қазіргі қоғам шығармашыл тұлғаларға зәру болғандықтан, оларды қалыптастырып дамытатын әрбір ұстаздың шығармашыл болуы да сондай қажеттілік.

Мұғалімнің шығармашылық әлеуетін дамыту – күрделі және көп қырлы мәселе. Шығармашылық бір орында тұрмайды, ол-шексіз. Ендеше ұстаздарды жаңа жолдар күтіп тұр деуге болады. Сол жолдарда сәттіліктер болсын!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қоянбаев, Ж.Б. Педагогика / Р.М. Қоянбаев. – Алматы, 2002. – 425 б.
2. Құдайбергенова, К.С. Құзырлылық амалының негізгі ұғымдары / К.С. Құдайбергенова. – Алматы, 2007. – 112 б.
3. Маркова, А.К. Кәсіби құзыреттіліктің даму деңгейі / А.К. Маркова. – Алматы, 2009. – 310 б.
4. Тұрғынбаева, Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе / Б.А. Тұрғынбаева. - Алматы, 2005. – 127 б.

Сугуралиева А.М.¹, Шалабаева Ж.С.¹

¹*Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата*

ПРОФЕССИОНАЛЬНО КОМПЕТЕНТНЫЙ УЧИТЕЛЬ-СПЕЦИАЛИСТ С РАЗВИТЫМ ТВОРЧЕСКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ

Аннотация

В статье профессиональная компетентность учителя является основой образования, ориентированного на определенные результаты, отвечающие требованиям современного века. Профессиональная компетентность рассматривается как описание образованных, позволяющих выражать

авторитетное мнение о чем-либо. Было отмечено, что задача современного учителя заключается в том, что наука и техника способны формировать образованную, творчески склонную, компетентную и конкурентоспособную личность, способную жить в стремительно развивающемся мире, готовую к полной самореализации в пользу общества.

Ключевые слова: *компетенции, конкурентоспособные, профессиональные, педагогические, творческие, педагоги.*

Suguralieva M.A.¹, Shalabaeva Zh. Sh.¹

¹Kyzylorda state University named after Korkyt ATA

PROFESSIONALLY COMPETENT TEACHER-A SPECIALIST WITH A STRONG CREATIVE POTENTIAL

Abstract

In the article the professional competence of the teacher is the basis of education focused on certain results that meet the requirements of the modern century. Professional competence is considered as a description of the educated, allowing to Express an authoritative opinion about anything. It was noted that the task of the modern teacher is that science and technology are able to form an educated, creatively inclined, competent and competitive personality, able to live in a rapidly developing world, ready for full self-realization in favor of society.

Key words: *competence, competitive, professional, pedagogical, creative, teachers.*

МРНТИ 16.01.07

Сұлтан Ж.И.¹, Сарсенова Н.К.¹

¹С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ «ТАҒДЫР» КОНЦЕПТІСІ

Аннотация

Мақалада тіл жүйесіндегі «тағдыр» концептісінің түрлері жан-жақты қарастылған. Дүниенің тілдік моделін бейнелейтін тілдік ақпарат жүйесінде дара тұлғаның ақиқат дүниеге қарым-қатынасы танылады. Ол концептілер жүйесін құрайды.

Кілт сөздер: *концепт, ұлттық ойлау, қазақ дүниетанымы, тіл білімі, тілдік модель.*

Кез келген ұлттың өзіндік ойлау жүйесі, дүниені бейнелеу тәсілдері бар. Ол ғасырлар бой қалыптасқан ұлттық мәдениеттің, философияның негізін құрайды. Материалдық және рухани мәдениет дамыған сайын ұлттық ойлау да дами түседі. Ұлттық ойлау жүйесінің рухани көздері ретінде шешендік сөз

өнерін, мақал-мәтелдер, фольклор, ислам діні мен ғылым, салт-дәстүр және халықтық білім мен халықтық философияны айтуға болады.

Қазақ менталитетіндегі дүние ұғымының басты ерекшелігі ретінде оның тұтастығында. Дүниенің тілдік моделін бейнелейтін тілдік ақпарат жүйесінде дара тұлғаның ақиқат дүниеге қарым-қатынасы танылады. Ол концептілер жүйесін құрайды.

Концепт – ғалам бейнесіндегі ұжымдық таным-түсініктердің кешенді мазмұнына ие күрделі құбылысы. «Концепт – біздің сол нысан туралы білетініміздің барлық жиынтығы, соның мағынасының барлық экспрессиясы», - деп В.Н.Талия өз тұрғысынан концептіге анықтама берген [1].

«Концепт» теориясы тіл білімі, әдебиеттану, мәдениеттану, этнопсихология және тағы басқа көптеген ғылымдардың байланысына сүйенеді. Негізгі ұлттық концептілер әрбір этномәдени қауымдастық өкілдерінің тілдік бейнесінде өзіндік ерекше белгілермен көрініс табады. Әрбір концептінің вербалдануының нақты этномәдени тәсілі болады. Белгілі бір концептінің мағыналық мәні оның тілдік, қарым-қатынастық меңгерілуінен байқалады.

А.Ислам концептіге мынандай анықтама берген: «Концепт дегеніміз - этномәдени санада сақталған, белгілі бір ұлттың ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ықшам әрі терең мағыналы шындық болмыс, ұлттық мәдени құндылықтары жөніндегі сан ғасырлық түсінігін білдіретін құрылым»[2].

А.Б.Әмірбекова өз еңбегінде концептке қатысты көптеген анықтамаларды жинақтай келе: Метафизикалық, Ұлттық-мәдени, Эмоционалды, Контраст, Калайдоскоптық концептілер деп бес түрге бөледі [3].

«Тағдыр» концептісі осы аталғандардың ішінде метафизикалық концепт түріне жатады.

Жалпыадамзаттық ортақ концептілерге «махаббат», «тағдыр», «шындық», «бақыт» және т.б. жатқызуға болады. Мұндай концептілер кез келген концептосфераның лингвомәдени кеңістігіне шоғырланған, бірақ олардың қолданысында өздеріне тән мағыналық ерекшеліктер болады және әрбір жеке тілде олардың тілдік формаларының өмір сүру деңгейі түрліше болады.

Барлық зерттеуші ғалымдардың пікірінше концепт термині – ақиқат дүниені когнитивті тұрғыдан тануға, ғаламның тілдік бейнесін түсінуге мүмкіндік береді. Дүние болмысы - адамның өз болмысы. Бұл бірлікті халық санасында «тағдыр» деген түсінікпен білдірген.

«Тағдыр» концептісі – өмірлік мәні бар адамзатқа ортақ концептілердің бірі. «Тағдыр» концептісін зерттеу жалпы жалпы халықтың дүниетану шеңберін айқындауға негіз болып табылады.

Әр халықтың «тағдыр» ұғымына қатысты өз танымы бар. Ал, қазақ тіліндегі «тағдыр» ұғымы ислам дініндегі шариғи таныммен, қазақ ұлтының өзіндік философиясымен ұштасады.

Ислам дініндегі иман негіздерінің бір тірегі – тағдырға иман. Алла Елшісі (саллаллаһу алейһи уә сәлләм) иманға анықтама берген кезде «Аллаға,

періштелеріне, кітаптарына, пайғамбарларына, ақырет күніне және тағдырдың жақсысы мен жаманына иман» – деген [4].

«Тағдыр» сөзінің мағынасы – бір нәрсені белгілі бір өлшем, мөлшерге қарай реттеу, жүйелеу, белгілеу дегенді білдіреді. Терминдік мағынасы – жалпы уақыт ұғымынан пәк Ұлы Алланың әу бастан қияметке дейін және қияметтен кейін болатын барлық нәрсені, барлық оқиғаны жаратпастан бұрын шексіз, әзәлі ілімі арқылы егжей-тегжейіне дейін біліп, белгілі бір өлшем, мөлшерге қарай реттеуі, белгілі бір есеппен жүйелеуі, арнайы бір жобамен тағайындап белгілеуі.

Тағдыр жайлы Құран Кәрімде: «Еш күмәнсіз біз барлық нәрсені арнайы есеппен жараттық»; «...Барлық нәрсені жаратып, әрқайсысына белгілі бір өлшем берді»; «Алланың біз үшін жазып қойғанынан басқасы басымызға келмейді. Біздің досымыз да, қорғаушымыз да Ол, – деп айт. Олай болса мұсылмандар тек қана Аллаға тәуекел етсін», – делінген [4].

Тағдыр жайлы ардақты Елші (саллаллаһу аләйһи уә сәлләм): «Бір құл жақсысы мен жаманымен тағдырға сенбейінше, басына келетін нәрсені бастан өткізетінін, бұйырмаған нәрсеге қол жеткізе алмайтынын білмейінше иман еткен болып саналмайды»; «Алла тағала нені қаласа сол болады. Ал оның қаламағаны ешқашан жүзеге аспайды», – деген. Міне, осы тағдырға иман келтірген халқымыз: «Қуған жетпейді, бұйырған кетпейді», – деп тағдыр жазған іске мойынсұна білген. Сонымен қатар оны жырға қосуды еш ұмытпай:

*Шағылдан жауған жаңбыр тасқа қонбас,
Сөз айтсаң ақылсызға басқа қонбас,
Пендеңіз нені жазса соны көрер,
Ешкім де тағдырынан басқа болмас
Қыранды қолмен ұстап тұрармысың,
Хақ нәсіп етпегенді қылармысың?
Қанишама бойын балқып, сақтанғанмен,
Хақ тағдыр жеткен күні қалар ісің, – деп айшықтаған [4].*

Хақ тағала жазған тағдырға ырзашылық таныту қажет.

Қазақ тілінің он томдық түсіндірме сөздігінде және қазақ әдеби тілінің сөздігінде «Тағдыр – Құдыреттің жазуы, жазмыш; адам өміріндегі барлық оқиғалардың алдын ала белгіленуін білдіретін діни ұғым» деп берілген. Қазақ қоғамында тағдырға синоним ретінде «құдырет», «бұйрық», «жазмыш», «жазу», «пешене», «маңдай», «бақ», «салым» сияқты сөздердің мағыналарының барлығы бір-біріне жуық екені көрсетілген.

Қазақ тілінде аталған концепт көптеген фразеологизмдер мен сөз тіркестерінің құрамында кездеседі: «тағдыр араз» (әуелден-ақ бұйырмаған, бір болуға қоспаған), «тағдырдың уын ішті» (тұрмыстың ауыртпалығын, қайғы-қасіретін көп тартты), «тағдырсыз тәбділ болмас» (жазмышқа шара жоқ), «тағдырын қолына алды, тағдырын қосты» (болашағын, өмір жолын өз билігіне алды), «тағдыры шешілді» (мәселе анықталды, шешімін тапты) және т.б.

«Тағдыр» концептісі қандай да болмасын халықтың мәдени мәні бар концептілерінің бірі, әрі қазақ дүниетанымында да басты орын алады. Қазақ халқының мифтік санасында әрбір адам дүниеге шыр етіп келгеннен бастап оның маңдайына тағдыры жазылып қойылады деген түсінік қалыптасқан, сондықтан тағдыр сөзіне *маңдай* сөзінің синоним болуы осы түсініктен бастау алған деп айтуға болады. Мысалы: Тәңірінің маңдайға жазғанын үйде тосам (С.Мұқанов), Бұ фәни дүниеде жазмышсыз ештеңе де болмайды, - деді иман («Қаз. әдеб.»), Әуелде тағдыр неден, Қожам сенсің, не керек (Абай) [5].

Тағдыр салған сынақты әркімнің қабылдауы әрқалай болмақ. Кейде адам басына түскен ауыртпалыққа өкпе-өкінішін, сәтсіздіктер мен қайғыға шыдай алмай тағдырға кейіп жатады. Мысалы, қазақ тілінде «Бұл тағдырға не қылдым?», «Құдай-ау не жаздым?» деген сын тіркестер осының айғағы. Дегенмен қазақ халқында тағдырға наразылық таныту дұрыс іс саналмаған.

Қазақ санасындағы «тағдыр» концептісінің тілдік көрінісіне берілген анықтамалар мен тілдік қолданыстарды талдау оның болашақты болжай алмау, құпия, түсініксіз, белгісіз, алдын ала шешілген, көну, бағыну, мойынсұну мағыналарын беретіндігін көрсетті.

Француз тілінде «тағдыр» концептісі болашақты болжай алмау, құпия, көну, бағыну, мойынсұну мағыналарымен бірге басқара алу (үшінші мағынасында) семасында бейнелейді екен [5].

Славяндардың дүниетанымында да **Құдайдың** өмірді басқарып, бағыттап отыратын күші. Қытай философиясында «тағдыр» концептісі жоғарыдан берілген жазмыш ретінде қабылданатын бұйрық оны міндетті түрде орындау қажет деп түсіндіріледі.

Қазақ дүниетанымындағы «Тағдыр» концептісінің мәнін хакім Абай дәл түсіндірген.

Тағдыр жазмыш, бұйрық

Жас қартаймақ, жоқ тұмақ, туған өлмек.

Тағдыр жоқ, өткен өмір қайта келмек.

Басқан із, көрген қызық артта қалмақ,

Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек, - деген өлең жолдарында тағдырды Алланың бұйрығы, соған көну, оны тағдыр деп қабылдау адам баласының ісі екенін айтады.

«Тағдыр» концептісі діни ұғыммен, түсінікпен тікелей байланысты. Адамды қоршаған табиғаттың да сыры мен құпиясы бірден ашыла қоймайтын құбылыстар. Тіл мен дін сол сансыз құпияны шешуге ықпал етеді. Тәңірге жалбарыну пенде пешенесіне жазылған көп құпияның бірі. С.Аверинцев философиялық сөздікте тағдыр санаға сыймайтын және түсінуге қиын құбылыс және адамның іс-әрекеті деген анықтама береді. Сондықтан да «Тағдыр» концептісін әр қырынан және әр түрлі талдауға болады. Осыған байланысты оны зерттеу қиындық туғызады.

Рухани мәдениетіміздегі «тағдыр» концептісінің лингвофилософиялық пайымы - Алланың бұйрығы, соған көну сабырлық пен шыдамдылыққа

ұласады, ал адам өміріндегі өз іс-әрекеттерін ақылымен, санасымен өзгерту өз қолында семантикасы тұрғысынан дәйектеледі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1.Салқынбай, А. Лингвистикалық түсіндірме сөздік:Сөздік-Словарь/ А.Салқынбай, Е.Абақан.— Алматы, 1998.-304 б.
- 2.Словарь по языкознанию. Тіл білімі сөздігі/ Под. Ред. Э.Д. Сулейменовой. —Алматы: Ғылым, 1998.-544 б.
- 3.Қайдар,Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері.Актуальные вопросы казахского языка:ғылыми жинақ / Ә.Қайдар.—Алматы:Ана тілі, 1998.-308 б.
- 4.Шаймерденова, Н.Ж.Язык и этнос:Учебное пособие / Н.Ж.Шаймерденова, Р.А.Авакова. —Алматы: Қазақ университеті, 2004.-248 б.

Султан Ж.И.¹, Сарсенова Н.К.¹

¹*Актюбинский университет им. С.Баишева*

КОНЦЕПЦИЯ «СУДЬБЫ»

Аннотация

В данной статье рассмотрены виды концепции «судьбы» в системе языкознания. В языковой информационной системе мира познается взаимосвязь личностей, в которой отражается языковая модель. Она состоит из систем концепции.

Ключевые слова: *концепт, национальное мышление, языкознание, языковая модель модель.*

Sultan ZH.I.¹, Sarsenova N.K.¹

¹*S.Baishev Aktobe University*

THE CONCEPT OF "FATE"

Abstract

This article discusses the types of the concept of "fate" in the system of linguistics. In the linguistic information system of the world, the interrelation of personalities is recognized, in which the linguistic model is reflected. It consists of systems of concept.

Key words: *concept, national thinking, linguistics, language model model.*

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

МРНТИ 06.71.07

Бухарбаев Ш.М.¹, Қалденова Г.С.¹

¹С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

АГРОБИЗНЕСТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛАНДЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Ауыл шаруашылығы – халық шаруашылығының, аграрлық өнеркәсіп кешенінің ең басты саласы, өзекті буыны болып табылады. Сондықтан да, тиімділігі жоғары ауылшаруашылық өндірісін құру экономикалық тұрақтылықты, тұтынушылардың қажеттілігін толыққанды қамтамасыз етудің басты кепілі.

Кілт сөздер: Ауылшаруашылық, агроөнеркәсіп, агробизнес, шаруа қожалықтары, инвестор, несие, микронесие.

Республика Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» деген еңбегінде былай деп атап көрсетті: «...барлық стратегиялық жоспарлардың алдында агроөнеркәсіп кешенінің дамуы, оны жүйелі және батыл реформалау келеді...». «Ауыл, селоны және агробизнесті дамытудың артықшылықтары туралы» Заң қабылдау да осы мақсаттарға арналып жасалынған [1].

Агробизнесті дамуы – Қазақстан Республикасының өндірістік күштерінің ары қарай дамуының қажетті жағдайы, халықтың өмір сүру деңгейінің материалдық және мәдени жағынан көтерілуі. Қазіргі кезде көптеген мемлекеттердің беделі тек қана әскери жағдайының күштілігімен емес халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейі бойынша айқындалады. Бұл мәселені зерттеуші көптеген ғылымдардың ойы бойынша азық-түлік қауіпсіздігі кез келген ұлттың қауіпсіздік стратегиясы болып табылады.

Ауылшаруашылығы – халық шаруашылығының, аграрлық өнеркәсіп кешенінің ең басты саласы, өзекті буыны болып табылады. Экономиканың негізгі саласы – ауылшаруашылығына маманданған Қазақстан Республикасының бұл саладағы өндіріс көлемі жылдан жылға азайып, оның себебінен, өңдеу өнеркәсібінде өңделетін ауылшаруашылығы шикізаттары да кеміп, бұлардың өндірістік қуаттылығы толық пайдаланылмай тиімділігі төмендеп отыр. Сондықтан агроөнеркәсіп кешеніндегі келеңсіз мәселелерді шешудің бірден бір жолы агробизнесті нарық талаптарына сай қалыптастыру және оны жан-жақты жетілдіру арқылы бар мүмкіндіктерді пайдаланып тиімділікті жоғарылату.

Тиімділігі жоғары агроөндірісті құру экономикалық тұрақтылықты, тұтынушылардың қажеттілігін толыққанды қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың материалдық әл-ауқатын әрі қарай көтерудің негізгі алғышарты болып табылады. Агробизнесті қолдау, оны реттеу қиын және көпқырлы мәселе болып табылады. Оның жағдайы республиканың нақты сұраныстарын қанағаттандырмайды. Дамыған елдердің көп жылдық тәжірибесі мен Қазақстанның тәуелсіздік кезеңіндегі тәжірибесі көрсеткендей нарық жағдайында мемлекеттің қатысуынсыз экономика қарқынды дамымайтындығы белгілі. Сол себепті бұл саланы жүйелендіріп, мемлекеттік қаржыландыру жолдарын қарастыру керек. Бұндай мемлекеттік қаржыландыру жүйесін төмендегі 1 кестеден көре аламыз.

Сурет 1. Аграрлық саланы мемлекеттік қаржыландыру жүйесі

Сондықтан да, агроөнеркәсіп кешені Қазақстанның азық-түлікпен қамтамасыз ету қауіпсіздігіне бағытталған республикадағы экономикасы жоғары потенциалды, мүмкіндігі мол, ұдайы өндірістік және әлеуметтік мәнді негізгі саланың бірі болып саналады.

Агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2010 – 2014 жылдарға арналған және Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі «Агробизнес – 2017» бағдарламасы да қолға алынған ауқымды жобалар болды. Соңғы бағдарламада алдағы 5 жылда орындалуы тиіс 10 мақсат қойылды.

Сурет 2. «Агробизнес – 2017» бағдарламасының мақсаттары

Алайда бұл бағдарламаға кең көлемді өзгерістер енгізілді. Бағдарламаны жүзеге асыру барысында оның кемшіліктері анықталды. Мәселен, мал шаруашылығы саласында жақсы нәтиже көрсету үшін 5 жыл деген өте аз мерзім. Ірі қараның өсіп өнуі, яғни мал басының көбейіп айналымға түсу үшін кемінде 7-8 жыл уақыт керек.

«АӨК дамытудың 2017–2021 бағдарламасы» бойыша 5 жыл ішінде мемлекет қазынасынан кезең кезеңмен 2 774,6 миллиард теңге бөлу көзделген. Алайда, салалық бағдарламаларды толықтай жүзеге асыру үшін тағы да 1,3 триллион теңгеден артық қаражат қажет [2].

Қазақстан Республикасының ұзақ мерзімді индустриалды-инновациялық дамуы кезеңінде ауыл шаруашылығын реформалауды қайта қарау, оны нарық қатынас жүйесіне толықтай бейімдеу, ауылдың экономикасын көтеру, олар үшін нақты мүмкіндіктер жасау, өндірісті тұрақтандыру негізгі міндеттердің біріне айналуға.

Осыған байланысты, кейінгі жылдары ауыл шаруашылығының жағдайын жақсарту да, оның ішінде агроқұрылымдардың дамуына бағытталған бағдарламалар қабылданды. Бұл бағдарламаларды жүзеге асыру үшін біраз мәселелер іске асырылуда. Ауыл шаруашылығын дамытуға инвестициялар тартылды, ауылдың әлеуметтік транспорттық, инженерлік және де басқа инфрақұрылымдарын қалпына келтіру жолында едәуір жұмыс атқарылды. Жер кодексі, салық жүйесі, меншік туралы, техниканы лизингке беру туралы заңдар қабылданды. Бюджеттік төлемдер, жеңілдетілген несиелер беру түрлері ұсынылуда. Мұның барлығы ауылдың дамуына, ауыл шаруашылығында бизнестің кең көлемде, тиімді жүргізілуіне қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған. Агроөнеркәсіп кешенінің әлемдік ашық экономика жағдайында жұмыс жүргізуіне мүмкіндік беруді, сол арқылы республиканың азық-түлік проблемасын шешетін негізгі өндіріс, яғни ауыл шаруашылығының дамуына мүмкіндік беруді мақсат тұтуда.

Агробизнестің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге баға және қаржылай несиелендіру саясатының теңдесуін жүргізуге, мемлекеттік реттеу мен нарықтың өзін-өзі реттеудің үйлесімділігіне негізделген атқарушы экономикалық механизм қажет. Қаржы ресурстарының жетіспеушілігі кезінде

ауылшаруашылық құрылымдардың практикалық қызметіне негізгі несиелендіру жүйесі ретінде ұсынылатын қосымша қаржыландыру көздерін іздеу қажеттілігі пайда болады.

Бірақ пайыздық үстемелердің өте жоғары болуына қарай несие олардың шаруашылық қызметін қолдау көзі ретінде экономикалық жағынан тиімді емес, тіпті табысы жоғары шаруашылықтарға да. Осы тұрғыда агробизнесі реттеудің тиімді жүйесін қалыптастыру мәселесі ерекше ауқым алады, ол өз кезегінде әрі қарай жүйелендіру мен нақтыландыруды, аграрлық секторға қаржы түсірудің жаңа мүмкіндіктерін қажет етеді. Қазіргі жағдайда мемлекеттің қабылдаған шаралары аграрлық нарықтың негізгі субъектілері арасындағы экономикалық қатынасты реттеу жүйесінің тиімділігін қажетті деңгейде көрсетпейді, яғни ауылшаруашылық тауарын өндірушілер, ауылшаруашылық шикізатты өңдеуші мекемелер, сауда және қызмет көрсетуші мекемелер.

Қазақстанның ауылшаруашылығын зерттеуші экономика ғылымдарының докторы, профессор Х.Х. Құсайыновтың «Сельское хозяйство Западного Казахстана на пороге третьего тысячелетия» атты еңбегінде «Демографические тенденции прогрессирующего роста численности населения планеты, а также дальнейшие пригодных к сельскохозяйственному использованию земельных ресурсов при одновременном ухудшении их качества, что является общемировой тенденцией, необходимость стратегического увеличения объемов аграрного производства приобретает все большую актуальность. В силу вышеназванных обстоятельств не вызывает сомнений, что к тому времени, когда в мире будет достигнут достаточно полный контроль над демографической ситуацией, продуктивность и эффективность сельского хозяйства будут являться определяющими критериями роста общего уровня сельскохозяйственного производства и окупаемости ресурсов как глобальных и устойчивых экономических процессов,»-деп, ауылшаруашылығының өндірісіне байланысты өзекті мәселелерді атап көрсетеді [3].

Ғалымның көтеріп отырған мәселесінің өзектілігіне байланысты, біз бұл жерде жоғарыдағы тұжырымдаманы аудармасыз беріп отырмыз.

Сонымен қатар, осы мәселе бойынша зерттеу ауқымдығы аймақтық агробизнесінің тиімділігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету жолдарының маңыздылығын, аграрлық өндірістің рационалды дамуының альтернативті бағыттарын іздестірудің, яғни қаржылық қолдау механизмін жетілдірудің қажеттілігін қамтамасыз ету.

Бұл аймақтың агробизнесін реттеудің экономикалық механизмін жетілдіру және дамытуға бағытталған, нарықтық экономикаға бет алған әлеуметтік құрылымдарды жүзеге асыру механизмін құру мен әлеуметтік экономикалық шаралар кешенін жасау.

Біздің пайымымызша бұл мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешуді қажет деп есептейміз.

Қазіргі уақытта ауылшаруашылығы өндірісін дамыту мен тұрақтандырудағы қаржылық механизм құрылысында өзара байланысқан екі жүйені атауға болады: агробизнесі мемлекеттік реттеу жүйесі және нарықтық

бәсекелестік жүйе. Бұл жүйелер өзара байланысты және бір-біріне жұмыс істемейді. Міне сондықтан да, ауылшаруашылық өнім өндірушілердің көптігі, географиялық және экономикалық жағдайлар тауардың базарда белгілі әдістердің көмегімен өнім сұранысына әсер етуге мүмкіндік бермейді. Сондай-ақ, ауылшаруашылық мекемелер өз тауарларын кемеліне жетілмеген маркетинг жүйесі арқылы өткізеді, ол өнім бағасын тез көтереді.

Бұны реттеу арқылы экономиканың ауылшаруашылығы өнімін өндірушілерді жан-жақты қолдау жолымен мемлекеттік реттеу көптеген дамыған елдердің аграрлық саясатының басымды бағыттары болып табылады.

Мұнда көптеген экономикалық рычаг қолданылады, олардың іс-әрекеті ауылшаруашылық өнім өндірісінің өсуіне және ауылдық жерде әлеуметтік өндірістік инфрақұрылымының тиімді қалыптасуына қолайлы конъюнктура құрады. Бұлар аграрлық сектордағы өндірістік экономикалық қайта жаңартуға әрекет ететін тікелей бюджеттік төлемдер, өндіріс шығындарының өтем ақысы, өндірістік құрылымын жетілдіруге арналған субсидиялар, макроэкономикалық саясат пен аймақтық бағдарламасын дайындау және жүзеге асыру.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы // Ақиқат. – 2018.
2. Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013–2020 жылдарға арналған «Агробизнес — 2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 18 ақпандағы № 151 қаулысы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000151>.

Бухарбаев Ш.М.¹, Калденова Г.С.¹

¹*Актыбинский университет имени С.Баишева*

ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ АГРОБИЗНЕСА

Аннотация

Сельское хозяйство является главным звеном агропромышленного комплекса страны.

Поэтому создание высокоэффективного производства – гарантия экономической стабильности, обеспечения потребностей потребителей.

Ключевые слова: *Сельское хозяйство, агропромышленность, агробизнес, крестьянское хозяйство, инвестор, кредит, микрокредит.*

Buharbaev Sh.M.¹, Kaldenova G.S.¹
¹S.Baishev Aktobe university

PROBLEMS OF STATE FINANCING OF AGRIBUSINESS

Abstract

Agriculture is the main link of the agro-industrial complex of the country. Therefore, the creation of highly efficient production is a guarantee of economic stability, ensuring the needs of consumers.

Keywords: Agriculture, agribusiness, agribusiness, peasant farming, investor, credit, microcredit.

МРНТИ 02.15.99

Губанов Н.И.¹, Губанов Н.Н.², Мальцева О.Н.¹

¹Тюменский государственный медицинский университет

²Московский государственный технический университет им. Н.Э. Баумана

О ВОЗМОЖНОСТИ ЕДИНОЙ ТЕОРИИ ИСТИНЫ

Аннотация

Рассмотрены классическая и 8 неклассических концепций истины. Цель статьи – обоснование гипотезы о возможности синтеза рациональных моментов имеющихся концепций и создания универсальной (общей) теории истины. Ядром такой теории может стать концепция корреспонденции в связи с тем, что только она раскрывает сущность истины как знания, соответствующего действительности. Остальные концепции могут отражать с разной степенью адекватности различные характеристики истинного знания, условия его достижения, обоснования, принятия научным сообществом, функционирования и использования.

Ключевые слова: истина, концепции истины, теория корреспонденции, универсальная концепция истины, критерии истины, эмпирическое подтверждение.

В настоящее время существует много концепций истины. Такой когнитивный номинализм – много познавательных процессов, но общего понятия истины нет – философски несостоятелен и затрудняет разработку эпистемологических проблем. Вопреки попыткам постмодернистов и некоторых аналитических философов, в том числе и отечественных, устранить категорию истины, она остаётся системообразующим концептом гносеологии [1]. С.А. Лебедевым выделены следующие теории истины: корреспондентская (аристотелевская), рассматривающая истину как соответствие знания предмету; когерентная – истина есть самосогласованное знание, соответствие некоторого

положения иным положениям, которые уже приняты за истинные; конвенционалистская, представляющая истину как соглашение учёных об адекватности некоторых положений своему предмету; прагматистская, согласно которой истина – знание, приносящее пользу, успех в деятельности; инструменталистская, представляющая истину как описание совокупности операций, которые ведут к решению задачи; консенсуалистская, полагающая истину итогом когнитивных переговоров учёных о квалификации знания как истинного; интуитивистская – истина – знание, которое интуитивно очевидно, несомненно, которому не требуется эмпирическое обоснование и доказательство; эмпиристская, согласно которой истина представлена знанием, следствия которого подтверждены в наблюдении или в наблюдении и эксперименте; психологистская, представляющая истину как знание, основанное на вере учёных [2].

С.А. Лебедев справедливо отмечает, что каждая концепция имеет рациональные моменты. Проблеме истины посвящено много работ, но в направлении создания общей (универсальной) теории истины продвижения вперёд практически нет: в основном продолжают «борьбу за первенство» представители имеющихся концепций. Ниже мы попытаемся обосновать принципиальную возможность создания универсальной (синтетической) концепции истины на основе выделения рациональных моментов имеющихся концепций и их диалектического синтеза. Разумеется, наша работа имеет статус философской гипотезы, и как всякая гипотеза, должна подвергаться критике.

Существование многообразия когнитивных процессов и необходимость их познания представляют собой не какую-то специфическую, а типичную познавательную ситуацию, которая обусловлена диалектикой категорий общего и единичного. Движение от постижения единичного к постижению общего – единая закономерность всех познавательных процессов. К примеру, существует много патологических процессов, но выработано общее понятие «болезнь». Физик изучает много энергетических процессов, но имеется обобщённое понятие «энергия» и единицы её измерения. Поэтому возможна и выработка общего понимания истины. Отрицание этого привело бы нас к давно преодолённому номинализму: отдельные когнитивные процессы существуют, а общее понятие истины выработать нельзя. Скорее всего универсальная концепция истины пока не разработана в связи с чрезвычайной сложностью и многообразием познавательных процессов.

Ядро универсальной концепции истины должно быть представлено теорией корреспонденции: лишь она обнаруживает сущность истины как соответствие знания предмету. Иные концепции с различной степенью объективности фиксируют разные стороны, признаки, функции истинного знания, способы его обоснования, признания членами научного сообщества, а ещё в ряде случаев приравнивают истину к её критериям [3]. Если нет соотносённости знания с предметом, то понятие истины лишается смысла. Беспредметной истины, истины ни о чём не бывает.

Корреспондентская концепция истины отвергается рядом авторов на основе положения И. Канта о том, что человеку известны только собственные восприятия и ничего неизвестно о предметах самих по себе, вне восприятия. По их мнению, критерия истины нет, так как нельзя непосредственно сопоставить своё знание с предметом. По мнению Д. Юма, нельзя ещё считать, что предметы реально существуют. Но приведённые положения не опровергают теорию соответствия знания предмету. Кант, Юм и другие агностики и скептики верно полагали, что человеку непосредственно даны ощущение и восприятие, но не сам предмет, который не может быть перенесён в сознание человека. Правильно и их положение о невозможности прямого сопоставления знания с предметом.

Но они не принимали во внимание наличие у субъекта косвенного, опосредованного опытом, способа сравнения двух образов как критерия истины. Человек исследует объект и формирует о нём знание. Пока неизвестно, истинно ли оно или нет. В последующем человек производит логические операции с полученным знанием и создаёт модель, или образ, ожидаемых событий или явлений. Далее или посредством эксперимента, или наблюдения за естественным ходом явлений человек сравнивает восприятие (образ) реальных явлений со своей моделью предполагаемых, предсказанных явлений. И в случае их совпадения человек признаёт то исходное знание, на основе которого создан образ ожидаемых явлений, истинным.

Например, Д.И. Менделеев при исследовании химических соединений открыл периодический закон. Используя этот закон, великий химик предсказал существование трёх ещё неизвестных химических элементов и их свойств. Предвидение учёного полностью подтвердилось: предсказанные элементы были найдены и получили названия галлия, германия и скандия. Как же можно объяснить совпадение образа предугаданных явлений с образом воспринятых явлений? Это совпадение можно объяснить лишь тем, что знания, которыми владел Д.И. Менделеев, были истинными, т.е. соответствовали действительности. А раз знания являются истинными, то и предметы этих знаний А истинность знаний свидетельствует о существовании предметов этих знаний. Таким образом, совпадение ментально моделируемых результатов с данными опытной проверки подтверждает соответствие знания действительности и правомочность концепции корреспонденции. Итак, опытная проверка, являющаяся ведущим критерием истины и сводящаяся к сравнению образов предсказанных явлений с восприятиями реальных явлений, является косвенным способом сопоставления знания с реальностью.

И иного способа у человечества нет: уж такова природа нашей познавательной деятельности. И, говоря словами известного классика, «если это кого-то огорчает, то ему уж ничем нельзя помочь». К счастью, весь многовековой опыт развития науки, включающий в себя великие открытия, показывает, что замеченное Кантом и Юмом обстоятельство не является непреодолимым для науки препятствием. Представители самых разных наук не принимают во внимание положение агностиков и скептиков о том, что

невозможно сравнить образ и предмет. Они пользуются описанным выше косвенным методом сравнения и непрерывно производят свои триумфальные открытия. Изложенное позволяет заключить о наличии принципиальной возможности синтеза рациональных элементов существующих теорий истины и разработки её универсальной теории.

Каким же может быть соотношение теории корреспонденции с иными концепциями? В теории когеренции истина трактуется как знание, согласованное с другим, достоверным, знанием, здесь происходит абстрагирование от предмета истины (познаваемой реальности) и по этой причине сущность истины в ней не раскрывается. Однако теория когеренции раскрывает целостность, системность, логическую непротиворечивость истинного знания. На указанных трёх качествах истинного знания основывается логический критерий истины, позволяющий доказать адекватность соответствующих положений, не прибегая к эмпирической проверке. Теория когерентности, как видим, является не альтернативной, как некоторые полагают, а дополнительной в отношении корреспондентской концепции и может служить обогащению содержания универсальной концепции истины.

Подобно этому, эмпиристская теория Ф. Бэкона также не обнаруживает сущность истинного знания, но показывает, что эмпирическое подтверждение служит критерием истины. Консенсуалистская и совпадающая с ней в ряде аспектов конвенционалистская теория выявляют условия, при которых научное сообщество принимает знание как истинное. Мы знаем, что не существует окончательного ни теоретического, ни опытного подтверждения истинности гипотез. Отмеченные две концепции могут выявить факторы, которые способны прервать регресс в бесконечность и признать гипотезу истинной. Так, консенсус в процессе когнитивных переговоров между учёными и принятие истинности гелиоцентрической гипотезы Солнечной системы был достигнут примерно за 200 лет, принятие истинности неевклидовой геометрии – приблизительно за 50 лет.

В прагматистской концепции сущность истины приравнивается к её критерию, который, притом, толкуется неверно (польза в делах). Но при правильной трактовке из этой концепции можно извлечь рациональное зерно об условиях использования научного знания во благо, а не во зло людям. Инструменталистская концепция может раскрывать условия использования истинных знаний для эффективной теоретической и практической деятельности. Существенную роль в когнитивных процессах играют субъективные факторы: воля, вера, интуиция, эмпатия, интроспекция [4]. Эту роль способны раскрывать интуитивистская и психологистская теории истины. Они могут показать, каким должен быть менталитет учёного, способного принять на себя ответственность за принятие истины в ходе когнитивных переговоров [5].

Изложенное позволяет заключить о наличии принципиальной возможности синтеза рациональных элементов существующих теорий истины и

разработки её универсальной теории. Ядром последней следует считать корреспондентскую теорию, ибо лишь она признаёт необходимый для понимания сущности истины характер эпистемологического отношения между знанием и его предметом. Когнитивный процесс осуществляется в системе «субъект-объект», даже в ситуации человекообразного объекта, при котором субъект в качестве элемента включается в объект. Теория корреспонденции констатирует соответствие знания предмету (части объекта) как истинное. А верификацией этого соответствия служит эмпирическое подтверждение, являющееся косвенной формой сопоставления знания с действительностью с помощью сравнения двух образов – предсказываемых явлений и действительных [6]. Этот способ верификации характерен и для социально-гуманитарных наук [7]. Наиболее значительный результат, по-видимому, может быть достигнут на пути синтеза корреспондентской и когерентной теорий. Первой выявляется сущность истинного знания, а второй – раскрывается его структура и системность. Иные концепции истины тоже включают в себя рациональные моменты, и задачей последующих исследований является их экспликация и синтез. Некоторые аспекты возможной универсальной теории истины рассмотрены в наших работах, указанных в списке использованной литературы.

Список использованной литературы

1. Губанов, Н.И. Является ли философия наукой? / Н.И. Губанов // Философия и общество. - 2008. - №1. - С. 196-203.
2. Лебедев, С.А. Научная истина и ее критерии / С.А. Лебедев // Новое в психолого-педагогических исследованиях. - 2012. - № 4. - С.7-22.
3. Губанов, Н.Н. От интернализма и экстернализма к концепции тройной детерминации творчества / Н.Н. Губанов, В.В. Бушуева, Н.И. Губанов // Alma mater (Вестник высшей школы). - 2016. - № 10. - С. 32-36.
4. Царегородцев, Г.И. Принципиальные основания существования адекватного и знакового отражения на чувственной ступени познания / Г.И. Царегородцев, Н.И. Губанов // Вестник АМН СССР. - 1978. - №4. - С. 64-70.
5. Губанов, Н.И. Роль менталитета в развитии общества: социокультурная гипотеза / Н.И. Губанов, Н.Н. Губанов // Вестник славянских культур. – Т. 43. - 2017. - № 1. - С. 38-51.
6. Губанов, Н.Н. Критерии в системе научного знания / Н.Н. Губанов, Н.И. Губанов // Гуманитарный вестник. - 2016. - №2 (40). - С.3.
7. Губанов, Н.Н. Специфика познания в социально-гуманитарных науках / Н.Н. Губанов, Н.И. Губанов, О.Н. Мальцева // Гуманитарный вестник. - 2017. - № 4 (54). - С.5.

Губанов Н.И.¹, Губанов Н.Н.², Мальцева О.Н.¹

¹Түмен мемлекеттік медициналық университеті

²Н.Э. Бауман атындағы Мәскеу мемлекеттік техникалық университеті

БІРЕГЕЙ АҚИҚАТ ТЕОРИЯСЫНЫҢ МҮМКІНДІГІ ТУРАЛЫ

Аннотация

Мақалада ақиқаттың классикалық және 8 классикалық емес концепциялары қарастырылған. Мақаланың мақсаты - қолда бар тұжырымдамалардың рационалды сәттерін синтездеу мүмкіндігі және ақиқаттың әмбебап (жалпы) теориясын құру туралы гипотезаны негіздеу. Мұндай теорияның өзегі корреспонденция тұжырымдамасы бола алады, себебі тек бұл тұжырым ақиқаттың шындыққа сәйкес келетін білім екендігін ашып көрсетеді. Қалған тұжырымдамалар ақиқат білімнің әртүрлі сипаттамаларын, оған қол жеткізу шарттарын, негіздемесін, ғылыми қоғамдастықтың қабылдауын, жұмыс істеуін және пайдалануын әр түрлі барабар дәрежемен көрсете алады.

Кілт сөздер: *ақиқат, ақиқат концепциясы, корреспонденция теориясы, ақиқаттың әмбебап концепциясы, ақиқат критерилері, эмпирикалық растау.*

Gubanov N.N.¹, Gubanov N.N.², Malyzeva O. N.¹

¹Tyumen State Medical University

²Bauman Moscow State Technical University

Abstract

Classical and 8 non-classical concepts of truth are considered. The purpose of the article is to substantiate the hypothesis about the possibility of synthesizing rational moments of existing concepts and creating a universal (general) theory of truth. The theory of correspondence can become a poison of such a theory, because only it reveals the essence of truth as knowledge corresponding to reality. Other concepts may reflect, with varying degrees of adequacy, the different characteristics of true knowledge, the conditions for achieving it, justifying, accepting the scientific community, functioning and using it.

Key words: *truth, concepts of truth, correspondence theory, universal concept of truth, criteria of truth, empirical confirmation.*

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 67.13.31

Kanatova U. A.¹

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University*

**EXPERIMENTAL ANALYSIS ON IMPROVING CONCRETE QUALITY
BY USING SF MICRO SILICA**

Abstract

Concrete is the most important Engineering material in construction industry because of its inherent strength properties. However the addition of some other materials may change the properties of concrete. Mineral addition which are also used as mineral admixtures have been used with cement for many years. Micro silica, is a non crystalline material also called as Silica Fumes (SF) is produced in electric arc furnace as a by production of elemental silicon or alloy containing silicon. In concrete mixtures and mortars, microsilica acts in two ways: the spherical shape of the particles enhances the "bearing effect, and silica exhibits" pozzolanic "activity. The presence of millions of microspheres facilitates the movement of various components of the concrete mixture with respect to each other. In this regard, the use of modified astringents or the introduction of various nanocomposites into this binder in the manufacture of building products and structures is one of the most reliable and at the same time technological and economically viable ways of substantially increasing their physico-mechanical properties, ultimately affecting the durability of the products.

Key words: *SF, Micro silica, (M400, M500) grades of concrete, admixtures, compressive strength, workability.*

Micro silica was initially viewed as cement replacement material and in some area it is generally used as replacement material as silica fume in pozzolanic admixtures. The silica gives protection against embedded steel in porous water. It increases the compressive strength of concrete up to 20000 psi (140 Mpa). The compressive strength of concrete cubes of grade M400, M500 grades are increased by 10% to 30% in replacement of micro silica. The Ceraplast is a strength improving admixture used for ultimate strength, workability and admixtures are used with concrete to find the compressive strength and split tensile strength for M400, M500 grade cylindrical cubes. The study of silica gives the advantages such as its increase in durability, reduces concrete permeability, and improves resistance to corrosion.

High-strength and High-performance the concrete are being widely used throughout the world and it is necessary to produce them to reduce the water binder ratio and increase the binder content. High-strength concrete governs good abrasion,

impact and cavitation resistance. Today High-strength concrete are used in structures since it results in economical advantages. Recently applications of high strength concrete are more in high-rise buildings, long span bridges and some special structures. Major application of high strength concrete in tall structures have been in columns and shear walls, which resulted in decreased dead weight of the structures and increased the amount of the rental floor space in the lower stories. In future, high range water reducing admixtures (super plasticiser) will open up new possibilities for use of these materials as a part of cementing materials in concrete to produce very high strengths, as some of them are more finer than cement.

Plain cement concrete possesses a very low tensile strength, limited ductility and little resistance to cracking. Internal micro cracks, poor tensile strength eventually lead to brittle fracture of concrete. The development of such micro cracks is the main cause of inelastic deformation. Addition of small closely spaced and uniform micro silica or silica fumes with concrete would act as crack arrester and would substantially improve the static and dynamic properties. Most of the concrete has less durability properties. To remove such properties in concrete ceraplast admixtures are used in the concrete. Admixtures also give strength and workability to the concrete. Hence this experimental analysis helps for the following studies: To study the behaviour of silica fumes in concrete. To study the compressive strength of conventional and silica fumed concrete cubes of M400 and M500 Grade. To study the split tensile strength of conventional and silica fumed concrete cylinders of M400 and M500 Grade.

The American Concrete Institute (ACI) defines silica fume as “very fine non-crystalline silica” produced in electric arc furnaces as a by-product in the production of elemental silicon or alloys containing silicon (ACI 116R). It is usually a gray colored powder, somewhat similar to Portland cement or some fly ashes. Silica fume is usually categorized as a supplementary cementitious material. This term refers to materials that are used in concrete in addition to Portland cement.

Effect of silica fume in fresh concrete

Increased Cohesion - Fresh concrete made with silica fume is more cohesive and therefore less prone to segregation than concrete without silica fume. To offset this increased cohesion when placing, silica-fume concrete is typically placed at 40 to 50 mm greater slump than concrete without silica fume in the same placement. The main benefit from increased cohesion can be seen in shotcrete, whether it is for new construction, repair of existing structures, or ground support in tunnelling operations. Using silica fume in shotcrete allows for greater thickness of shotcrete layers, particularly when shooting overhead, and a significant reduction in rebound.

Reduced Bleeding

Because of the very high surface area of the silica fume and very low water content of silica-fume in concrete, there will be very less bleeding. Once a silica fume content of about five percent is reached, there will be no bleeding in most concretes. Concrete bleeds as the heavier components (cement and aggregates) settle under the influence of gravity before the concrete stiffens.

Enhanced Mechanical Properties

Silica fume gained initial attention in the concrete market place because of its ability to produce concrete with very high compressive strength.

Ceraplast 300

Ceraplast is a resin based air entraining admixture which principally improves workability and plasticity of mortars used for plastering and masonry. It is a liquid mortar plasticizer. It entrains microscopic air bubbles, which makes the mortar easier to work and spread. These pockets of air also have the effect of interrupting the formation of capillary channels so that the passage of water through the mortar is minimized. The volume of these air bubbles is also sufficient to absorb the internal stresses set up by the alternate freezing and thawing of entrapped air.

Functions

Ceraplast 300 resin is a high performance new generation super plasticiser cum retarding admixture which lowers the surface tension of water and makes cement particles hydrophilic, resulting in excellent dispersion as well as controls the setting of concrete, depending on dosage. This increases the workability of concrete drastically and also facilitates excellent retention of workability. The workability offered at a lower water water-cement ratio eliminates chances of bleeding, increased workability, retention allows increased travel time.

Uses and Benefits of Silica Fume Concrete

- Increased cohesiveness of the fresh concrete, which can lead to improved handling characteristics
- Curing can start earlier as there is no need to wait for bleed water to dissipate.

Characteristics of Hardened Silica fume Concrete

- Lower permeability and improved durability (due to the fine particle size and reactivity of SF).
- Greater resistance to abrasion and impact than conventional concretes of similar strength grade.
- Compressive strengths in excess of 60 N/mm² are easily achieved.
- Higher flexural strength and modulus of elasticity than conventional concretes of equal compressive strength is obtained.

Silica Fume and Hardened Concrete

The overall resistance of silica-fume concrete to attack by an aggressive chemical is not significantly different from that of conventional Portland cement concrete. However, the reduced permeability of silica-fume concrete may extend the life of a concrete structure or extend the time between repairs, simply by slowing down the rate of the attack.

Micro Filler Effect

SF is an extremely fine material, with an average diameter 100 times finer than cement. At a typical dosage of 8% by weight of cement, approximately 100,000 particles for each grain of cement will fill the water spaces in fresh concrete.

Corrosion Resistance

The reduced permeability of SF provides protection against intrusion of chloride ions thereby increasing the time taken for the chloride ions to reach the steel bar and

initiate corrosion. In addition, SF concrete has much higher electrical resistivity compared to OPC concrete thus slowing down the corrosion rate.

Shot Crete

SF (Silica Fume) is used in shotcrete whether produced by wet or dry process, to reduce rebound loss, to increase application thickness per pass, improve resistance to wash out in marine construction or wet areas and to improve the properties of hardened shotcrete.

Heat Reduction

By replacing cement with SF and observing the efficiency factor of SF, a lower rise maximum temperature and temperature differential will take place for concrete with the same strength.

Conclusion

Silica fume increases the strength of concrete more by 25%. Silica fume is much cheaper than cement therefore it is very important from economical point of view. It is a material which may be a violent of air pollution, as this is a byproduct of some Industries. Use of micro silica with concrete decreases the air pollution. Silica fume also decreases the voids in concrete. Addition of silica fume reduces capillarity, absorption and porosity because fine particles of silica fume reacts with lime present in cement.

Reference:

1. Gorshkov, V.S. Methods for physico-chemical analysis of binders: Tutorial / V.S. Gorshkov , V.V. Timashev, V.G. Saveliev. — M.:Vysshaya shkola, 1981. — 355 p. (in Russian)
2. Zevin, L.S. X-ray methods for the study of building materials / L.S. Zevin, D.M. Kheiker. — M.: Stroyizdat, 1965. (in Russian)
3. Lorionova, Z.M. Investigation methods of cement and concrete / Z.M. Lorionova. — M.: Stroyizdat, 1970. (in Russian)
4. Ahverdov, I.N. Non-destructive quality control of concrete by electrical conductivity / I.N. Ahverdov, L.N. Morgulis. — M.: Nauka i tehnika, 1975. — 173 p. (in Russian)
5. Bhanjaa, S. Influence of silica fume on the tensile strength of concrete / S. Bhanjaa, B. Sengupta // Cement and Concrete Research. — 2005. — №35. — P. 743–747.
6. Adepegba, D. Pozzolanin Activity of Palm Bunch Wastes, Materials and Structures / D. Pozzolanin Adepegba // Riaux et Constructions. — 1989. — №22. — P. 220-224.

Қанатова Ұ.А.¹¹Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ

БЕТОН САПАСЫН SF МИКРОСИЛИКАНЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ЖАҚСARTY ТӘЖІРИБЕЛІК АНАЛИЗИ

Аннотация

Бетон - құрылыс саласындағы өзінің маңызды қасиеттеріне байланысты маңызды инженерлік материал болып табылады. Алайда, кейбір басқа материалдардың қосылуы бетонның қасиеттерін өзгерте алады. Минералды қоспа ретінде пайдаланылатын минералды қосымша көптеген жылдар бойы цементпен қолданылған. Микросилика - электрлік доғалық пеште өндірілетін, қарапайым кремнийді немесе кремний бар қорытпа түріндегі «Силикат түтіні» (SF) деп аталатын кристалды емес материал. Бетон қоспаларында және құрылыс ерітінділерінде микросилика екі түрлі әрекет етеді: бөлшектердің сфералық формасы «мойынтіректі» әсерді күшейтеді, ал кремнезем «пуццоланды» белсенділікті көрсетеді. Миллиондаған микросфералардың болуы бетон қоспасының алуан түрлерін бір-біріне қатысты ауысуын оңайлатады. Осыған байланысты құрылыс бұйымдары мен конструкцияларды даярлауда түрлендірілген тұтқыр немесе алуан түрлі нанокөміршімдерді пайдалану - алынатын бұйымдардың төзімділігіне әсер ететін физикалық және механикалық қасиеттерін айтарлықтай көтерудің технологиялық және экономикалық тиімді әрі сенімді тәсілдерінің бірі.

Кілт сөздер: SF (Силикат түтіні), Микросилика, бетон маркалары (М400, М500), қоспалар, сығуға беріктік, қоспаның қолайлы жайылуы.

Қанатова У.А.¹¹ЕНУ им. Л.Н.Гумилева

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПО УЛУЧШЕНИЮ КАЧЕСТВА БЕТОНА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ SF МИКРОСИЛИКА

Аннотация

Бетон является самым важным инженерным материалом в строительной отрасли из-за присущих ему прочностных свойств. Однако добавление некоторых других материалов может изменить свойства бетона. Минеральное добавление, которое также используется в качестве минеральных примесей, используется с цементом в течение многих лет. Микросилика представляет собой некристаллический материал, также называемый «Силикатные дымы» (SF), который производится в электродуговой печи, в виде производства элементарного кремния или сплава, содержащего кремний. В бетонных смесях и строительных растворах микросилика действует двояко: сферическая форма частиц содействует усилению «подшипникового эффекта», а кремнезем

проявляет «пуццолановую» активность. Наличие миллионов микросфер облегчает перемещение различных компонентов бетонной смеси по отношению друг к другу. В этой связи, применение модифицированных вяжущих или введение в это вяжущее различных нанокмполитов при изготовлении строительных изделий и конструкции – одно из самых надежных и в то же время технологичных и экономически выгодных способов существенного повышения их физико-механических свойств, влияющих в конечном итоге на долговечность получаемых изделий.

Ключевые слова: *SF (Силикатные дымы), Микросилика, марки бетона (М400, М500), добавки, прочность на сжатие, удобоукладываемость.*

МРНТИ 30.17.23

Курбалиев Т.Ш.¹, Казбекова Г.К.¹

¹*Актыбинский университет им.С.Баишева*

НАСОСНАЯ УСТАНОВКА ДЛЯ ОТКАЧКИ НЕФТИ С ГЛУБОКИХ ГОРИЗОНТОВ

Аннотация

В данной работе характеризуется особенности применения насосной установки для откачки нефти с глубоких горизонтов нефтегазовых месторождений. Описывается принцип работы насоса высокого напора для эксплуатации глубоких нефтяных скважин, связанного с разработкой принципиально новой конструкции насоса, причём независимого от высоты откачки.

Ключевые слова: *насос, эксплуатация, конструкция, месторождение, импульс, гидростатика, напор, клапан, трубопровод.*

Применяемые технологии при эксплуатации глубоких нефтегазовых скважин имеют два основных технических направления. Одно из направлений заключается в нагнетании в нижнюю зону нефтеносных пластов с поверхности по специальным скважинам воды под давлением. Из эксплуатационных скважин, соединяющих верхние зоны продуктивных пластов с поверхностью, поступает на поверхность вытесняемая нефть. Необходимыми условиями для осуществления этого способа являются хорошая фильтрационная связь всех продуктивных пластов между собой и обеспечение удовлетворительной герметизации скважин в зонах искусственного нагнетания воды. Кроме того, вытесняемая жидкость имеет весьма большое содержание воды от закачки, что приводит к большим дополнительным эксплуатационным издержкам на транспортировке и сепарации.

Второе направление, которое учитывает сложности геологической структуры месторождения, это использование насосов с внешним приводом (штанговые насосы). Ограничительным фактором этого способа является

глубина скважины. При некоторой критической глубине скважины масса штанги становится настолько большой, что её материал приближается к пределу разрывной прочности. Узлы шарнирных соединений становятся ненадёжными и высоко-аварийными. Размеры и масса станка - качалки с контргрузом в 200т. технически трудноосуществимы.

Авторы разработали в области третьего направления, связанного с разработкой насоса высокого напора для эксплуатации глубоких нефтяных скважин, связанного с разработкой принципиально новой конструкции насоса, причём независимого от высоты откачки. Глубина скважины здесь может быть ограничена только прочностью стенок нагнетательного трубопровода, связанного с насосом.

Основная проблема откачки нефти, либо других жидкостей из глубоких скважин существующими погружными насосами заключается в малом их напоре не более 600-800м. Фактически глубина скважин может достигать 4500-5000м. Гидростатическое давление жидкого столба достигает 48МПа, а разрывное усилие на средствах подвески и нагнетания достигает 4000кг/см².

Известна поршневая насосная установка с объёмным приводом, которая содержит корпус с крышками, поршень, размещённый на осевом нагнетательном патрубке, сообщённом с подпоршневой полостью посредством клапанного устройства, нагнетательные и выхлопные распределительные устройства для рабочей среды, всасывающие и нагнетательные трубопроводы для перекачиваемой среды [1-2].

Недостатком этого насоса является конструктивно большой диаметр корпуса, препятствующий использованию его для откачки воды из скважин, а также воздушный энергоноситель, который по своим промышленным параметрам не может создавать высокий напор откачиваемой среды.

Предлагаемая насосная установка включает в себя, связанные между собой в последовательном порядке, следующие основные узлы:

Импульсный нагнетатель нефти, установленный на поверхности;

Нефтенапорный трубопровод, установленный внутри эксплуатационной скважины;

Глубинный поршневой насос с жидкостным (нефтяным) приводом.

Импульсный нагнетатель представляет собой однопоршневой насос с кривошипношатунным приводом, который может устанавливаться непосредственно на нагнетательном трубопроводе.

На нижнюю часть нагнетательного трубопровода навинчивается корпус глубинного насоса, причём корпус устанавливается внутри обсадной колонны герметично с тем, чтобы использовать для откачки всасываемой пластовой нефти межтрубный зазор между обсадной колонной и нагнетательным трубопроводом.

Глубинный насос содержит трубчатый корпус с группой поршней, размещённый на осевом нагнетательном патрубке, сообщающимися с подпоршневой полостью посредством клапанного устройства, нагнетательные и выхлопные патрубки для рабочей и перекачиваемой среды.

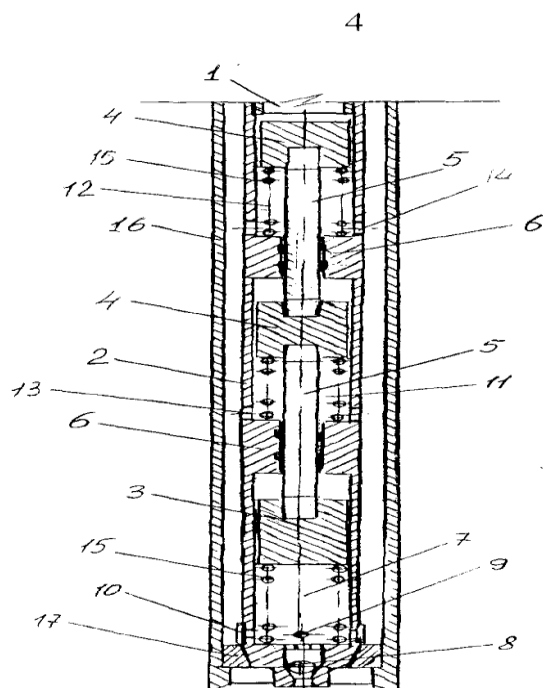
Внутри трубчатого корпуса помещены не менее чем три поршня, связанные в единую цепь соединительными стержнями, причём все поршни отделены друг от друга разделительными стенками, через которые притёрты подвижные участки соединительных стержней.

Подпоршневые камеры, исключая нижнюю всасывающе-нагнетательную камеру, свободно сообщаются с межтрубным зазором между нагнетательным трубопроводом и обсадной колонной, а нижняя подпоршневая полость сообщается с межтрубным зазором посредством золотникового устройства, например в виде наружного упругого кольца.

Верхние дополнительные поршни в силовой цепи имеют обратный статический подпор жидкости из межтрубного зазора, что позволяет создать конструкцию насоса для откачки нефти из скважин любой глубины. В качестве обычно применяемой металлической штанги, выполняющей возвратно--поступательные движения поршня глубинного насоса здесь используется столб жидкости в нагнетательном трубопроводе, причём неограниченной длины.

На рис. 1 (а,б) дан общий вид импульсного привода и насоса, помещённого в обсадную колонну скважины.

Насосная установка включает в себя нагнетательный трубопровод 1, к которому в нижней точке герметично крепится корпус 2 насоса. В корпусе 2 установлен всасывающе-нагнетательный поршень 3 и дополнительные поршни 4, соединённые между собой стержнями 5. Между каждой парой поршней внутри корпуса 2 имеются разделительные стенки 6, например, в виде корпусных приливов, в которых притёрты с возможностью осевого перемещения стержни 5.

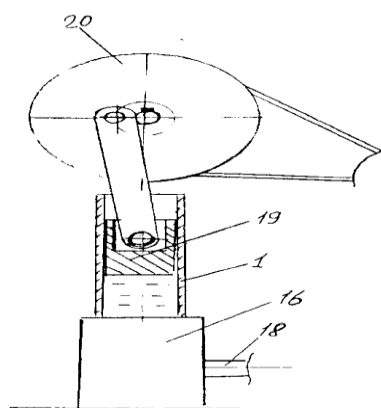

нагнетательный трубопровод; 2- корпус насоса; 3- всасывающе-нагнетательный

поршень; 4- взводные поршни; 5- соединительные стержни; 6- корпусные перегородки; 7- всасывающая полость; 8- всасывающий клапан; 9- канал нагнетания; 10 - кольцевой упругий золотник; 11, 12 - компенсационные полости; 13,14 - стеночные проёмы; 15 - возвратные пружины; 16 - обсадная колонна; 17 - уплотнение.

Рис.1 (а) Насос глубинный. (общий вид).

Нижняя подпоршневая полость снабжена всасывающим клапаном 8 и рядом нагнетательных отверстий 9, нормально закрытых наружным упругим кольцом 10. Полости 11 и 12 снабжены свободными проёмами соответственно 13 и 14. Все ограниченные поршнями полости могут снабжаться пружинами, преимущественно в конструкциях с единственным дополнительным поршнем 4. Нагнетательный трубопровод 1 установлен внутри обсадной колонны 16, оборудованной в нижней части уплотнительным кольцом 17, а в верхней части сливным патрубком 18 для откачиваемой жидкости.

1- нагнетательный трубопровод; 16 - обсадная колонна скважины; 18-сливной патрубком; 19- плунжер; 20- кривошипно-шатунный механизм.

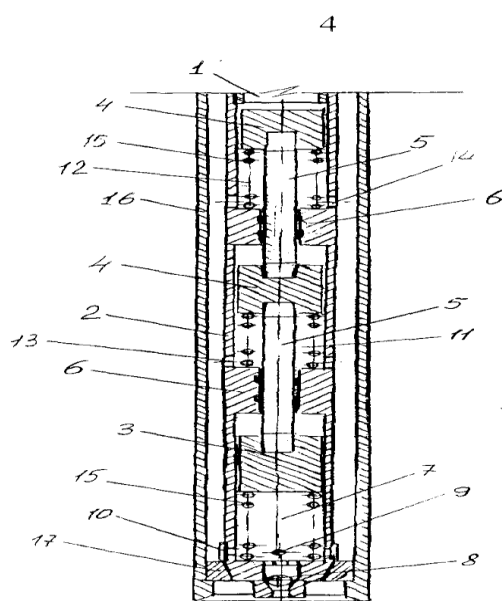

Рис.1 (б) Импульсный привод глубинного насоса

В верхней части трубопровода 1 установлен плунжер 19 с возможностью взаимодействия, как пример конкретного исполнения, с кривошипно-шатунным механизмом 20.

Разработанной установкой предусмотрена система откачки, например, нефти с любой глубины с помощью постоянного по высоте столба жидкости внутри скважинного трубопровода, который в свою очередь помещён в обсадную колонну скважины, также заполненную до своего устья жидкостью (нефтью). При этом соосная группа поршней, несмотря на прямое давление столба жидкости на торец верхнего поршня, нормально находится в верхнем плавающем положении за счёт одной или нескольких подпоршневых полостей с таким же гидростатическим давлением, но уже снизу вверх. Надпоршневые полости этих поршней не заполнены жидкостью и могут либо периодически в циклах всасывание-нагнетание вакуумироваться, либо быть заполнены балластным газом

Насосная установка включает в себя нагнетательный трубопровод 1, к которому в нижней точке герметично крепится корпус 2 насоса. В корпусе 2 установлен всасывающе-нагнетательный поршень 3 и дополнительные поршни 4, соединённые между собой стержнями 5. Между каждой парой поршней внутри корпуса 2 имеются разделительные стенки 6, например, в виде корпусных приливов, в которых притёрты с возможностью осевого перемещения стержни 5. несущественного для процесса давления. Пружинный распор снизу поршневой группы вверх может применяться, если дополнительный поршень только один.

Столбу жидкости в трубопроводе, связанном с насосом, придаются возвратнопоступательные движения с помощью возвратно - поступательного плунжера на поверхности. В результате шаговые колебания столба жидкости приводят в аналогичные колебания поршневой группы, которая нижним поршнем при прямом ходе всасывает откачиваемую среду, а при обратном выжимает её в скважинный зазор через боковые отверстия в нижней части первой подпоршневой полости, отжимая при этом упругое кольцо, играющее роль золотника. Перед началом работы нормальное положение поршневой группы насоса верхнее подпружиненное статическим давлением из межтрубного пространства между насосным трубопроводом и обсадной колонной. Вращение диска кривошипно-шатунного механизма вызывает шаговые колебания столба жидкости внутри нагнетательного трубопровода 1. Соответственно вынуждаются возвратно-поступательные движения поршневой группы как на мощном амортизаторе. При этом прямой ход поршня 3 выжимает откачиваемую жидкости из полости 7 в междутрубный зазор через боковые отверстия 9 и далее через сливной патрубок 18, при этом кольцо 10 упруго отжимается силой напора жидкости от отверстий. При обратном ходе идёт всасывание откачиваемой жидкости через всасывающий клапан 8.

Список использованной литературы:

- 1 Гуменников, Е.С. Насосная установка с объёмным приводом, авторское свидетельство / Е.С. Гуменников. - РФ № 1325192, 1986.
- 2 Казбекова, Г.К. Насосная установка для откачки нефти с глубоких горизонтов / Г.К. Казбекова, Н. Жалгасулы, Е.С. Гуменников // Вестник Актюб. Гос. унив-та. -2009.- №1.- С.60-64.

Курбалиев Т.Ш.¹, Г.К.Казбекова¹.

¹Актюбинский университет им.С.Баишева

МҰНАЙДЫ ТЕРЕҢ ГОРИЗОНТТАРДАН СОРУҒА АРНАЛҒАН СОРАП ҚОНДЫРҒЫСЫ

Аннотация

Берілген жұмыста мұнайгаз кен орындарының терең горизонттарынан мұнайды көтеруге арналған сорапты қондырғыны қолданудың ерекшелігі қарастырылады. Терең мұнай ұңғыларын пайдалану үшін сору тереңдігіне тәуелсіз жұмыс жасайтын сораптың жаңа конструкциясы мен жұмыс жасау тәртібі сипатталады.

Кілт сөздер: *сорап, пайдалану, конструкция, кен орын, импульс, гидростатика, арын, клапан, құбырөткізгіш.*

T.Sh.Kurbaliev¹, G.K.Kazbekoba

¹S.Baishev Aktobe University

Abstract

This paper describes the features of using a pumping unit for pumping oil from deep horizons of oil and gas fields. The principle of the high head pump operation for deep oil wells operation is described, which is connected with the development of a fundamentally new pump design, and independent of the pumping height.

Keywords: *pump, operation, construction, deposit, impulse, hydrostatic, pressure, valve, pipeline.*

МРНТИ 67.13.31

Махамбетова У.К.¹, Конысбаева Ж.О.¹
¹Актыбинский университет им. С. Баишева

ВЛИЯНИЕ ВЯЖУЩИХ НА ПРОЧНОСТЬ БЕТОНА

Аннотация

В данной статье рассмотрены технологии снижения ресурсов при разработке бетонных изделий. Применение гидратирующих смесей и активизация фосфорношлаковых, карбонатшлаковых и сошлаковых вяжущих.

Ключевые слова: *электротермофосфорный шлак, карбонатношлаковые, сошлаковые вяжущие, прочностные показатели.*

Одним из путей снижения материальных ресурсов и трудовых затрат в ж/д строительстве является применение фосфорных шлаков, общее количество которых только на шлакоотвалах Жамбыльского завода двойного суперфосфата и Шымкентского фосфорного завода составляет свыше 25 млн. тонн (1), источающие токсичные газообразные вещества, для нейтрализации которых разработаны доступные способы(2). Разработка технологии бетонных изделий на основе отходов промышленности позволит решить проблему рационального использования природных ресурсов. Использование электротермофосфорных шлаков в дорожном строительстве перспективно в целях снижения их антропогенного воздействия и экономии минеральных сырьевых ресурсов. Одним из основополагающих процессов твердения минеральных вяжущих веществ, в том числе фосфорношлаковых вяжущих, является формирование структуры гидратирующихся систем. Активность и другие свойства фосфорношлаковых вяжущих в конечном счете зависят от структурообразования в процессе гидратации. Фосфорношлаковые вяжущие – безобжиговые вяжущие, получаемые помолем гранулированного электротермофосфного шлака с обезвреживаемыми компонентами или без них. Активизация шлака происходит в бетонной смеси активизирующими компонентами(соли), подаваемыми в бетономешалку в растворенном состоянии с водой затворения или в твердом состоянии через дозатор.

В зависимости от активности фосфорношлаковые вяжущие применяются для получения бетонов различной марочности(3). С точки зрения технической и экономической целесообразности представляет определенный практический интерес установление области применения фосфорношлаковых вяжущих в зависимости от их вида по активизирующему компоненту для получения бетонов заданной марки.

Для изучения влияния вида вяжущего на прочность бетона были приготовлены бетоны на основе карбонатношлакового(K_2CO_3) вяжущего. Карбонат калия добавлялся в пределах 6-8% от массы вяжущего. В качестве

заполнителя использованы песок Николаевского месторождения с модулем крупности 2,3 и щебень фракции 5..20мм из гранита Котур- Булакского месторождения. Подвижность бетонной смеси составляла 1...4см образцы размерами 10х×10х×10 (см) подвергали гидротермальной обработке при температуре 90..95⁰С по режиму 2+10+2ч (4). Расход фосфорношлаковых вяжущих устанавливали в зависимости от активности, подвижности бетонной смеси и проектной марки получаемого бетона с учетом его отпускной прочности 70 и 100% в соответствии с типовыми нормами расхода цемента. Каждая партия состояла из 9 образцов, которые после гидротермальной обработки испытывали на прочность по три образца через 24ч(после ТВО), 28 и 90 суток нормального твердения. Полученные результаты приведены в таблицах 1и 2.

Таблица 1. Расход фосфорношлакового вяжущего для бетонов с отпускной прочностью 70% после ТВО

Проектная марка бетона	Вид вяжущего	Расход вяжущего	прочность после ТВО, МПа	Прочность, МПа после нормального твердения		
				28	90	
100	Солешлаковое (K_2CO_3)	200	11,2	14,3	16,3	
200	Солешлаковое (K_2CO_3)	230	17,6	23,7	22,0	
300	Солешлаковое (K_2CO_3)	300	26,8	33,9	33,0	
400	Солешлаковое (K_2CO_3) I	365	29,6	44,3	48,9	
500	Солешлаковое (K_2CO_3)	450	37,2	53,8	55,4	
600	Солешлаковое (K_2CO_3)	560	43,3	65,2	64,3	

Бетоны на солешлаковом вяжущем на основе K_2CO_3 через 28 суток набирают 53,8 МПа с проектной маркой 500 и 65,2МПа- с М600, достигают соответственно 55,4и 64,3 МПа через 90 суток. Важно отметить снижение прочности в бетоне М 600 через 90 суток по сравнению с М500. Карбонатношлаковые вяжущие показывают соответствие прочности во всех марках бетона при испытаниях в требуемые сроки твердения.

Таблица 2. Расход фосфорношлакового вяжущего для бетонов с отпускной прочностью 100% после ТВО

Проектная марка бетона	Вид вяжущего	Расход вяжущего, кг/м ³	Прочность после ТВО, Мпа	Прочность, Мпа после нормального твердения в возрасте, сут	
				28	90

100	Солешлаковое (K_2CO_3)	260	16,3	17,9	18,5
200	Солешлаковые (K_2CO_3)	300	23,7	23,3	23,6
300	Солешлаковое (K_2CO_3)	370	34,7	36,3	39,4
400	Солешлаковое (K_2CO_3)	485	44,0	46,0	46,7
500	Солешлаковое (K_2CO_3)	575	53,0	55,6	55,0
600	Солешлаковое (K_2CO_3)	600	63,3	64,5	63,8

Как видно из табл.2, карбонатношлаковые вяжущие показывают устойчивое твердение при естественных условиях и после ТВО и повышение прочностных показателей в зависимости от расхода шлакового вяжущего. На упрочнение шлакового камня с добавкой карбонатов щелочных металлов определенное влияние оказывают ионы K^+ , входящие в структуру гидросиликатов кальция, что создает возможность образования новых координационных центров типа MeO_6 . Расширение координационных многогранников приводит к некоторому удалению друг от друга координирующих кислородных ионов, тем самым уменьшается пустотность кристаллической решетки гидросиликатов кальция и возрастает их плотность и устойчивость, что положительно сказывается на повышении прочности шлакового камня и изделий на его основе.

Таким образом полученные результаты показывают возможность эффективного использования в строительстве отвалных шлаков.

Список использованной литературы

1. Нуркеев, С.С. Экология: Учеб. пособие для технических Вузов / С.С. Нуркеев, У.Ш. Мусина. - Алматы, 2015. - 490 с.
2. Дорфман, Я.А. Определение и удаление фосфина и фосфора электротермофосфного шлака / Я. А. Дорфман, Г.С. Полимбетова, К.К. Куатбаев, Р.Х. Куракбаева // Тезисы докладов Шестой Всесоюзной конф. по фосфатам. Фосфаты-84. - Ч. 1. - Алма-Ата, 1984. - С.30
3. Естемесов, З. А. Фосфорношлаковые вяжущие и бетоны / З.А. Естемесов, С.С. Сейтжанов, С.Ж. Жунисов, Ж.С. Урлибаев, У.К. Махамбетова, А.К. Куртаев. - Алматы: НИИСтромпроект, 1997. - 456 с.
4. Махамбетова, У.К. Активированное твердение фосфорношлаковых вяжущих: Дис. канд.техн.наук / У.К. Махамбетова. - Л., 1989. - 240с.

Махамбетова У.К.¹, Қонысбаева Ж. О.¹
¹С. Бәйішев Атындағы Ақтөбе университеті

ТҰТҚЫР БЕТОННЫҢ БЕРІКТІГІНЕ ӘСЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада нақты өнімдерді әзірлеудегі ресурстарды қысқарту технологиясы қарастырылады. Ылғалдағыш қоспаларды пайдалану және фосфор-шлак, көміртекті шлак және тұзды шлак байланыстырғыштарды белсендіру.

Кілт сөздер: *электротермофосфор қожы, көміртекті шлак, тұз шлагының байланысы, беріктігі қасиеттері.*

Makhambetova U.K.¹, Konysbayeva Zh.O.¹
¹S. Baishev Aktobe University

INFLUENCE OF BINDERS ON CONCRETE STRENGTH

Abstract

This article discusses the technology of reducing resources in the development of concrete products. The use of hydrating mixtures and the activation of phosphorus-slag, carbon-slag and salt-slag binders.

Key words: *electrothermophosphoric slag, carbonaceous slag, salt slag binding, strength properties.*

МРНТИ 29.01.45

Сундетова А.Р.¹, Байманова Г.А.¹
¹С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ТІРЕК-СЫЗБАЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Аннотация

Оқу үдерісін нәтижелі жүзеге асыру үшін сабақ барысында студенттің белсенділік позициясы қажет. Мұндай белсенділіктің өздігінен туындауы сирек кездеседі, бұл мақсатқа негізделіп бағытталған басқарушылық әсер мен ұйымдастырушылық қабілеттің, яғни түрлі технологияларды қолданудың салдары болып табылады. В.Ф. Шаталовтың педагогикалық технологиясы оқу материалдарын тірек-сызба түрінде оқытуға негізделген. Физиканы оқытуда осы әдісті пайдалану білім мен дағдыны игеруде, нәтижелілік пен әлеуметтік нормаларға сәйкестілігінде саналы қажеттілігімен және мотивацияның жоғары деңгейімен сипатталатын қызмет сапасы болып табылады.

Кілт сөздер: *тірек-сызбасы, тірек-сызбаны құрудың негізгі қағидалар, тірек-сызбаларды қолданудың тиімділігі, артықшылығы.*

Әрбір оқытушының негізгі мақсаты – сабақ сапасын көтеру, түрін жетілдіру, заманауи технологиялардың әдіс-тәсілдерін, элементтерін қолдану арқылы студенттердің сабаққа деген қызығушылығын арттыру, олардың ізденуін, танымын қалыптастыру. Осы мақсатта физика пәнінде әртүрлі әдістермен жүргізуге болады. Оқу — тәрбие үрдісінің сабақта дұрыс жүргізілуі үшін әр алуан оқыту әдіс-тәсілдерінің тиімдісін мүмкіндігінше және студенттердің жеке жағдайларына байланысты таңдап алуға көп көңіл бөлу керек.

Оқытудың әдіс-тәсілдерін тиімді таңдап алу оқытуда табысқа жетуге негіз болады, әрі сабақтың тиімділігі мен сапасын барынша арттыруға мүмкіндік береді. Студенттерге терең білім беру үшін оқытушы мына төмендегі қағидаларды есте сақтағаны жөн:

1. Оқытушы пәнді жетік меңгеріп, оны студенттерге ғылыми тұрғыдан негіздеп, қарапайым тілмен, өмірмен байланыстыра отырып бере білуі қажет.
2. Ғылым мен педагогика саласындағы жаңалықтарды үнемі пайдаланып отыруы тиіс.
3. Мүмкіндігінше, кейбір үлкен тақырыптарды топтап жеке блоктар түрінде топтастырып өткізе білуі керек.
4. Студенттерге ұзақ уақыт есте сақтау қабілетін арттыру үшін жаңа сабақты, әсіресе заңдылықтар мен құбылыстарды тірек белгілері мен тірек конспектілері бойынша берген жөн.
5. Студенттердің сапалы да тиянақты білім алуы үшін әр бөлім, әр тақырып бойынша олардың білімдерін тексеріп отырған жөн.
6. Сабақта студенттерді таң қалдырып, себебін білгілері келетін әртүрлі қызықты тәжірибелер мен физикалық фокустарды ұдайы қолданған орынды.
7. Ең бастысы әрбір сабақ (дәріс, практикалық сабақ, зертханалық жұмыс) өз дәрежесінде өтуі қажет.

Тірек-сызбасы – білім алуда оны меңгеруге, есте сақтауда, талдауда білімнің көзі ретінде пайдаланатын сызба құрал. Тірек-сызбаларды теориялық білім күрделі болып келген жағдайда пайдаланған тиімді. Күрделі формулаларды қорыту барысында, құралдардың неден тұратыны, қалай жұмыс істейтінін меңгеру үшін көп көмегін тигізеді. Тірек-сызбалары – оқу материалын тұжырымдап жүйелеуге, студенттердің білім деңгейіне орай, даралық ерекшеліктеріне сай, олардың әр түрлі әрекетін ұйымдастыруға жағдай туғызады.

Қазіргі таңда заманауи ақпараттық технологияларды қолдану мүмкіндігі пайда болғанда әр түрлі қызықты суреттері мен сызбалары бар тірек-сызбаларды жасауға мүмкіндік туды. Аталмыш технологияны жүзеге асыруда

оқытушының белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі артып, студенттерді жеке тұлға ретінде бағалауы ерекше орын алады.

Тірек-сызбалар – кестелер, сызбанұсқалар, диаграммалар, модульдер, блоктар, суреттер арқылы іске асырылады. Тірек-сызбалар студент қиялын дамыту мен өзін-өзі талдау, қызығушылығын ояту, шығармашылығын дамытудың негізі.

Тірек-сызбаны құрудың негізгі қағидалары:

1. Тірек-сызба – оқу материалының негізгі бөліктерінің мазмұнын жинақтайтын бөліктерден тұрады;
2. Әрбір бөліктердегі теориялық материал арнайы белгілер, сызбалар, сөздер арқылы біріктіріледі;
3. Тірек-сызбалар – есте оңай сақталатындай қарапайым болуы керек.

Бұл үшін графикалық безендіруде шығармашылық ізденіс және ұшқыр ой тапқырлығы талап етіледі.

Тірек-сызбаларды пайдалану арқылы оқыту В.Ф. Шаталовтың технологиясына негізделіп жасалған оқытудың интенсификация технологиясы болып табылады. Мақсаты, білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін белсендендіріп, схемалық кестелерді қолдану арқылы білім алушылардың білімдерін, біліктерін, дағдыларын қалыптастырып, берілген сұрақтың жауабын тезірек табу мүмкіншілігін туғызады.

Демек, білім алушылардың оқу барысындағы қабілеттерін белсендендіру құралдарының бірі сабақ барысында тірек-сызбаларды қолдану.

В.Ф. Шаталов технологиясының басты ұстанымы тірек-сызбаларды пайдалану арқылы үздіксіз қайталау, жүйелі білімді қалыптастыру. Бұл жүйенің жетістігі – материалды бірнеше мәрте қайталай отырып, қол жеткізетін білімнің мықтылығына талпыныс, білім мен білік үшін нақты бақылау, білім алушылардың өзара бақылауын кең қолдану арқылы олардың жеке басына құрметпен қарау.

Тірек-сызбалар – білім алушыларға пәннің әрбір тақырыбынан білімді игерудің міндетті талабының көлемін нақты алуына мүмкіндік береді. Тірек-сызбаларды пайдаланғанда сызбаның білім алушылардың ұғымына сай болуына көңіл бөліну керек.

Тірек-сызба – сабақтың бейне жоспары. Тірек-сызбаны пайдаланудың нәтижесі – тақырыптың тұтастығын, қисындылығын, ықшамдылығын, көрнекілігін қамтамасыз етеді, білім алушылардың білімін тиянақтайды, алған білімін оңай еске түсіруге көмектеседі. Студенттерге сапалы білім беру, оқу бағдарламасындағы білімді қамту мен кеңейту жүйесін жүзеге асырудың тиімді жолы – тірек-сызбаларды пайдалану болып табылады.

Тірек-сызбаларды қолданудың тиімділігі:

- жүргізілген жұмыс белгілі бір нәтижеге бағытталады;
- студенттердің сабаққа ынтасы, қызығушылығы артады;
- оқытушы мен студент шығармашылықпен жұмыс жасайды;
- оқытушы студентті жан-жақты зерттейді;

- студенттердің өздігінен жан-жақты білім алуға жағдай жасалады;
- сабақ кезінде оқытушы уақытты ұтымды пайдалануға қол жеткізеді;
- студенттердің өзара пікір алмасуына мүмкіндік туады;
- қиын мәтіннен керек жердің негізгісін тауып алуға, өз бетімен жұмыс жасауға мәжбүр ете бастайды, ойлануға, ой-өрісін дамытуға көмектеседі;
- теорияның негізгі түйінін таба білуге, оны дәлелдеуге үйретеді;
- дағдыны сақтауды қалыптастырады;
- оза оқуға мүмкіндік береді.

Тірек сызбаның артықшылықтары

1. студентке оқу материалы жинақы, қысқаша беріледі;
2. студент оқуматериалының ішінен ең негізгісін таңдай білуді үйренеді;
3. студент таңдап алған танымдылық - білімдік түсініктерін бір – бірімен байланыстырып, қарапайым жүйе жасауды үйренеді;
4. студент оқулықпен және қосымша әдебиеттермен жұмыс жасауға дағдыланады;
5. Студент өзінің танымдық деңгейін біледі. Өзін - өзі бағалауды үйренеді.

Тірек сигналдары арқылы оқыту өзінің нәтижесін береді. Атап айтсақ:

Оқытушы:

- студент білімін тексеруде дидактикалық құрал ретінде пайдаланады
- мағыналық, логикалық белгілерді нақты, қысқа түсіндіреді;
- баға қоры молаяды;
- студент білімі әділ бағаланады.

Студент:

- берік білім негізі қаланады;
- сөйлеу қабілеті дамиды;
- тұжырымдап, топшылау дағдылары қалыптасады;
- танымдық процесі нығаяды;
- қарым – қатынасқа жеттілігі қанағаттандырылады;
- пәнге деген қызығушылығы артады;
- шығармашылығы шыңдалады.

Нәтижесінде оқытушының да, студенттің де жасампаздығы артып, жаңашылдыққа бет бұрады.

Тірек-сызбаларды жүйелі пайдалану – пәннің ерекшелігін ескеріп, тақырыптағы негізгі ұғымдарды меңгеріп, ойлау қабілетін дамытып, оқу материалын тез меңгеріп, үнемделген уақытты оның іскерлік мақсатына жұмсауына мүмкіндік береді.

Тірек-сызбалары – көптеген оқытушылар үшін оңтайлы оқыту құралы. Барлық педагогикалық әдіс-тәсілдер студенттердің танымдық әрекетін қалыптастыруға, оқу материалын ой елегінен өткізіп, өңдеуге, алған білімдерін іс жүзінде қолдана білуіне, тиянақтауына бағытталуы керек. Тірек-сызбаларын қолданғанда жұмыс уақыты үнемделеді. Үнемделген уақыт жаттығулар орындауға, қиын тапсырмаларды орындауға жаттығуға, өткен тақырып

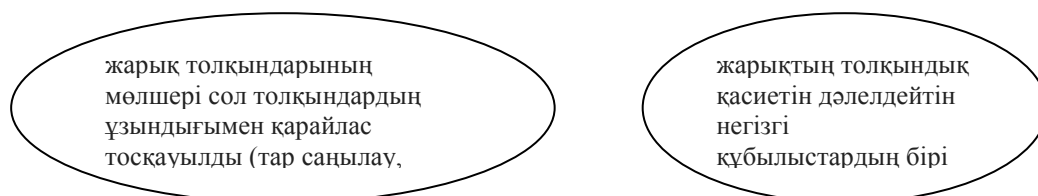
көлемінде студенттер білімін тексеруге қолданылады. Тірек-сызбаларын жаңа материалды түсіндіруде, оны бекітуде, аралық бақылауға әзірленуде, емтиханға әзірленуде және күнделікті бақылауда қолдануға болады. Оқытушы өз міндетін тек оқыту, түсіндіру емес, ең алдымен студенттердің оқу еңбегін танымдық оқу іс-әрекетін сауатты ұйымдастыру, басқару деп білуі тиіс. Сондықтан да оқыту әдістерін жетілдіру – жетістік көзі.

Тірек-сызбаларды қолдану теориялық материал мен аудиториялық жұмыстың уақытын қысқартады, баяу оқып үйренетін студенттерді жалпы қарқыннан қалмауға мүмкіндік береді. Тірек-сызбалар аудиторияда және сабақтан тыс студенттердің оқу материалын меңгеруі үшін өз бетімен жұмысын анықтайтын тестілермен, өзін-өзі тексеруге арналған сұрақ жүйелерімен қоса жүреді.

Тірек-сызбаларды қолданып оқыту барысында студент тақырыпты жақсы терең меңгереді, оқытушымен бірігіп талдайды, материалды жақсы есте сақтайды. Тірек-сызбаларды пайдаланған уақытта өткен тақырыпқа нақты жауап беруге, алған білімді белгілі бір жүйеге көшіруге мүмкіндік туады. Студент тірек-сызбалар бойынша тақырыптың мәнін ашып жүйелі түрде әңгімелеп, тақырыпты толық меңгергенін дәлелдейді. Студент топпен және жұппен жұмыс жасауға дағдыланады, тақырыпты жүйелі меңгереді. Студенттің қосымша әдебиеттермен жұмыс істеу дағдысы қалыптасады. Физиканы оқытудың тиімділігін анықтау тек білім деңгейімен ғана өлшенбейді, ол студенттердің өздігінен білімін жаңаша қалыптастыруға байланысты. Сол себепті сабақта жиі қолданатын тірек сызбаларды мысал ретінде ұсынып отырмын:

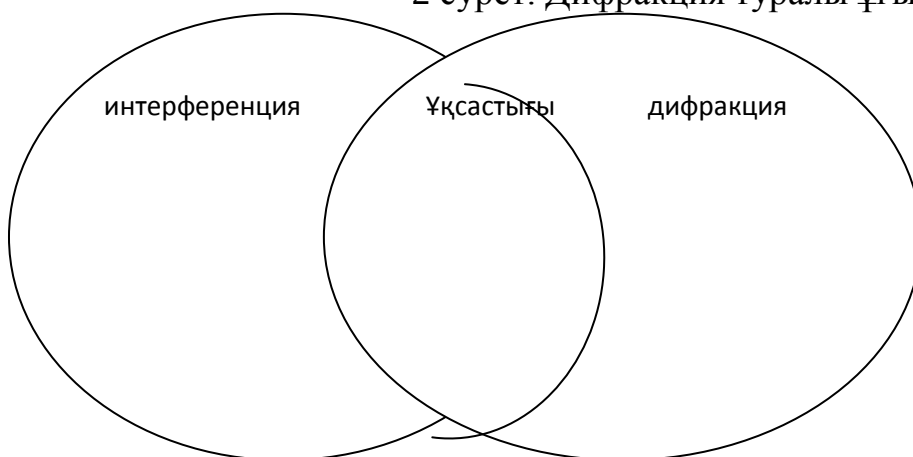

1 сурет. Интерференция туралы ұғым.

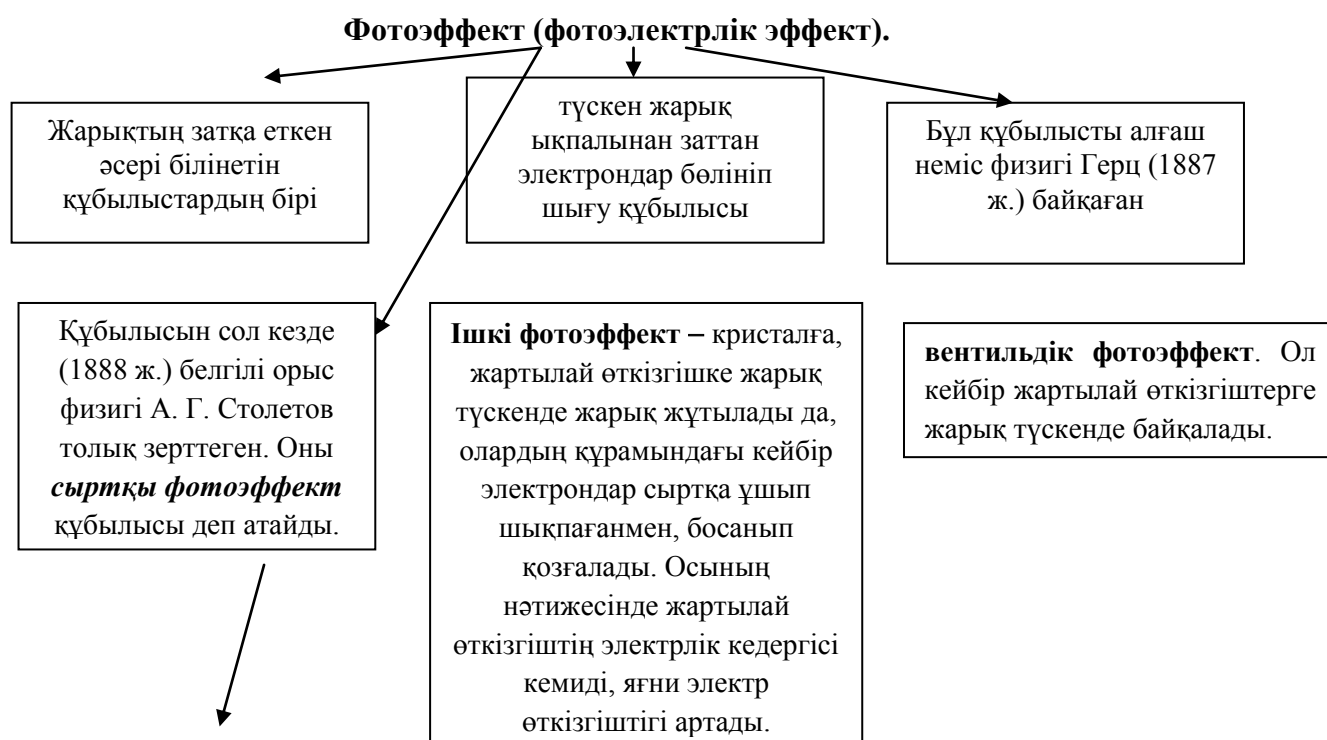

2 сурет. Дифракция туралы ұғым.

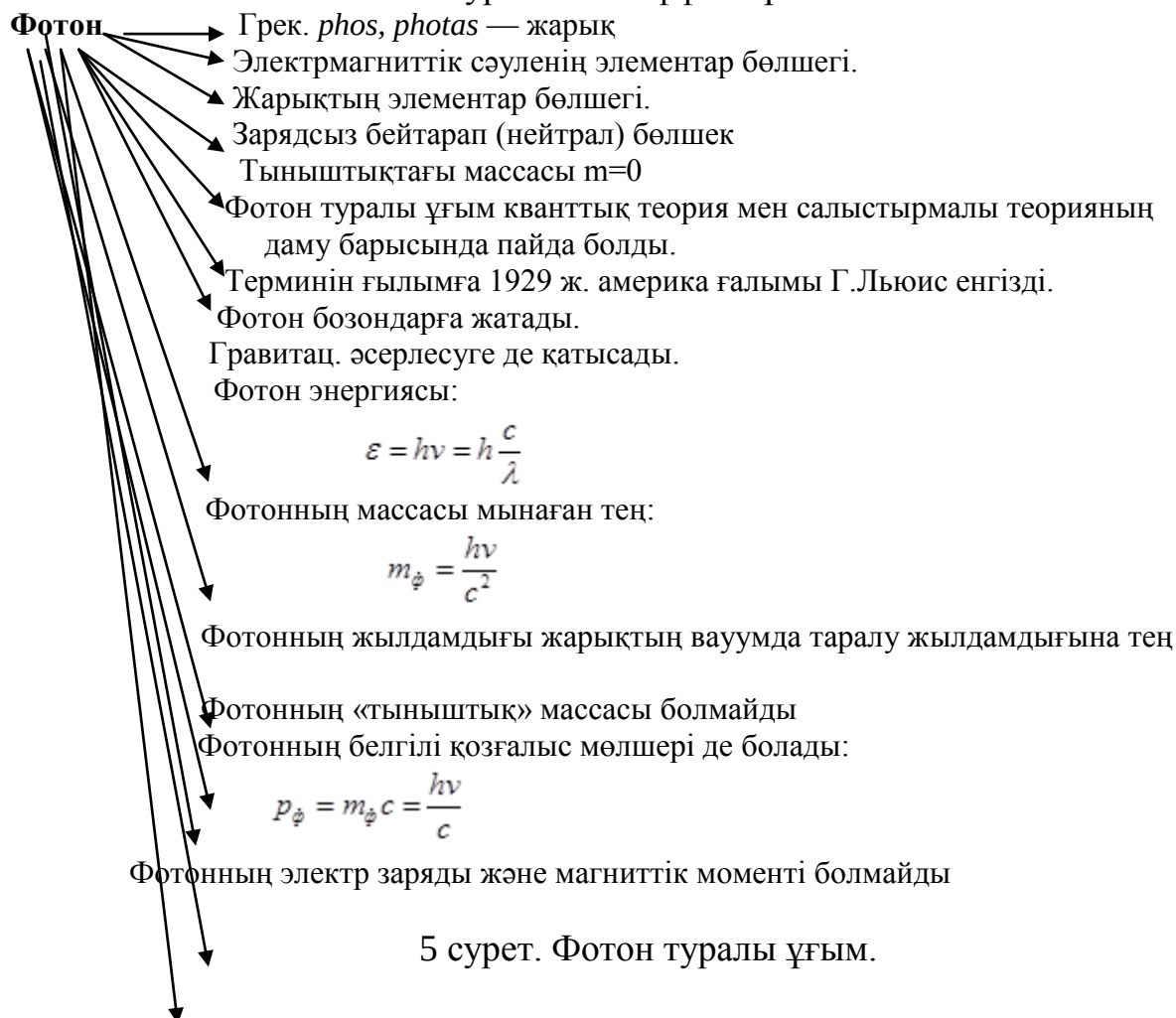
3 сурет. Интерференция мен дифракция үшін ВЕНН диаграммасы

Катодты әртүрлі толқын ұзындықты жарықпен сәулелендіре отырып, Столетов мынадай заңдылықтар енгізді:

- 1) ультракүлгін сәулелердің ықпалы басымырақ;
- 2) жарық әсерінен зат тек теріс зарядтарын жоғалтады;
- 3) жарық әсерінен пайда болған ток күші оның интенсивтігіне тура тәуелді.

4 сурет. Фотоэффект ұғымы.

5 сурет. Фотон туралы ұғым.

Қорытынды

Тірек-сызбаларды пайдалану арқылы оқыту В.Ф. Шаталовтың технологиясына негізделіп жасалған оқытудың интенсивтендіру технологиясы болып табылады. Мақсаты, студенттердің шығармашылық қабілеттерін белсендендіріп, схемалық кестелерді қолдану арқылы білім алушылардың білімдерін, біліктерін, дағдыларын қалыптастырып, берілген сұрақтың жауабын тезірек табу мүмкіншілігін туғызады.

Модульдік оқытудың өзегі – оқу модулі. Оқу модулі ақпараттардың аяқталған блогынан, бағдарламаны табысты жүзеге асыру бойынша берілген мұғалімнің нұсқауларынан, оқушы іс-әрекетінің мақсатты бағдарламасынан тұрады. Модульдік оқыту білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігі, оқудың әдісі мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді.

Ендеше қоғам талабына сай білім беру үшін жаңа педагогикалық технологияларды әр түрлі оқыту әдістерімен сабақтастыра жүйелеп, заманауи тиімді білім беру жүйесін жасақтай білуіміз керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Шаталов, В.Ф. Педагогическая проза В.Ф. Шаталов. – М.: Просвещение, 1980.
2. Шаталов, В.Ф. Точка опоры / В.Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1987.
3. Шаталов, В.Ф. Эксперимент продолжается / В.Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1987.
4. Щуркова, Н.В. Педагогическая технология как учебная дисциплина / Н.В. Щуркова // Педагогика. – 1993. - N 2. - С.66-70.
5. Білімділер порталы. Интернет сайт.
6. Абдула, Ж. Физика курсының лекциялары / Ж. Абдула, Т. Аязбаев. - Алматы, 2012.
7. Мартин, Б.Р. Ядролық физика / Б.Р. Мартин. - А., 2013.
8. Бижігітов, Т. Статистикалық физика / Т. Бижігітов. - А., 2011.
9. Әбілдаев, Ә. Физика оқу құралы / Ә. Әбілдаев. - А., 2011.

Сундетова А.Р¹, Байманова Г.А¹.

¹Актыбинский университет им.С.Баишева

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ОПОРНЫХ СИГНАЛОВ НА ЗАНЯТИЯХ ФИЗИКИ

Аннотация

Для успешного осуществления учебного процесса необходима активная позиция студента на занятии. Такого рода активность сама по себе возникает крайне редко, она является следствием целенаправленных управленческих преподавательских воздействий и организации, т.е. применением разной технологии.

Педагогическая технология В.Ф. Шаталова относится к технологиям интенсификации обучения на основе схемных и знаковых моделей учебного материала. Использование данного метода в преподавании физики подразумевает такое качество деятельности, которое характеризуется высоким уровнем мотивации, осознанной потребностью в усвоении знаний и умений, результативностью и соответствием социальным нормам.

Ключевые слова: *опорные схемы, основные принципы опорных схем, эффективность и преимущества опорных схем.*

Sundetova A.P.¹, Baimanova G.A.¹
¹ S. Baishev Aktobe University

SUPPORTIVE SIGNAL USAGE AT PHYSICS LESSONS

Abstract

An active students position is required for the successful implementation of the educational process an in class. This kind of activity is extremely rare, it is the result of targeted managerial teaching influences and organization, i.e. using different technologies.

Pedagogical technology of V.F. Shatalov refers to the intensification technology of training based on schematic and symbolic models of educational material. The use of this method in the teaching of physics implies a quality of activity that characterized by a high level of motivation, a conscious need for assimilation of knowledge and skills, effectiveness and compliance with social norms

Key words: *reference schemes, basic principles of support schemes, efficiency and benefits of supporting circuits.*

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ**

МРНТИ 68.41.31

*Алманов Ж.Т., Ғалымжан Н.А
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ЗИЯНДЫ ШЕГІРТКЕЛЕР

Аннотация

Зиянды шегірткелердің тура қанаттылар (Orthoptera) отрядының нағыз шегірткелер (Ascariscidae) деп аталатын тұқымдасына жатады.

Зиянкестер – адам мен жануарлар организмінде әр түрлі ауру қоздырғышын таратып, өсімдіктерді зақымдайтын жәндіктер мен жануарлар тобы. Зиянкестер адамға, малға, орман және ауыл шаруашылықтарына үлкен зиян келтіреді. Адам мен жануарлар Зиянкестеріне, негізінен, паразиттер, түрлі жәндіктер (улы жыландар, улы өрмекшілер, қансорғыш жәндіктер, т.б.) жатады.

Кілт сөздер: *шегіртке, күбірше, личинка, кулига, азиялық шегіртке.*

Шегіртке елерге тән негізгі белгілер: артқы аяқтары секіріп жүруге бейімделген, алдыңғы қанаттары артқыларына қарағанда қалың жарғақ терлі және еңсіз жіңішке, мұртшалары қысқа — денесінің ұзындығының жартысына жетпейді, табандары үш буынды, ұрғашы шегірткенің жұмыртқа салғыш қынабы бұл отрядтың басқа тұқымдастарының өкілдеріне қарағанда қысқа 4 жармалы болады. Зиянды шегірткелердің барлық түрлерінің жылдық даму циклы бір генерациялы яғни жылына бір рет өсіп-өніп көбейеді. Олар жұмыртқа фазасында топыраққа салынған күбіршенің ішінде қыстайды. Көктемде личинкалардың шығу шегірткелердің мерзімі қандай түрге жататындығына және сонымен қатар олардың мекендеген жерлерінің ауа райына және тағы басқа жағдайларына байланысты.

Шегірткелердің личинкаларының өсіп-дамуы олардың қандай түрге жататындықтарына байланысты 25-30 күннен 3545 күнге дейін созылады. Осы мерзім ішінде олар 4-5 рет түлеп, соңғы түлеуден кейін толық жетілген қанаттары бар ересек шегірткелерге айналады. Личинка фазасы кезінде шегіртке өте қомағай келеді - күніне өзінің салмағынан 2-3 есе артық жеммен қоректенеді. Личинкалар неғұрлым өсіп-дамыған сайын соғұрлым олар көп жерге таралып жайыла түседі. Сондықтан оларға қарсы күресу шараларын ұйымдастырғанда личинкалардың жасын ажырата білудің маңызы өте зор.

Әр түрлі жастағы личинкаларды бір-бірінен денесінің ұзындығы, түсі, мұртша бунақтарының саны, қанат негізін дамуы мен орналасу ерекшелігі арқылы ажыратуға болады. Әсіресе тұрақты болатыны соңғы екі белгі. Бес личинкалық жасы бар шегірткелердің личинкалары мына төмендегідей

белгілерімен сипатталады.

I-жастағы личинкада қанат негізі болмайды немесе оны байқау өте қиын. Мұртшаларының бунақтары 13-тен аспайды.

II-жастағы личинкада қанат негізі жақсы білінеді, бірақ оларда жүйкелер көп емес және нашар білінеді мұртшаларының бунақтары 15-19

III-жастағы личинканың қанат негізі едәуір шығып тұрады және денесінің бүйір жағына орналасқан. Қанат жүйкелері көп және анық көрінеді. Мұртшаларының бунақтары 17-22.

IV-жастағы личинканың қанат негізі үшбұрышты қалақша тәрізді дененің арқа бунағынан қысқа, олардың алдыңғы жұбы артқысынан ұзындау, мұртша бунақтарының саны 21-25.

V-жастағы личинканың қанат негізі алдыңғы арқадан ұзынырақ, немесе сондай-ақ, ал олардың алдыңғы жұбы артқысынан қысқа емес мұртшаларының бунақ саны 23-26.

Төрт личинкалық жасы бар шегірткелерде екінші және үшінші жастағылар осыған сәйкес, үшінші және төртінші жастағы личинкалар болып саналады.

Шегірткелердің кейбір түрлері мысалы мароккалық шегіртке личинкадан ересек шегірткеге айналған соң, көп кешікпей-ақ жұмыртқалай бастайды. Ал ұшқыш немесе азиялық шегіртке 30-40 күн өткен соң ғана жұмыртқалауға кіріседі.

Жұмыртқалар кезде ұрғашы шегіртке құрсағын төмен қарай иіп тұрып, жұмыртқа салғыш қынабымен жерді шұңқырлап теседі де, сол жерге жұмыртқаларын салады. Осы кезде жұмыртқалармен қосыла жыныс бездерінен көбіктенген сұйық зат бөлінеді. Жұмыртқалардың айналасындағы топырақ түйіршіктері сол сұйық затпен араласып өзара жабысып қатайды. Сөйтіп, күбірше пайда болады. Сыртынан қарағанда күбіршелер топырақ кесекшелері тәрізді болып көрінеді.

Шегірткелердің қандай түрге жататынына байланысты күбіршелердің үлкен-кішілігі, сыртқы пішіні әр түрлі болады. Олардың ұзындығы 8-75 мм дейін, ал сыртқы пішіні көбінесе сопақша болады

Әрбір шегіртке өз өмірінде 2-3 күбірше салады. Күбіршелердегі ұрғашы жұмыртқалардың саны әр түрлі — бірнеше данадан 100 дейін жетеді, кейде одан да көбейеді.

Тіршілік ету ерекшеліктеріне байланысты шегірткелер үйірлі және саяқ шегірткелер болып екі топқа бөлінеді. Бірінші топқа сан мөлшері жағынан өте көп болып өсіп-өніп және белгілі бір алқапта тығыз орналасып, шоғырлана тіршілік ететін шегірткелер (азиялық, мароккалық, италиялық шегірткелер), ал екінші топқа бір жерге шоғырланбай дара тіршілік ететін шегірткелер (атбасарлық, сібірілік, қара қанатты, крес тәрізді шегірткелер және басқалары) жатады.

Үйірлі шегірткелерге мынадай қасиеттер тән. Олар оқтын-оқтын жаппай өсіп-өніп, сан мөлшері (1 шаршы метрге келетін саны жағынан өте көбейіп кетеді. Мұндай жылдары олар үйір-үйір болып шоғырланады. Личинкалардың ондай тобын «кулига» деп атайды. Ал сан мөлшері аз болған жылдары саяқ

шегірткелер сияқты дара тіршілік етеді. Үйірлі шегірткелердің тіршілік ету жағдайларының осындай ерекшелігін фазалы өзгергіштік деп атайды. Шегірткелердің көп не аз болып сан мөлшері жағынан өзгеруі олардың әрекеті мен сырт пішіндерінің өзгеруіне әкеліп соқтырады. Мысалы, азиялық шегірткенің үйірлі тіршілік ететіндерінің қанаттары дара тіршілік ететіндеріне қарағанда ұзын болады. Сондай-ақ, олардың личинкалары да түсі және баска белгілері жағынан бір-бірінен өзгеше келеді.

Үйірлі шегірткелерге тән фазалы өзгергіштік қасиет олар мекендеген жерлердің барлығында бірдей біліне бермей, тек олардың өсіп-өнуіне ең қолайлы жерлерде ғана байқалады. Мысалы: италиялық шегірткенің фазалы өзгергіштігі Орталық, Батыс және Шығыс Қазақстанда айқын білінеді. Бұл жерлерде ол үйірлі түрде де және саяқ түрде де, ал оңтүстік аудандарда тек саяқ түрде ғана тіршілік етеді.

Шегірткелердің сан мөлшерінің жыл сайын өзгеріп тұруын орта жағдайларының әр түрлі әсер етуімен түсіндіруге болады. Мысалы, азиялық шегірткенің сан мөлшеріне әсер ететін жағдайлардың негізгілерінің бірі - су режимі. Егер шегірткелердің жыл сайын жұмыртқалайтын үйреншікті мекендерін көктемде ұзақ уақыт бойы су басып жататын болса, онда олардың жұмыртқаларының тіршілігі жойылуы мүмкін. Ал сол жерлер көктемде тез құрғап кетсе, шегірткенің дамуына қолайлы жағдай туады.

Шегірткенің кейбір түрлерінің (мысалы, марокка шегірткесінің) кей жылдары сан мөлшерінің тым азайып қалуы күбіршелердің құрғақшылық әсерінен кеуіп кетуінен болады. Керісінше қалыптан артық ылғалдық та жұмыртқалардың тіршілігін жойып жібереді. Кей жылдары шегірткелер саңырауқұлақтар қоздыратын ауруларға шалдығып, қырылып та қалады. Шегірткелердің сан мөлшерінің өзгеріп тұруына жыртқыш және паразиттік тіршілік ететін насекомдар мен насеком коректі құстар едәуір әсер етеді. Жыртқыш және паразит насекомдардың ішінде жарғақ қанаттылардың, паразит шыбындар мен кейбір қоңыздардың личинкаларының маңызы өте зор. Олардың кейбіреулері шегірткенің жұмыртқасы ішінде, ал екіншілері ересек шегірткенің ішінде паразиттік тіршілік етеді.

Алагүлік деп аталатын қоңыздар өздерінің жұмыртқаларын шегірткенің күбіршесі бар жерге салады. Олардан шыққан қоңыздың личинкалары күбіршенің ішіне еніп, сондағы жұмыртқалармен қоректенеді. Осыған байланысты шегірткелердің күбіршелерін есепке алу үшін жүргізілетін тексеру жұмыстарында қоңыздардың личинкалары зақымдаған күбіршелердің проценттерін де анықтау керек.

Қазақстанның орманды-дала және далалық аймақтарында ауа райының жылы және құрғақ болуы саяқ шегірткелердің өсіп-өніп дамуына қолайлы жағдай туғызады. Бұл аймақтарда малды ретсіз жайып, жайылымдардың шөбін сирету, соның салдарынан топырақ қызуының артуы шегірткелердің көбеюіне қолайлы жағдай жасайды.

Зиянды шегірткелердің ішіндегі ең қауіптілеріне тоқталып өтелік.

Ұшқыш немесе азиялық шегіртке, Марокко шегірткесі, Италиялық шегірткесі

немесе Италиялық прус, Шөл шегірткесі, Сібір саяқ шегірткесі

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Агибаев, А.Ж. Ауылшаруашылық дақылдарын зиянкестермен аурулардан қорғау / А.Ж. Агибаев, А.К. Тулеева, З.Ш. Сулейменова. – Алматы, 2010. – 68 б.
2. Каламов, Б.Х. Ауылшаруашылық дақылдарын зиянкестер мен аурулардан қорғау: оқу-әдістемелік материалдар / Б.Х. Каламов. – Семей, 2015. – 30 б.
3. Құсайынов, А.Қ. Экология және табиғат қорғау: Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі / А.Қ. Құсайынов. – Алматы: Мектеп баспасы, 2002. – 456 б.

Алманов Ж.Т.¹, Галымжан Н.А.¹

¹Актюбинский университет им. С. Баишева

ВРЕДНАЯ САРАНЧА

Аннотация

Относятся к семейству отряда прямокрылых (Orihopiera) вредных саранчовых, называемой настоящими саранчовыми (Acariciciae).

Вредители представляют собой группу насекомых и животных, которые способны распространять различные патогены в организме человека и животных. Этот вредитель оказывает большое влияние на людей, животноводство, лесное хозяйство и сельское хозяйство. Человеческие и животные вредители включают паразитов, различных насекомых (ядовитых змей, ядовитых пауков, кровавых насекомых и т. д.).

Ключевые слова: кузнечик, ястреб, личинка, шифер, азиатская саранча.

Almanov Zh.T.¹, Galimzhan N.A.¹

¹S. Baishev Aktobe University

HARMFUL LOCUSTS

Abstract

They belong to the family of the order of direct-wing (Orihopiera) harmful locusts, called real locusts (Acariciciae).

Pests are a group of insects and animals that are able to disseminate various pathogens in the human and animal body. The pest has a great impact on humans, livestock, forestry and agriculture. Human and animal pests include parasites, various insects (poisonous snakes, poisonous spiders, bloody insects, etc.)

Key words: grasshopper, hawk, larva, slate, Asian locust.

МРНТИ 68.41.31

Алманов Ж.Т.¹, Ғалымжан Н.А.¹¹С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

КАРТОП ЖИНАУҒА АРНАЛҒАН МАШИНАЛАР

Аннотация

Картоп жинау технологиясы таңдап алынған өсіру технологиясына тығыз байланысты. Картоп өсірудің бір технологиясын мысал ретінде қарастырамыз. Комбайн арнайы бұрғылау қондырғысымен жабдықталған, ол екі бейіндегі бұрышпен реттелетін пышақтардан тұрады, тереңдіктің тереңдігін реттеуге арналған ролик, шұңқырларды алып тастауға арналған серіппелі дискілер мен роликтер. Жұмыс істеу барысында бұл құрылғы топырақ қабатын түйнектер мен шыңдармен белгілі бір тереңдіктен қазып алып, оны саптамау механизміне береді. Содан кейін топырақ пен топырақтың ашылмаған қалдықтары бірге түйнектер, азықтандыру белдеуіне беріледі. Бұл тетік айналасында жапырақтары, топырақтары мен тастарын алып тастау үшін үлкен ұяшықтары бар шыңдарды және 5-6 жолдарының жіптерін алып тастауға арналған таспа болып табылады.

Кілт сөздер: комбайндар, роторлы, сортқа айыру, фракция, КСП-15Б

Картоп түйнектері топырақ ішінде ұялы түрде орналасады және олардың массасы орналасқан топырақ қабатында 1.3 % ғана құрайды. Картопты қазып жинайтын машиналардың органдары 1.3 кг картоп жинағанда 100 кг шамасында топырақты жұмыс кесіп алып ұсақтап картоп түйнектерінен айырады.

1.1. Картопты картоп қазғыштармен және комбайндармен жинау.

Картоп қазғыштар картоп түйнектерін топырақтан айырып жердің бетіне дестеге тастайды. Түйнектер қолмен жинап алынады, бұл тәсілде еңбек өте көп шығындалады.

Картопты комбайндармен тікелей жинау кезінде, комбайн картоп орналасқан топырақ қабатын кесіп алып топырақ пен пәлегінен айырып, шанағына жинап, жананында келе жатқан көлікке салып береді. Жиналған картоп картоп сұрыптайтын бекетке жеткізіліп тазартылып сұрыпталады.

1.2. Картоп жинайтын машиналарға қойылатын агротехникалық талаптар.

1. Картоп жинайтын комбайндар өсірілген картоптың 95 % қазып алып шанағына жинауы тиіс.

2. Зақымданған картоптар 5 %-дан аспауы қажет.

3. Массасы 15 г-нан артық картоп түйнектерінің шығыны (жиналмай жерде қалуы) 3%-дан артық болмауы қажет.

2. **Картоп қазғыштар.** Картоп қазғыштар роторлы, элеваторлы, сіліккішті (грохотные) және құрамалы болады.

КТН-1А қазғышы қатар аралығы 60...90 см етіп отырғызылған картопты жинауға арналған. Картоп қазғыштың түрені картоп түйнектері орналасқан

топырақ қабатын қазып алып айналып тұрған роторға бағыттайды, ал ротордың қалақтары ішінде картоп түйнектері бар топырақ қабатын ұсақтап танап бетіне шашыратып тастайды. Сонда үгітілген топырақ шашырап жұқа қабат болып жерге жатады да картор түйнектері көрініп жатады.

КСТ -1,4 жартылай аспалы элеваторлы картоп қазғышы қатар аралығы 70 см етіп отырғызылған картоптың екі қатарын бірге жинауға арналған.

3. Картоп жинайтын комбайндар. Картоп жинайтын комбайндардың жалпы құрылысы мен жұмыс істеу принципіне айтарлықтай ерекшеліктері жоқ, олар негізінен картоптың екі, үш немесе төрт қатарын бір жүргенде жинауға арналған.

4. Картоп сұрыптағыштар және картоп сұрыптайтын бекеттер, картоп тиегіштер.

Картоп өсіру шаруашылығы тиімді болу үшін жиналған өнімді дұрыс тазартып, сұрыптап, бұзылғандарынан тазартып қолайлы жағдайда сақтау қажет. Ол үшін барлық үрдістер кешенді түрде механикаландырылған болуы шарт. Жиналған картопты өңдеу кезеңдері: алғашқы өңдеу (танапта өңдеу), сортқа айыру (сұрыптау), және бүлінгендерін айыру.

Картоп тазартылып сұрыптау кезінде үш фракцияға бөлінеді: ірі (тағамдық) - массасы 80 г жоғары, орташа (тұқымдық) - массасы 40...80 г аралығында ұсақ (мал азығылық) - массасы 20.40 г. Фракциялар массасының ауытқуы $\pm 10\%$ -дан аспауы керек. Әр фракциядағы басқа фракция қоспаларының мөлшері де $\pm 10\%$ -дан аспауы қажет. Зақымданған түйнектер 1 %-дан аспауы тиіс. Тазартылған картоп фракцияларының ішіндегі қоспалар: ұсақ фракцияда 3 %-ға дейін, ал басқа фракцияларда 1%-ға дейін болуы керек.

Картопты тазарту және сұрыптау үшін роликті сұрыптағыштар қолданылады. Бұзылған түйнектер, топырақ кесектер және автоматтандырылған құрылғыларда жүргізіледі.

Келтірілген роликті сұрыптағышты пайдаланып КСП-15Б және КСП-25 картоп сұрыптағыш бекеттер (пункттер) шығарылады. Бұл сұрыптағыш пункттер жұмысты ағынды түрде жүргізуге мүмкіндік береді.

Картопты қоймаға салғанда ТЗК-30 өзі қозғалатын тиегіш транспортерлар жүйесі қолданылады. Картопты қоймадан шырғанда ТЗК-30 тиегішіне ТПК-30 картоп жинағанша шанақ орнына оратылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Алексеева, Л.В. Влияние азотных, фосфорных удобрений на питательность и продуктивность кормовых трав / Л.В. Алексеева, А.Ф. Абрамов // Пути интенсификации кормопроизводства в условиях Центральной Якутии. — Якутск: Кн. изд-во, 1981. — С. 27—133.
2. Алексеева, Л.В. Коренное улучшение лугов Центральной Якутии / Л.В. Алексеева, В.А. Колесников // Пути интенсификации кормопроизводства в условиях Центральной Якутии. — Якутск: Кн. изд-во, 1981. — С. 134—142.
3. Алексеенко Т.Н. Важнейшие проблемы фотосинтеза в растениеводстве / Т.Н. Алексеенко. — М.: Колос, 1970. — 197 с.

4. Агроклиматический справочник по Якутской АССР: справочник — Л.: Гидрометиздат, 1963. — 142 с.
5. Александров, Н.Т. Летний посев многолетних трав в чистом виде и в травосмеси / Н.Т. Александров, М.С. Тихонов, И.М. Карашук //Агробиология. — 1951. — №3.-С. 12-13.
6. Халанский, В.М. Сельскохозяйственные машины / В.М. Халанский, И.В. Горбачев, -М., 2003. - 624 с.

Алманов Ж.Т.¹, Галымжан Н.А.¹

¹*Актыбинский университет им. С. Байшева*

МАШИНЫ ДЛЯ УБОРКИ КАРТОФЕЛЯ

Аннотация

Технология сбора картофеля тесно связана с выбранной технологией посева. В качестве примера рассмотрим технологию выращивания картофеля.

Комбайн оснащен специальной буровой установкой, состоящей из двух угловых регулируемых ножей, ролика для регулировки глубины, пружинных дисков и роликов для удаления ям. Во время работы этот прибор выкапывает слой почвы с клубнями и штифтами на определенной глубине и позволяет вытащить его на землю. Затем клубни поступают на кормушку вместе с непокрытыми остатками почвы и почвы. Этот механизм представляет собой ленту для удаления пиков и строк 5-6 строк с большими ячейками для удаления листьев, почвы и камней вокруг нее.

Ключевые слова: комбайны, ротационные, сортировочные, фракционные, КСР-15В.

Almanov Zh.T.¹, Galimzhan. N.A.¹

¹*S. Baishev Aktobe University*

MACHINES FOR POTATO HARVESTING

Abstract

The technology of potato harvesting is closely related to the selected crop technology. We consider the technology of potato cultivation as an example.

The combine is equipped with a special drilling rig consisting of two angle adjustable knives, a roller for adjusting the depth of the depth, spring disks and rollers for removing pits. During operation, this appliance excavates the soil layer with tubers and pegs at a certain depth and allows it to be pulled to the ground. The tubers are then fed to the feeding belt, along with the uncovered remains of soil and soil. This mechanism is a tape to remove peaks and rows 5-6 rows with large cells to remove leaves, soil and stones around it.

Key words: combines, rotary, sorting, fraction, KCP-15B

«IZET GREEN HOUSE» ЖШС ҚОРҒАУЛЫ ТОПЫРАҚ ЖАҒДАЙЫНДА ҚИЯР БУДАНДАРЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ БАҒАЛАУ

Аннотация

Қазақстанда соңғы жылдары жылыжай көкөніс дақылдарын өсіру жаппай дамуда. ҚР АШМ мәліметтері бойынша қазіргі таңда жылыжай көкөністерінің аумағы 576 га құрайды. Оның ішінде 230 га жоғары технологиялы жылыжайлар. Қазіргі таңда жылыжай көкөністерінің орташа түсімі 90 мың тоннаға жетіп, еліміздің маусымаралық кезеңдегі ішкі қажеттілігін 67%-ға қамтамасыз етуге мүмкіндік беріп отыр.

Көкөніс дақылдарының ішінде, ашық және жабық танаптарда аса кең тарағаны қияр болып табылады. Соған сәйкес біз «Izet green house» ЖШС қорғаулы топырақ жағдайында қияр будандарын салыстырмалы бағалауын қарастырдым.

Кілт сөздер: қияр, қорғаулы топырақ, жылыжай, гибрид, биоқауіпсіздік, фенологиялық байқау, Мева F1, Гавриш.

Өте көп мөлшерде қаражатты қажет ететін технологиялық негізі бар – қорғаулы жерде, яғни жылыжай кешенінде көкөністерді өсіру көкөніс шаруашылығында ерекше маңызға ие. Көкөністерді жылыжайларда өсіру халықты жыл бойы көкөніспен қамтамасыз етудің бірден-бір жолы, әрі жыл бойы және маусымнан тыс жоғары сапалы көкөніс өндіру болып табылады.

«Агробизнес - 2020» бағдарламасы аясында соңғы жылдары жылыжай шаруашылығы жақсы дамып келеді. «Агробизнес - 2020» бағдарламасына сәйкес, озық технологиялар негізінде өндірістік жылыжай құрылысын жүргізіп, іске қосқан кәсіпкерлерге инвестициялық субсидия төленеді. «Агробизнес - 2020» бағдарламасы: «Жылыжай шаруашылықтарының желісін құру және қолданыстағыларын дамыту» инвестициялық бағдарламасы бойынша «Izet Green House» ЖШС жылыжай кешені құылды. Жалпы аумағы — 3 гектар. Жылыжай барлық құрал-жабдықтармен, голландиялық жаңа технологиялармен қамтылған. Мұнда тыңайтқыш пен су, жарық автоматты түрде қажет мөлшерде беріліп отырады. Ал өнімдер экологиялық жағынан қауіпсіз. Жылыжай кешенінің жоба құны — 1 238 000 000 теңге. [1].

«Izet Green House» жылыжай кешені ең заманауи технологияларды пайдаланатын өнеркәсіптік типтегі жоғары технологиялық жылыжай кешені пестицидтерді пайдаланудан бас тартып, биоқауіпсіздікпен жұмыс істейді. Жылыжайдың дизайны -50-ден +50 градусқа дейін температураның өзгеруіне арналған.

Қазір таңда «Izet Green House» жылыжай кешенінде қиярдың «Мева F 1» және «Гавриш F1 модель 2130/14» голландиялық гибридтерін өсіріп жатыр.

Бұл сорттар — орташа деңгейлі жемісті, жылтыр, ақұнтақты, жақсы байланатын, қыс-күз айларындағы ауа райына төзімді, жоғары өнімді гибриді қияр түрі. «Мева F 1». Сондай-ақ, ұзақ мерзімге сақтауға болады. [2]

Жылыжай қиярының шаруашылық белгілері 1-ші кестеде көрсетілген. Онда ерте өнім беруі және жалпы өнімділігі, жемістің орташа салмағы мен ерте пісуі бойынша бөлінген қияр үлгілерінің мәліметтері келтірілген. Кестеде Мева F 1 ерте өнім беретіндігі және жоғары өнімділігімен ерекшеленді.

Кесте 1 - жылыжай қиярының шаруашылық белгілері

Жылыжай қиярының гибриді	Өнімділік, кг/м ² (орташа)		Жемістің орташа салмағы, г
	1-ші айда жеміс беруі	бір айналымда жалпы өнім	
Мева F 1	6	30	200
Гавриш F1 модель 2130/14	4,4	22	180

«Izet Green House» ЖШС жылыжай кешенінде өнімнің экологиялық қауіпсіздігі мен экономикалық тиімділігі тұрғысынан фитосанитарлық жағдайы аса маңызды болып табылады. Izet Green House жылыжай кешенінде өсімдіктерге пестицидтерді мүлдем қолданбайды. Сондай-ақ, алынатын өнім улы заттармен ластанбаған биологиялық тұрғыдан таза өнім алынады. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз жылыжай жағдайында қиярдың вегетациялық кезеңінде көзбен шолу арқылы сорт үлгілердің аурулар мен зиянкестерге төзімділігіне баға бердік. Жылыжайда өсірілетін Мева F 1 Гавриш F1 модель 2130/14 қарағанда өсімдіктің аурумен залалдану және зиянкеспен зақымдалуға төзімділігі жоғары.

Жылыжай жағдайында сыртқы метеорологиялық көрсеткіштер қияр өсімдіктерінің өсіп-дамуына белгілі бір әсерін тигізеді. Үлкен шығындарға қарамастан, жылыжай ішіндегі микроклиматты реттеп отырмаса, өсімдіктер даму үрдісінен артта қалып қояды немесе фенологиялық кезеңінің басталуы мен әрі қарай дамуы кешігеді. Қыс және ерте көктем айларында бұлтты ауа райының ұзақ уақытқа созылуы өсімдіктің вегетативті мүшелерінің қалыптасу үрдісі мен қияр жемістерінің өнімділігіне белгілі бір әсерін тигізеді. [3]

Жылыжайдың қысқы-көктемгі айналымында қиярды желтоқсан айының аяғы мен қаңтар айының басында тұқымдарды топырақ-субстратына тікелей себу арқылы жүзеге асырылды. 2017 жылы қиярдың 3-4 нағыз жапырақтары себуден кейін 23 күннен соң, 2018 жылы 21 күннен соң шыққаны анықталды. Жылыжай қиярының алғашқы вегетация кезеңінде біршама жай дамуы қысқы айларының қолайсыз метеожағдайларына байланысты болды. Қиярдың «5-6 нағыз жапырақтары» мен «8-10 нағыз жапырақтарының» фенологиялық даму кезеңі

2017 жылдың қаңтар айының II онкүндігінде, 2018 жылдың қаңтар айының соңы мен ақпан айының I онкүндігінде болды.

Кесте 2 - Жылыжай қияры тәжірибелерінде жүргізілген фенологиялық бақылаулар.

Жылыжайда қиярдың негізгі фенологиялық кезеңдері	Фенологиялық кезеңдердің басталу мерзімдері	
	2017	2018
Қияр тұқымын себу (жылыжай топырақ-субстратына)	23.12	03.01
Тұқымның өнуі: бірді-екілі (өсімдіктің 10%) жаппай (өсімдіктің 75%)	26.12	06.01
Бірінші нағыз жапырақ	06.01	15.01
Екінші нағыз жапырақ	12.01	20.01
3-4 нағыз жапырақтары	15.01	24.01
5-6 нағыз жапырақтары	18.01	27.01
8-10 нағыз жапырақтары (жапырақтарының жаппай өсуі)	25.01	03.02
Гүлдеу: бірді-екілі (өсімдіктің 10%) (өсімдіктің 75%)	05.02	15.02
	25.02	03.03
Жемістерін алғашқы жинау	14.03	23.03
Жемістерді жаппай жинап-теру	25.03	04.04

Дақылдың жаппай гүлдеуі (өсімдіктің 75%) ақпан айының аяғы мен наурыз айының басында (жыл бойынша) анықталды. «Жаппай жеміс беру» кезеңі наурыз айының II және III онкүндігінде басталды. Қиярдың жасыл жемістерін жаппай жинау жұмыстары наурыз және сәуір айларында жүргізілді. Жылыжай қиярының өнімін жинау жұмыстары барлық зерттеу жылдарының маусым айына дейін жалғасты. Жылыжайда белгілі бір температуралық режим сақталып тұрғандығына қарамастан, өсімдіктің жеке фенологиялық даму кезеңдерінің өтуі мен олардың ұзақтығы белгілі бір дәрежеде сыртқы ауа-райы жағдайларына байланысты анықталды.

Қорытынды

Көкөністерді жылыжайларда өсіру халықты жыл бойы көкөніспен қамтамасыз етудің бірден-бір жолы болып табылады.

Қыс және ерте көктем айларында бұлтты ауа райының ұзақ уақытқа созылуы өсімдіктің вегетативті мүшелерінің қалыптасу үрдісі мен қияр жемістерінің өнімділігіне белгілі бір әсерін тигізеді.

Жылыжайда қиярдың вегетативтік массасы мен тамыр жүйесін қалыптастыру толып жатқан факторлармен анықталатындықтан, біз қиярдың негізгі фенологиялық даму кезеңіне бақылаулар жүргіздік. Ауа-райы жағдайларымен қатар, қолданылған кешенді агрономиялық әдістерге

байланысты, қиярдың даму динамикасы анықталды. Қиярдың фенологиялық даму кезеңін бақылау жасанды топырақ субстратында жүзеге асырылды

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев, Н.Ә. «Агробизнес - 2020»: Ел президентінің Қазақстан халқына жолдауы [Электронды ресурс]. - Кіру режимі: <http://online.zakon.kz>. – 01.10.2018 деректер сәйкес келеді.
2. Чадинова, А.М. К вопросу развития биометода при защите овощных культур защищенного грунта от вредителей в Казахстане / А.М.Чадинова, К.М.Толеубаев // Сб. Научных трудов II-ой межд.науч. конференции молодых ученых - Рахат: КазНИИЗРиКР, 2012. – С 100-103.
3. Ермаков, Е.И. Методы биохимических исследований растений: Учебное пособие / Е.И.Ермаков - Л.: Агропромиздат, 1987. - 430 с.
4. Бегляров, Г.А. Химическая и биологическая защита растений: Большой практикум по микробиологии / Г.А. Бегляров - М.: Высшая Агрохимия, 1989. – 97 с.

Калдыбайкызы Л.¹

¹*Актюбинский университет им С.Баишева*

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ГИБРИДОВ ОГУРЦА В ЗАКРЫТОМ ГРУНТЕ В УСЛОВИЯХ ТОО «IZET GREEN HOUSE»

Аннотация

В Казахстане за последние годы массово развивается выращивание теплиц овощных культур. По данным МСХ РК, в настоящее время площадь тепличных овощей составляет 576 га. Из них 230 га высокотехнологичных теплиц. В настоящее время средняя урожайность тепличных овощей достигла 90 тыс. тонн, что позволило обеспечить внутренние потребности страны в межсезонье на 67%. Среди овощных культур, в открытых и закрытых полях наиболее широким распространением являются огурцы. В соответствии с этим мы рассматривали сравнительную оценку гибридов огурцов в условиях защищенного грунта ТОО «Izet green house».

Ключевые слова: *огурцы, закрытый грунт, теплица, гибрид, биобезопасность, фенологическое испытание, Мева F1, Гавриш.*

Kaldybaikyzy L.¹

¹*S.Baishev Aktobe university*

COMPARATIVE EVALUATION OF CUCUMBER HYBRIDS IN GREENHOUSES IN CONDITIONS OF LLP «IZET GREEN HOUSE»

Abstract

In Kazakhstan, in recent years, the growing of vegetable greenhouses has been developing massively. According to the Ministry of agriculture, currently the area of greenhouse vegetables is 576 hectares, including 230 hectares of high-tech greenhouses. Currently, the average yield of greenhouse vegetables reached 90 thousand tons, which allowed to meet the domestic needs of the country in the off-season by 67%. Among vegetable crops, in open and closed fields the most widespread are cucumbers. In line with this, we have considered the comparative evaluation of hybrids of cucumbers in the greenhouse LLP "Izet green house".

Key words: *cucumber, protected soils, greenhouse, hybrid, biosafety, phenological observation, Meva F1, Gavrish.*

МРНТИ 68.41.31

Масабаева А.Н.¹, Тайгузин Р.Ш.²

¹*Актюбинский университет им С.Баишева*

²*ФГБОУ «Оренбургский государственный аграрный университет»*

ВЕТЕРИНАРНО – САНИТАРНАЯ ЭКСПЕРТИЗА МЯСА ПРИ ОТКЛОНЕНИЯХ ОТ НОРМЫ, НЕ СВЯЗАННЫХ С БОЛЕЗНЯМИ ЖИВОТНЫХ

Аннотация

В статье показаны отклонения от нормального состояния и изменения в мясе, имеющие санитарное значение, которые могут быть обнаружены сразу после убоя животных или появиться при хранении его. В статье приведены изменение цвета, запаха и вкуса мяса при его хранении, а также показана санитарная оценка мяса. В статье рассмотрены черная окраска (меланоз), мясо незрелых животных, ослизнение мяса, загар.

Ключевые слова: *мясо, запах, вкус, туша, убой, цвет, проба, жир, кормление.*

Отклонения от нормального состояния и изменения в мясе, имеющие санитарное значение, могут быть обнаружены сразу после убоя животных или появиться при хранении его. К ним относят неспецифическую окраску, приобретаемую тканями туши, несвойственные мясу запах и вкус и т. д.

Изменения запаха и вкуса мяса. Их появление возможно при кормлении животных незадолго до убоя плесневелыми и подвергшимися самовозгоранию

корнеплодами (свекла, брюква, репа), масляными жмыхами или сильно пахнущими растениями (полынь, клоповник и др.). Запах и привкус рыбы у свинины возможны при длительном и интенсивном кормлении свиней рыбой (особенно жирной селедкой), плохо обезжиренной рыбной мукой, рыбными отбросами или добавлении в корма рыбьего жира. Вместе с неприятными запахом и вкусом в этих случаях жир свиней приобретает более мягкую консистенцию и желтоватую, коричневатую или серую окраску.

Мясо взрослых некастрированных и поздно кастрированных самцов часто имеет различные неприятные запахи: у козлов - запах пота («козлиный» запах), у хряков - запах разлагающейся мочи, у бугаев - чесночный запах. Эти запахи в мясе самцов исчезают через 2-3 недели после кастрации, однако в жире после кастрации сохраняются 2 месяца.

Мясные туши быстро воспринимают и сохраняют посторонние запахи помещения (запах свежей краски, толя, дезинфицирующих веществ и др.). Сохраняются несвойственные запахи в мясе и жире у животных, которым перед убоем вводили пахучие лекарственные вещества или которых транспортировали в вагонах. В которых ранее перевозили удобрения, дезинфицирующие средства и т. д.

Санитарная оценка. При наличии неприятного запаха и привкуса и если нет других противопоказаний, мясо проветривают в течение 48 ч, а затем исследуют пробой варкой. Пробу варкой необходимо проводить потому, что некоторые запахи, особенно половой, при остывании мяса исчезают, но вновь чувствуются при варке. От туши жирных животных, особенно свиней, для варки необходимо брать пробы мяса вместе с жиром, так как в жире запахи проявляются отчетливее. При полном исчезновении посторонних и несвойственных мясу запахов и привкусов туши реализуют. В случаях сохранения несвойственных мясу запахов туши направляют на техническую утилизацию или уничтожают.

Желтая окраска жировых отложений (липохроматоз) наблюдается и тушах старых, животных (крупный рогатый скот и лошади) и возможна у всех травоядных животных при обильном кормлении их кукурузой, морковью, репсовыми или льняными жмыхами. Изменение окраски жировых отложений в этих случаях объясняется накоплением в них красящих веществ из группы лютеина, жирорастворимых пигментов, в первую очередь каротиноидов, содержащихся в зеленых растениях и указанных кормах. В таких случаях в желтый цвет окрашивается только жировая ткань, причем межмышечный жир окрашивается гораздо слабее, чем отложения жира под кожей, на сальнике, брыжейке и около почек. Все другие ткани (мышечная, фасции, хрящи, кости, серозные оболочки) желтого окрашивания не имеют. Для правильной санитарной оценки туш необходимо дифференцировать желтую окраску жира (как физиологическое явление) от патологической желтухи.

Санитарная оценка. Туши с липоматозом кормового происхождения и без каких-либо других изменений в них выпускают свободно.

Черная окраска (меланоз) связана с избыточным накоплением в тканях туши пигмента меланина. Регистрируют меланоз у крупного и мелкого рогатого скота, лошадей и реже у свиней. Чаще всего меланин накапливается в печени, но иногда и в легких, подкожной клетчатке и при генерализации процесса — на плевре, брюшине, в фасциях, хрящах, костях. При незначительном поражении меланозом в печени и других органах появляются черные пятна или полосы.

При генерализации процесса органы приобретают темно-коричневый и даже бурый или черный цвет и очаговую пигментацию обнаруживают почти во всех тканях туши.

Меланоз у жвачных (крупный и мелкий рогатый скот) в южных районах страны часто связывают с поеданием животными на пастбищах житняка, ржанца, камыша, чаганрогозы и других трав.

Санитарная оценка. При генерализованном меланозе (пигментации органов, мускулатуры и костей) туши вместе с органами направляют на техническую утилизацию. При изменениях только в отдельных органах их направляют в утилизацию, а туши выпускают без ограничения.

Мясо незрелых животных. К этой категории относят тушки плодов животных, а также молодняка (телята, поросята, ягнята, козлята и др.), до 2-недельного возраста. У мертворожденных плодов и плодов, изъятых из маток в последние 1-2 месяца беременности, пупок хорошо развит и в нем содержится кровь, копытца круглые и мягкие, легкие с участками ателектазов и их кусочки тонут в воде, мускулатура серо-красного цвета, дряблая и водянистая. У плодов 1-2 пары, а у мертворожденных телят 3 пары резцов.

У тушек незрелых животных мускулатура серо-красноватого цвета, дряблая и слабо развита (особенно в области крупа и бедер). Недостаточно развиты почки, и на разрезе они фиолетового цвета, жировая ткань вокруг почек студенистая, серо-красного цвета. Костный мозг также студенистый, темно-красного цвета. Сохраняется пупок или его струп (пупок подсыхает на 3-5-й день, а отваливается к концу второй недели).

Санитарная оценка. Убой телят, поросят, козлят и ягнят (за исключением каракульских, убиваемых для получения шкур) в возрасте до 14 дней запрещается. Мясо незрелого молодняка и нерожденных плодов на пищевые цели не выпускают, а направляют на техническую утилизацию.

Изменение цвета мяса при его хранении - явление довольно редкое и может происходить под влиянием различных микроорганизмов. Образование сине-голубых пятен и посинение обусловлены развитием на тушах колоний *Pseudomonas putrescens* B. cyanogenes. Появление розово-красного или красно-ржавого цвета связано с развитием на поверхности туш или кусков мяса *Chromobacterium prodigiosum* (чудесной палочки). Свечение мяса происходит при обсеменении и развитии на тушах фотобактерий.

Указанные пигментообразующие бактерии для человека не токсичны, они не обладают протеолитическими свойствами и развиваются только на поверхности мяса, снижая его товарный вид.

Санитарная оценка. Обнаруженные цветные пятна и участки, обусловленные развитием пигментообразующих микроорганизмов, подвергают зачистке, после чего туши направляют на промышленную переработку или свободно реализуют.

Загар - особый вид порчи мяса, происходящей в течение первых суток после убоя животного. Это наблюдается при недостаточно интенсивном охлаждении парного мяса, а также слабой аэрации, когда туши в парном состоянии плотно укладывают или тесно подвешивают друг к другу в душных помещениях при температуре выше 15—20 С°. Чаще загару подвержены свиные туши и жирные тушки водоплавающей птицы (гуси, утки).

В отличие от процессов гниения мясо при загаре имеет резко кислую реакцию (рН 5,0-5,4). Характерные признаки: размягченная консистенция мускулатуры, изменение цвета (в зависимости от интенсивности процесса - коричнево-красный, медно-красный, желто- или серо-красный) и удушливокислый запах мяса.

Санитарная оценка. Мясо с признаками загара разрубает на мелкие куски и проветривают не менее 24 ч. При неглубоком процессе мясо при проветривании теряет неприятный запах и ненормальный цвет, что дает основание считать его доброкачественным. При необратимости процесса туши (тушки) подлежат технической утилизации.

Ослизнение мяса связано с развитием на поверхности туш слизиобразующих микроорганизмов (молочнокислых бактерий, дрожжей и микрококков) и частичным их отмиранием. Ослизнению способствует недостаточное охлаждение туш и последующее хранение их в помещении со сравнительно высокой температурой 18—25° С и повышенной влажностью. Некоторые микроорганизмы, вызывающие образование слизи, могут развиваться даже при минусовых температурах. Слизеобразующие микроорганизмы не проникают в глубокие слои мяса, поэтому ослизнению подвергается только поверхностный слой. На поверхности мясо становится липким, серо-зеленоватого цвета, с неприятным кисловато-затхлым запахом; рН мяса в поверхностных слоях резко кислый (5,2—5,3).

От ослизнения, вызываемого молочнокислыми бактериями и дрожжами, следует отличать начальную стадию гниения, при которой на поверхности мяса развиваются кокки и палочки, обуславливающие распад мышечной, соединительной и жировой тканей. При гниении поверхность мяса ослизняется, запах становится затхлогнилостным или прогорклым, рН 6,4—6,6 и выше.

Санитарная оценка. При ослизнении, вызванными молочнокислыми бактериями и дрожжами, производят зачистку поверхностного слоя, и мясо немедленно реализуют в системе общественного питания или для промышленной переработки. Если ослизнение мяса возникло как следствие гниения, то санитарную оценку проводят по результатам органолептического и бактериологического исследования.

Плесневение мяса связано с развитием на поверхности его плесневых грибов. В отличие от гнилостных микроорганизмов плесени могут развиваться

при кислой среде (рН 5,0-6,0), сравнительно низкой влажности воздуха (75%) и низких температурах. Одни виды плесеней растут при температуре плюс 1-2° С, а другие даже при минус 814° С.

Плесени развиваются довольно медленно, поэтому плесневение мяса происходит при продолжительном хранении его. Плесневение сопровождается сдвигом рН в щелочную сторону, изменением внешнего вида мяса и появлением затхлого запаха. При этом создаются благоприятные условия для развития в мясе гнилостных микроорганизмов.

Санитарная оценка при плесневении зависит от вида плесеней и изменения органолептических показателей мяса. Если мясо поражено плесенями, растущими на поверхности (аспергиллы, мукор и др.), то его поверхность протирают тряпками или щетками, смоченными крепким рассолом или 5%-ным раствором уксусной кислоты. При росте проникающих плесеней (пенициллы, кладоспориум) срезают поверхностные слои мяса на глубину 1 —1,5 см. Туши после зачистки направляют в промышленную переработку.

При наличии затхлого запаха, не исчезающего при проветривании, мясо бракуют.

Гниение мяса происходит в результате размножения гнилостных микроорганизмов. При этом образуются различные продукты распада, в том числе ядовитые и обуславливающие неприятный запах. Гнилостная микрофлора развивается при повышенной температуре окружающей среды, влажности и доступе кислорода, хотя в процессе гниения участвуют как аэробные, так и анаэробные микроорганизмы. При гниении мяса белки расщепляются на более простые соединения, из которых образуются различные промежуточные и конечные продукты гниения: индол, скатол, меркаптан, аммиак, амины, летучие жирные кислоты, углекислота и др. Они и обуславливают неприятный запах. При разложении мяса в анаэробных условиях (в шкурах) образуются серосодержащие аминокислоты и сероводород. Накопление в мясе аминокислот и аммиака - наиболее характерный и постоянный признак порчи.

Одновременно с окислением белков в мясе происходят окислительно-восстановительные реакции и другие химические процессы, рН увеличивается до 6,7 и выше.

При гниении мяса изменяется структура мышечных волокон: поперечная исчерченность сглаживается и исчезает, ядра слабо окрашиваются, а затем разрушаются, ослабевает связь между мышечными волокнами. Разлагающееся мясо токсично.

Санитарная оценка. В зависимости от органолептических, бактериологических и биохимических показателей мясо выпускают после санитарной обработки (зачистка измененных мест) или направляют на техническую утилизацию (см. «Исследования мяса на свежесть»).

Список использованной литературы

1. Масабаева, А.Н Ветеринарно – санитарная экспертиза мяса животных [Текст]: учебное пособие / А.Н. Масабаева. – Актобе: АУ С. Байшева, 2018. – 213 с.
2. Житенко, П.В. Ветеринарная санитарная экспертиза продуктов животноводства [Текст] : учебное пособие / П.В. Житенко, М.Ф. Боровков. - Санкт – Петербург: Колос, 2000. - 220 с.
3. Колботский, Г.В. Практикум по ветеринарно-санитарной экспертизе [Текст]: учебное пособие / Г.В. Колботский. - Ленинград: Колос, 1966г. - 196 с.
4. Крылова, Н.Н. Физико-химические методы исследования продуктов животного происхождения [Текст] : учеб. для вузов / Н.Н. Крылова, Ю.Н. Лясковская. – Москва: Транспорт, 1976г. - 266 с.

Масабаева А.Н.¹, Тайгузин Р.Ш.²

¹*С.Байшев атындағы Ақтөбе университеті*

²*ФГБОУ «Орынбор мемлекеттік аграрлық университеті»*

ЖАНУАРЛАР АУРУЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ ЕМЕС, НОРМАДАН АУЫТҚЫШЫЛЫҚ КЕЗІНДЕГІ ЕТТЕРДІ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ САНИТАРИЯЛЫҚ САРАПТАУ

Аннотация

Мақалада әдеттегі жағдайдан ауытқулар және санитарлық құндылығы бар ет өзгерістері көрсетіледі, ол жануарларды сойып болғаннан кейін немесе сақтау кезінде пайда болуы мүмкін. Мақалада етті сақтау уақытында түсі, иісі мен дәмінің өзгеруі, сондай-ақ ет санитарлық бағалауы көрсетілген. Мақалада қара бояу (меланоз), жетілмеген жануарлардың еті, ет құйығы, тан тотығы қарастырылған.

Кілт сөздер: *ет, иіс, дәм, ұша, сою, түс, үлгі, май, азықтандыру.*

Masabaeva A.N.¹, Tayguzin R.Sh.²

¹*S.Baishev Aktobe university*

²*FGBOU "Orenburg State Agrarian University"*

VETERINARY - SANITARY EXAMINATION OF MEAT DURING DIVISIONS FROM NORM, NOT ASSOCIATED WITH ANIMAL DISEASES

Abstract

The article shows deviations from the normal state and changes in meat that have sanitary value that can be detected immediately after the slaughter of animals or appear during storage. The article presents the change in color, smell and taste of

meat during its storage, and also shows the sanitary assessment of meat. The article deals with black coloring (melanosis), meat of immature animals, meat lick, tan.

Keywords: *meat, smell, taste, carcass, slaughter, color, sample, fat, feeding.*

МРНТИ 68.03.03

Цыганков В.И.², Калыбекова Ж.Т.¹, Мамбетжанова Ә.М.¹

¹*Актюбинский университет им. С. Байшева*

²*ТОО Актюбинская сельскохозяйственная опытная станция*

ЗАСУХОУСТОЙЧИВОСТЬ ЯРОВОЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ КАК ОДИН ИЗ СЕЛЕКЦИОННО-ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ ДЛЯ СОЗДАНИЯ СОРТОВ В УСЛОВИЯХ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Яровая мягкая пшеница – одна из основных зерновых культур Актюбинской области. Учитывая агроклиматические особенности, сорта пшеницы должны быть засухоустойчивы, устойчивы к болезням, должны успеть зацвести, заколоситься и в конечном итоге, дать хороший урожай.

Впервые в Актюбинской области будут изучены качественные признаки более 200 образцов мягкой пшеницы, имеющие различное географическое происхождение с целью создания нового селекционного материала

Ключевые слова: *засухоустойчивость, яровая мягкая пшеница, образцы, сорта, селекционно-ценные признаки.*

Общая площадь посевных земель в Актюбинской области составляет 642 тыс. га, из них засеяно 384 тысячи гектаров пшеницы. Территория области характеризуется жёсткими гидротермическими и почвенными условиями. В то же время в этом регионе формируется зерно мягкой пшеницы высокого уровня, которое пользуется повышенным спросом на внутреннем и внешнем рынках. Селекционная работа по яровой пшенице, проводимая в Актюбинской области, в частности АСХОС, направлена на создание новых адаптивных сортов, обладающих высокой засухоустойчивостью и урожайностью.

Цель исследования: На основе комплексного изучения селекционно-ценных признаков образцов яровой мягкой пшеницы из мировой коллекции Всероссийского института генетических ресурсов растений им.Н.И.Вавилова (бывший – ВИР) в засушливых условиях Актюбинской области РК выделить новый исходный материал для селекции на засухоустойчивость и скороспелость. С использованием молекулярного маркирования идентифицировать у образцов аллели генов фотопериодической реакции и реакции на яровизацию, сопоставив результаты молекулярного маркирования с данными полевой оценки на засухоустойчивость.

Задачи работы:

- Изучить набор образцов яровой мягкой пшеницы по основным хозяйственным признакам;
- Изучить комбинации аллелей *Vrn* и *Ppd*, контролирующих сроки и продолжительность вегетационного периода у мягкой пшеницы при использовании аллель-специфичных маркеров

Материал исследования:

В исследования включены 201 образец мягкой яровой пшеницы, их них 179 – из коллекции ВИГРР растений им. Н.И. Вавилова. Образцы по происхождению были представлены из 31 страны: Австралия, Алжир, Аргентина, Афганистан, Бразилия, Венгрия, Германия, Индия, Иран, Казахстан, Канада, Кения, Китай, Ливан, Марокко, Мексика, Монголия, Оман, Пакистан, Перу, Польша, Россия, Сирия, Тунис, Туркменистан, Турция, Узбекистан, Чехия, Чили, Швеция, ЮАР и т.д. Каждый образец имеет Номер по каталогу (NKW). 22 образца мягкой пшеницы – из селекции Актыбинской опытной сельскохозяйственной опытной станции.

Работа выполнена на полях ТОО «АСХОС», в Лаборатории мониторинга генетической эрозии растительных ресурсов ВИГРР имени Н.И. Вавилова (Санкт-Петербург, Россия), в учебно-научной лаборатории генетических ресурсов растений АУ им. С. Баишева

Внутриконтинентальное географическое положение и преобладающий равнинный рельеф области определяют континентальность и засушливость климата. Одновременно, малая облачность способствует поступлению значительного количества солнечной радиации, которая обуславливает очень большую испаряемость. Территория доступна для свободного перемещения воздушных масс – жарких и сухих из пустынь Казахстана и Средней Азии в теплый период, холодных и сухих - из арктических и континентальных антициклонов в холодный период [2, с.28].

Актыбинская область получает мало осадков и относится к зоне недостаточного увлажнения. За сельскохозяйственный год (2016-2017 гг.) с сентября по август выпало, по данным метеопункта АСХОС - 353,4 мм осадков, что на 56,4 мм больше многолетних наблюдений. Важным фактором стало накопление достаточного количества почвенной влаги за осенне-зимне-весенний период. Однако за летние месяцы вегетационных (поддерживающих) осадков выпало всего 37,7 мм: июнь – 10,7 мм (-22,3 мм от нормы), июль – 18,0 мм (-6,0 мм), август – 9,0 мм (-15,0 мм) [1, с.11].

В условиях вегетации 2017 года все формы пшеницы оказались практически в одинаковых гидротермических условиях (температурный режим, низкая влажность воздуха и общий недостаток вегетационных осадков). Скороспелые формы пшеницы получили 34,4 мм осадков, среднеспелые – 33,2 мм, среднепоздние – 34,7 мм.

Обработка экспериментальных данных проводится по Б.А. Доспехову и Н.Л. Удольской на РС Р-IV с использованием программы AGROS-1 (версия 2.09-2.11/1993-2009; авторы С.П. Мартынов, Н.Н. Мусин, Т.В. Кулагина).

Контрольный сорт была взят сорт мягкой яровой пшеницы - Актобе-39. По статистическим данным представленный сорт отличается высокой урожайностью и достаточной степенью засухоустойчивости в нашем регионе, из-за чего данная пшеница будет выступать контрольным сортом для сравнения с характеристиками других видов.

Проведены фенологические наблюдения по колошению и созреванию, выделены скороспелые формы яровой пшеницы, проведен структурный анализ.

Продолжительность периода от всходов до колошения у пшеницы варьирует, в зависимости от скороспелости, от 37 до 47 суток; продолжительность периода созревания для всех форм пшеницы составила в условиях 2017 года 33-40 суток, продолжительность вегетации (всходы-созревание) – 70-82 суток (таблица 1).

Таблица 1. Продолжительность периодов вегетации яровой пшеницы в 2017 г.
(суток)

Формы пшеницы	1-я половина вегетации (всходы-колошение), сут	2-я половина вегетации (колошение-созревание), сут	Всходы – созревание, сут
Скороспелые	37	33	70-75
Среднеспелые	41	37	77-82
Среднепоздние	47	39	83-90

Образцы: 23948- BV 1 (*turcicum* (Koern.) Mansf., Индия), 36344- *transcaspicum* (Vav.) Mansf., Туркменистан), 42934 - Сабзак Местный *erythrosperrum*, *ferrugineum*, Таджикистан), 54247 - Oxley *graecum* (Koern.) Mansf., Австралия), 55146 - Мур (*erythrosperrum* Korn, Россия, Самарская обл) после посева не дали всходов и выпали из наблюдений.

Проведены фенологические наблюдения по колошению и созреванию. Выделены: скороспелые формы яровой пшеницы – 119 образцов; среднеспелые образцы – 36; позднеспелые – 26 образцов.

В условиях Актюбинской области с учетом климатических условий, в первую очередь – недостаток влаги, оптимальная высота стебля - 60-80 см., с длиной междоузлия 30-43 см. В более засушливые годы (2010, 2015 года) показатель высоты растения равнялся 40-50 см. Согласно анализу, образцы были поделены на следующие группы:

1. короткостебельные растения в условиях Актюбинской области - 25 образцов. Ниже приведены данные в таблицах 2 и 3:

Таблица 2. Короткостебельные растения, высотой 42-54см.

№	NKW	Название	Разновидность	Происхождение	Высота растения
1.	45185	Fury	ferrugineum	Кения	42,4

			(Alef.) Mansf.		
2.	47979	-	erythrosperrum Korn.	Мексика	45,2
3.	39277	Кыз-Рады-Буудай	erythroleucum (Koern.) Mansf.	Кыргызстан	48,2
4.	43878	-	erythrosperrum, graecum	Индия	49,2
5.	44557	Glenwari	albidum Al.	Австралия	53,2

2. Образцы пшеницы с оптимальной высотой стебля в условиях Актыбинской области – 135 образцов.

Таблица 3. Образцы пшеницы с оптимальной высотой стебля (59-80 см) в условиях Актыбинской области

№	NKW	Название	Разновидность	Происхождение	Высота растения
1	55756	Саратовская 55	albidum Al.	Россия, Саратов обл.	60
2		Степная 15		АСХОС	60,2
3	65098	-	albidum Al.	Алжир	60,6
4	33972	Seaspray	albirubrum (Koern.) Mansf.	Австралия	61
5	31833	-	erythrosperrum Korn.	Таджикистан	61,2

9 образцов показали достаточно высокорослость в условиях Актыбинской области.

Масса 1000 зерен – признак, наиболее сильно подверженный воздействию условий выращивания. Степень развития признака массы 1000 зерен определяется в значительной мере генотипом в сочетании с внешними проявлениями в период формирования зерна. Конечная масса 1000 зерен во многом зависит от условий, в которых происходит налив зерна, неблагоприятные условия формирования зерна резко снижают массу 1000 зерен. Масса 1000 зерен является показателем посевных и технологических качеств семян. В условиях Актыбинской области масса 1000 зерен равна 30-36 гр., в среднем. Несколько образцов пшеницы показали повышенную массу, в сравнении со средним показателем. Максимальная масса оказалась у образцов – 52316 (WW 16617 lutescens (Alef.) Mansf. Швеция) – 57,36 грамм и 47981 (erythroleucum (Koern.) Mansf. Мексика) - 71,64 грамм соответственно.

Изучение комбинаций аллелей *Vrn* и *Ppd*, контролирующих сроки и продолжительность вегетационного периода у образцов мягкой пшеницы при использовании аллель-специфичных маркеров проводятся в Лаборатории

мониторинга генетической эрозии растительных ресурсов ВИР согласно методическим рекомендациям [3].

Комбинация аллелей *Vrn* (отзывчивость на яровизацию) и *Ppd* (фотопериодическая чувствительность) достоверно влияет на скорость развития растений, структуру урожая, потребность в яровизации, засухоустойчивость, «уход» от летних температур. Гены выявляются помощью ПЦР с аллель-специфичными праймерами. Для анализа размера амплифицированных фрагментов ДНК производился путем сравнения с коммерчески доступными маркерами длин фрагментов ДНК длины – 1 Kb Plus DNA.

Таблица 4. Образцы пшеницы, взятые для проведения ПЦР

NKW	Разновидность	Происхождение
66212	albidum Al.	Алжир
66215	erythroleucum (Koern.) Mansf.	Пакистан
66217	graecum (Koern.) Mansf.	Пакистан
66218	graecum (Koern.) Mansf.	Пакистан
66213	graecum (Koern.) Mansf.	Марокко
66219	graecum (Koern.) Mansf.	Пакистан
66221	erythrosperrum Korn.	Пакистан
66222	erythrosperrum Korn.	Пакистан

В результате одна ПЦР с тремя праймерами позволила выявить сразу две альтернативные аллели в исследуемых материалах (рис.1.), то есть: размер фрагмента доминантного аллеля *Ppd – D1a* составляет 288 пар нуклеотидов и рецессивного аллеля *Ppd – D1a* - 414 п.н. (Beales, et.al.,2007).

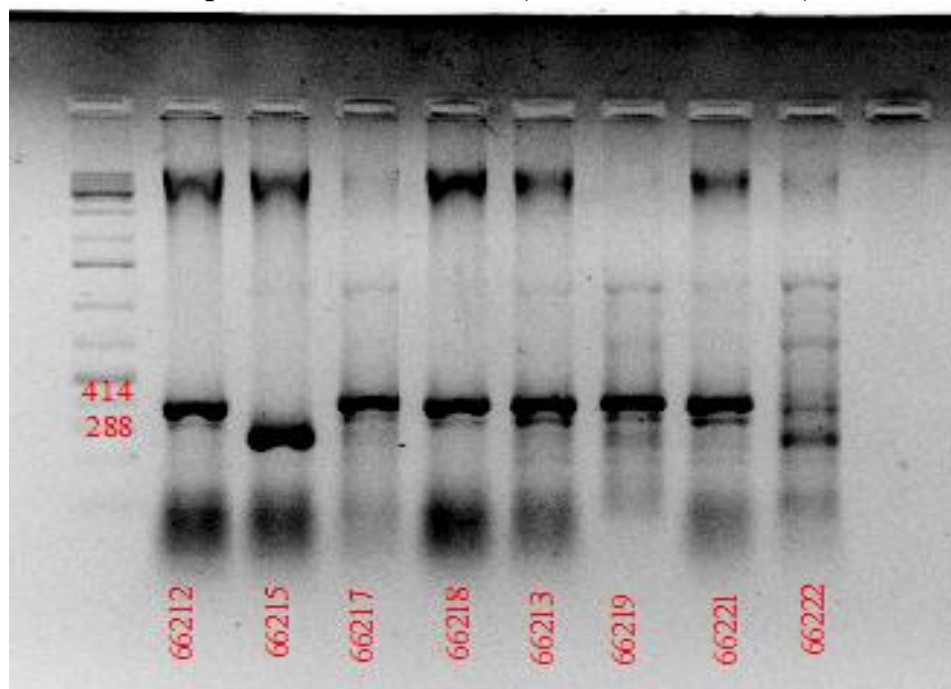

Рисунок 1. Размеры фрагментов доминантного и рецессивного аллелей *Ppd – D1a*

Доминантный аллель этого гена обеспечивает нейтральную реакцию на фотопериод, в нашем случае, это образец - 66215 erythroleucum (Koern.) Mansf., Пакистан. Рецессивный аллель гена *Ppd – D1a* с размером 414 п.н в исследуемых образцах пшеницы напрямую влияет на зависимость растений от абиотических факторов, например, зависимость от длины светового дня.

Список использованной литературы:

1. Научный годовой отчёт Актюбинской СХОС за 2017 г. (тематика - «Селекция яровой пшеницы»).
2. Природные условия Актюбинской области. Управление природных ресурсов и рационального природопользования Актюбинской области. – ТОО ЭкоПроект, 2009. – 252 с.
3. Злотина, М.М. Использование аллель специфичных маркеров генов *Vrn* и *Ppd* для экспресс-диагностики фотопериодической чувствительности и потребности в яровизации мягкой пшеницы и ячменя / М.М. Злотина, А.А. Киселева, Е.К. Потокина. - СПб.: ВИР, 2012.

Цыганков В.И.², Калыбекова Ж.Т.¹, Мамбетжанова Ә.М.¹

¹*Актюбинский университет им. С. Байшева*

²*ТОО Актюбинская сельскохозяйственная опытная станция*

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ ЖАҒДАЙЫНДА СОРТТАРДЫ ШЫҒАРЫП АЛУДЫҢ СЕЛЕКЦИЯЛЫҚ БАҒАЛЫ БЕЛГІЛЕРІНІҢ БІРІ РЕТІНДЕ ЖАЗДЫҚ ЖҰМСАҚ БИДАЙДЫҚ ҚҰРҒАҚШЫЛЫҚҚА ТӨЗІМДІЛІГІ

Аннотация

Ақтөбе облысының ең негізгі астық дақылы – жаздық жұмсақ бидай. Агроклиматтық жағдайларына сай бидай сорттары құрғақшылыққа және әртүрлі ауруларға төзімді, уақытында гүлдеп, масақтанып, жақсы сапалы өнімді болу керек. Алғаш рет Ақтөбе облысында әртүрлі географиялық аймақтарда өсірілген жұмсақ бидайдың 200 үлгілердің бағалы сапалы белгілері бойынша құрғақшылыққа төзімді жаңа селекциялық материал анықталып жатыр.

Кілт сөздер: *су тапшылығы, құрғақшылыққа төзімділігі, бидай үлгілері, тез пісетін сорт, бағалы белгілер*

Cygankov B.I.¹, Kalybekova Zh.T.², Mambetzhanova A.M.²

¹TOO ASOS

²S. Baishev Aktobe university

DROUGHT TOLERANCE OF SPRING SOFT WHEAT- AS ONE SELECTION-VALUABLE FEATURES FOR CREATING VARIETIES IN THE CONDITIONS OF AKTOBE REGION

Abstract

Spring soft wheat is one of the main grain crops of Aktobe region. Considering the agroclimatic features, wheat varieties should be drought-resistant, resistant to disease, must bloom, give a good harvest. For the first time in Aktobe region, qualitative characteristics of over 200 soft wheat samples will be studied, with different geographic origins in order to create a new breeding material.

Key words: *water deficiency, drought resistance, wheat samples, early ripening varieties, valuable features*

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына мақалалар беру тәртібі:

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына (ҚР Ақпарат министрлігі бұқаралық ақпарат құралы несепке алу туралы 29.01.2004ж. №4645-Ж куәлігі берілген) қазақ, орыс және ағылшын тідерінде мақалалар қабылданады.

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы авторларына қойылатын талаптар:

Журналға жарияланатын мақала дайындау алдында авторлардың келесі ережелерді басшылыққа алуы-сұралады:

Авторлар жөнінде мәлімет (аты-жөні, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі немесе мамандығы, жұмыс орны (ұйым немесе мекеме атауы және орналасқан жері; елінің атауы, мекен-жайы, телефоны, e-mail) үштілде (қазақ, орыс, ағылшын) беріледі. *Ескерту. Автордың аты-жөні атау септігінде қолданылады.*

МРНТИ коды

1 интервалдан соң МРНТИ коды көрсетіледі. МРНТИ коды жарияланатын мәлімет тақырыбынан сол жағында бөлек жолмен орналасады.

Аннотация және кілт сөздер

Аннотация және кілт сөздер арасы 1 интервалмен үш тілде беріледі (қазақ, орыс, ағылшын). Мәтін алдында аннотация мен кілт сөздер жарияланатын материал тілінде жазылады және әдебиеттер тізімінен кейін басқа екі тілде орналастырылады.

Мақаланы рәсімдеуге келесі талаптар қойылады:

Мақала көлемі әдебиеттер тізімі, кесте, сурет, сурет жазбалары және аннотациялармен қоса 5 беттен аспау керек. Баспаға басып шығарылған нұсқасымен толық сәйкес келетін электронды түрінде тапсыру керек. Файл атауы мақала авторының тегімен көрсетіледі. Мақала беттерін нөмірлеу керек. Мәтін Word бағдарламасының кез келген нұсқасымен теріліп, CD, басқада тасушы құралмен жеткізіледі немесе электронды поштаға жіберіледі. Мәтін А4 қағазына (210*297 мм) 14 пиксельдегі Times New Roman әрпімен жоларалық 1 интервал қалдыра отырып жазылады.

Кесте, сурет, формулаларда символ және белгілерге әр түрлі түсініктеме болмауы керек. Суреттер айқын әрі анық болуы тиіс. Мәтіндегі суреттер мен кестелерге сілтемелер көрсетілуі керек. Мәтінде формула саны аз болуы керек. Формулалар баспаға сәйкес (математикалық және химиялық формулалар үшін) болуы тиіс. Кестенің тақырыбы қойылып, бос бағандар болмауы тиіс.

Әдебиеттер тізімі жарияланатын материал мәтінінен кейін орналастырылады. Әдебиеттер тізімі 20-дан көп болмауы керек. Мақалада сілтеме нөмірлері әдебиеттер тізіміндегі дереккөздердің реттік нөмірлері бойынша қойылады. Мұрағаттық материалдар тізімге енгізілмейді, оларға сілтеме мәтін ішінде жақшаға алу арқылы реттеледі. Дереккөз ретінде электронды ресурстарды қолданған жағдайда әдебиеттер тізімінде

библиографиялық жазба және ғаламтордағы толық желілік адресіне сілтеме пайдаланған күнімен берілгені жөн.

Ескерту. Мақала ГОСТ 7.1 - 2003-ке сәйкес рәсімделуі керек. «Библиографиялық жазылым. Библиографиялық, сипаттама. Құрылымның жалпы талаптары мен ережелері». Мақала мәтініндегі дереккөздерге сілтеме тік жақшаға алынады.

Бір нөмірге бір автордың мақала саны 2-ден аспауы қажет. Мақалаға ұйым жетекшісінің қолы қойылған жолдама хаты мен пікірі жазылады. Баспаға түскен барлық мақалаға пікір беріледі. Қажетті жағдайда толықтыру мен өзгертулер енгізу үшін мақала авторға қайтарылып беріледі. Баспа мақала мәтініне өзгеріс енгізуге құқылы.

Жарияланымға мақалалар келесі мекен-жай бойынша қабылданады
030000, Ақтөбе қаласы, Аг. Жұбановтар көшесі, 302 А. С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті. Тел.: 8(7132) 974081, e-mail: vestnik@ausb.kz

Правила для публикации в журнал «Вестник Актыбинского университета имени С.Баишева»

В научный журнал «Вестник Актыбинского университета им. С.Баишева» (свидетельство о постановке на учет средства массовой информации №4645-Ж, выданный Министерством информации Республики Казахстан от 29.01.2004 г.) принимаются статьи на казахском, русском и английском языках.

Редакционная коллегия просит авторов при подготовке статей для опубликования в журнале руководствоваться следующими правилами в порядке расположения:

Сведения об авторах

Перед наименованием статьи указываются сведения об авторах: имя, отчество и фамилия; место работы (наименование учреждения, организации, предприятия и место расположения; наименование страны, домашний адрес, телефон, e-mail) приводят на трех языках (казахский, русский, английский). Сведения об авторах излагаются на языке публикуемого материала и после списка литературы на двух других указанных языках.

Примечание. Имя автора приводится в именительном падеже.

МРНТИ

Через 1 интервал указывается код МРНТИ. Его располагают отдельной строкой слева перед заглавием публикуемого материала.

Аннотация и ключевые слова

Через 1 интервал приводят аннотацию и ключевые слова на трех языках (казахский, русский, английский). Перед текстом публикуемого материала аннотация и ключевые слова приводятся на языке публикуемого материала и после списка литературы приводятся на двух других указанных языках.

Статья

Через 1 интервал размещается статья. Объем статьи, включая список литературы, таблицы и рисунки с подрисуночными надписями, аннотации, не должен превышать 5 страниц печатного текста. Текст должен быть набран в программе Word любой версии, представляется на электронном носителе, либо отправляется по электронной почте. Шрифт текста – Times New Roman, формат бумаги А4 (210*297 мм), размер кегля – 14 пт. Межстрочный интервал – одинарный. Выравнивание текста по ширине.

В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими. На рисунках и таблицах в тексте должны быть ссылки. В тексте число формул должно быть минимальным. Формулы должны быть набраны в соответствующем редакторе (для математических и химических формул). Таблицы должны быть озаглавлены, не допускается наличие в них пустых граф. Условные сокращения и символы следует пояснять в примечании.

Список литературы

Через 1 интервал список литературы помещают после текста публикуемого материала. Список литературы должен составлять не более чем из 20 наименований. Нумерация ссылок в статье производится по порядковому номеру источника в пристатейном списке литературы. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них помещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета) в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Примечание. Список литературы оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Ссылки на источники в тексте статьи даются только в квадратных скобках [12].

В один номер принимаются не более 2 статей одного автора. В редакцию необходимо представить электронную версию статьи в полном соответствии с распечаткой. Имя файла должно начинаться с фамилии первого автора. Статья должна сопровождаться рецензией. Все статьи, поступившие в редакцию, рецензируются. При необходимости статья может быть возвращена автору на доработку. Редакция оставляет за собой право внесения в текст редакторских изменений, не искажающих смысла статьи.

Материалы для публикации принимаются по адресу: 030000, г.Актобе ул. Бр.Жубановых, 302 а, Актюбинский университет им. С. Баишева. Тел.: 8 (7132) 974081. E-mail: vestnik@ausb.kz

С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ С.БАИШЕВА

*Қазақ және орыс тілдерінде үш айда бір рет шығарылады
Выпускается один раз в три месяца на казахском и русском
языках*

Формат А4 Көлемі 8,4 баспа табак Объем 8,4 печ.л.
Таралымы 100 дана Тираж 100 экз.

Басуға қол қойылды: 28.09.2018 ж.
Подписано в печать: 28.09.2018 г.

Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды
Жұбановтар көшесі, 302А

Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев Жубановых,
302А
тел. 97-40-81, 52-36-00

С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІ

® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В РЕДАКЦИОННО-
ИЗДАТЕЛЬСКОМ ЦЕНТРЕ АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ С.БАИШЕВА

Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция
көзқарасын білдірмейді.

Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.

Қолжазбалар өңделмейді және авторға қайтарылмайды.

Опубликованные материалы авторов не отражают точку
зрения редакции.